

# Religiøse Symboler

af Stjerne-, Kors- og Cirkel-Form hos Oldtidens Kulturfolk.

Af

**Dr. L. Müller.**

---

Forelagt i det kongl. danske Videnskabernes Selskabs Møde  
den 1ste April 1864.



Ved Oldtidens Kulturfolk forstaaes her, i snevrere Betydning, de Folkeslag i Vest-Asien, Nord-Afrika og Syd-Europa, der tilsammen repræsenterer den classiske Oldtid. De Symboler, som skulle være Gienstand for Undersøgelsen, bestaae i geometriske Figurer, som fremstille en Stjerne, et Kors og en Cirkel eller lade sig udlede af disse, og som have en til disse Former knyttet, fælles religiøs Betydning. Man finder dem tidligst hos de ariske og de semitiske Folkeslag og hos Ægypterne; de bleve for en Deel optagne af Grækerne, især i Asien, men gik ikke over til Romerne; det vil kun være en enkelt Gang, at man træffer et eller andet af dem paa romerske Antiquiteter. De forekomme ikke alene paa Gienstande hørende til det private Liv, som Seglstene, Smykker, Redskaber, Kar, Gravstene, men ogsaa paa offentlige Monumenter og hovedsagelig paa Mynter, hvilket lader slutte, at der tillagdes dem stor Betydning.

Disse Tegn have ikke været behandlede i Forening, men, naar man undtager een Gruppe, kun enkeltviis været Gienstand for Forklaring. De have været meget forskielligt opfattede. Medens man har erkendt endeel af dem for religiøse Symboler, er der ogsaa adskillige, som man har udtydet paa andre Maader. Denne Uoverensstemmelse mellem Archæologernes Anskuelse hidrører for en stor Deel derfra, at man har betragtet de enkelte Tegn særskilt. De staae alle i Sammenhæng, idet de ere indbyrdes beslægtede i Henseende til Formen og henhøre til den fra Asien udgaaende Kultur-Udvikling; naar de sammenstilles, forklare de giensidigt hverandre, og det viser sig, at de ere eensartede og alle maae opfattes paa den samme Maade.

De tre ældste Symboler udgiøre Begyndelsen; de øvrige følge efter, saaledes som de bedst slutte sig til hverandre enten paa Grund af Formen eller med Hensyn til Tiden, Landet eller Folket, de tilhøre. De Antiquiteter, paa hvilke et Tegn findes, ere enkeltviis anførte, forsaavidt dets Brug ikke har været meget almindelig. Jeg søger først at vise, at Tegnet er et helligt Symbol, hvor dette ikke er ligefrem givet, og derpaa at bestemme dets Betydning nærmere, idet jeg tillige drøfter de Forklaringer, der have været fremsatte af Andre. Til Slutningen betragtes alle Tegnene under eet med Hensyn til deres indbyrdes Sammenhæng og deres Oprindelse.

De Lande, nærværende Undersøgelse omfatter, ere de, der fra Høiasiens Berge strække sig mod Vest og Syd til det sorte Hav, Middelhavet og det arabiske Hav, Ægypten, Grækenland, Italien og Middelhavets øvrige Kyster og Øer. Nogle af Tegnene forefindes vel ogsaa i Mellem- og Nord-Europa, hvortil de vistnok ere bragte ved de fra Asien indvandrede Folk. Men disse lade sig formeentlig bedst behandle under eet og særskilt; thi de Folkeslag, hos hvilke de vare i Brug, adskille sig i Henseende til Kultur og Religion væsentlig fra Orientens og Sydens Kulturfolk, og deres Oldsager, medens de frembyde mange Sammenligningspunkter indbyrdes, ere forstørstedelen temmelig forskellige fra dem, der tilhøre den classiske Oldtid. Jeg skal derfor med Hensyn til Tegnenes Forekomst og Betydning i Landene nordfor Grækenland og Italien indskrænke mig til nogle almindelige Bemærkninger, som kunne tiene til at afslutte Undersøgelsen.<sup>1)</sup>

Det meest fremtrædende blandt disse Tegn blev den christelige Religions Symbol, og flere af dem vedbleve at være i Brug hos de ældste Christne. Jeg skal paavise, hvilke disse Tegn ere, og fremsætte en Formodning om den Betydning, i hvilken de have været anvendte, uden iøvrigt at forfølge Undersøgelsen ind paa det christelige Omraade.

Man finder ogsaa i China og paa Japan korsformede Tegn af hellig Betydning, der ere ældre end Christendommen; ligeledes var Korsset Gienstand for Tilbedelse hos Kulturfolkene i Amerika før denne Verdensdeels Opdagelse. Det er usikkert, om disse Kors staae i nogen Forbindelse med dem, der brugtes som religiøse Symboler hos de Folk, fra hvilke den classiske Kultur havde sit Udspring. En Undersøgelse af dette Spørgsmaal og af Korssets Forekomst og Betydning i Østasien og i Amerika er saa omfangsrig og vilde føre saa langt bort fra Hovedemnet for denne Afhandling, at jeg har foretrukket, ganske at holde mig udenfor samme.<sup>2)</sup>

- 1) Hvad Oldsagerne fra det nordlige Europa angaaer, maa bemærkes, at jeg skylder Archivar C. F. Herbst en stor Deel af de i denne Afhandling forekommende Citater. Ogsaa det, der i den første § er fremsat om det babyloniske Ideogram, støtter sig væsentlig til Oplysninger, som Professor L. N. Westergaard har havt den Velvillie at meddele mig.
- 2) De, der ønske at sammenholde, hvad der i det Følgende er fremsat om Korsset i Oldtiden, med det, der findes meddeelt hos andre Forfattere om Brugen og Betydningen af Korsset i Østasien før Christendommens Udbredelse og i Amerika før Columbus's Opdagelse, henvises til følgende Skrifter. Rougemont *Le peuple primitif* (1855) I p. 269-275. Westropp *On the pre-christian cross* i *The Gentlemans Magazine* 1863 July p. 78-80. Thoms *Ancient chinese vases of the Shang Dynasty* (1851) p. 14, 15, 23, 26, 35, 41, 52 og 61 (jvfr. *Journal of roy. asiatic soc.* I og II). J. G. Müller *Gesch. der amerikanischen Urreligionen* (1855) S. 371, 421 og 496-500. I dette sidste Skrift findes et stort Antal Citater, til hvilke endnu kunne føies: Mc Culloh *Researches conc. the aboriginal history of America* (1829) p. 322-336 og R. A. Wilson *A new history of the conquest of Mexico* (1859) p. 159-160.

## § 1.

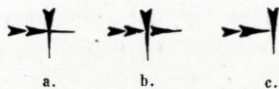
## Stjerne-Tegn.



1.

2.

Disse Tegn forefindes i de asiatiske Kile-Indskrifter, der høre til den babylonisk-hieratiske Skriftart. Indskrifterne ere anbragte paa store Steen-Skulpturer, paa Muursteen, paa Prismer og Cylindre af brændt Leer og paa Seglstene. Det med Kiler udførte Tegn er i de forskjellige andre Arter af Kile-skriften forkortet, som de hosføiede Figurer **a**, **b** og **c** vise.



a.

b.

c.

Man træffer disse Tegn meget hyppigt, især i Begyndelsen af Indskrifterne; de ere satte foran alle Guders og Gudinders Navne og betyde *Guddom*. Da disse Indskrifter ere affattede i 3 forskjellige Sprog, det assyrisk-babyloniske, det skythiske og det armeniske, i hvilke Guddommen betegnedes ved forskjellige Ord, er det under disse Former fremtrædende Tegn selvfølgelig ikke et af flere Bogstaver paa phonetisk Maade sammensat Navn, men et Ideogram. Det af Linier dannede Tegn<sup>1)</sup> er efter al Sandsynlighed det oprindelige; ved at anvende det i Steen-Indskrifterne gav man Linierne Kileform, for at det kunde flyde sammen med Skriftegnene.

Da saaledes dette Tegn ved sin særegne Beskaffenhed adskiller sig fra Skriften og uforandret har faaet sin Plads i Kile-Indskrifter, benyttede til forskjellige Sprog, er det sandsynligt, at det ikke er blevet til samtidigt med Kile-Skriften, men at det allerede før Opfindelsen af denne har været et almindelig vedtaget Symbol paa Guddommen. Den forkortede Form forekommer allerede i en Indskrift fra Tiglat Pilesar I, hvis Regiering henføres til Midten af det 12te Aarh.<sup>2)</sup>; Kileskriften antages at have været i Brug i det 17de Aarh. f. Chr.<sup>3)</sup>; dette Symbol kan saaledes have haft en meget høi Ælde.

- 
- 1) Paa chaldæiske Muursteen fra Mugheir; see Rawlinson og Norris Cuneiform inscriptions of Western Asia I pl. I.  
 2) Inscription of Tiglat Pilesar I transl. by Rawlinson, Talbot, Hincks and Oppert, i Journal of roy. asiatic society XVIII (1861) p. 150. Anf. St. foreg. Anm. pl. IX.  
 3) Ifølge Ménant Les noms propres Assyriens p. 3 har Kileskriften været i Brug i 15 Aarhundreder. Den yngste Kile-Indskrift er fra Antiochus den Stores Tid.

De Lærde, der i forskellige Lande have beskæftiget sig med Studiet af Kile-Indskrifterne, have alle været enige i, at dette Ideogram betegner Guddommen<sup>4)</sup>; men med Hensyn til Spørgsmaalet om Figurens Oprindelse og Betydning har der været fremsat forskellige Meninger. Lajard har betragtet det som et Dobbeltkors og antaget, at det betegnede de fire Elementer, giennem hvis forenede Virksomhed Guddommen over sin Skabekraft.<sup>5)</sup> Men det synes vilkaarligt i denne otteliniede Figur at fremhæve Fiirtallet, og dersom de 4 Elementer antages at være udtrykte ved de 2 Kors, bliver det Verden, der har været betegnet ved Figuren og ikke Guddommen. Andre have meent<sup>6)</sup>, at en virkelig Stjerne har været den tilgrundliggende Figur. Dette er vistnok meget muligt, og det stemmer vel hermed, at man senere hos andre Oldtidsfolk brugte en Stjerne til at betegne Solen og som et Symbol paa Apotheose. Men det maa dog bemærkes, at det oprindelige Tegn alene bestaaer i Linier udgaaende fra et Centrum og ikke frembyder Formen af en virkelig Stjerne; der er intet i Midten af Linierne, der kan forestille Himmelleget, og dog er en Stjernes Figur, efter den sædvanlige Fremstillingsmaade, saa simpel, at det vilde have været let at giengive den; i Lapidarskriften vilde man have kunnet bevare Ligheden med en Stjerne ved at anbringe Kilerne med den brede Ende indad imod Centrum. Ménant<sup>7)</sup> søger Oprindelsen i den anthropornithiske Figur, der betegner den øverste Guddom i den babyloniske, assyriske og persiske Religion (see Tavlen N<sup>o</sup> 1-6); denne Figur skulde først være bleven reduceret til det ornithomorphiske Emblem, det saakaldte Mihr (see Tavlen N<sup>o</sup> 10-17), og af dette skulde igien det hieratiske Tegn være opstaaet. Denne Forklaring forekommer os ikke at have Sandsynligheden for sig. I de to anførte symbolske Fremstillinger af Guddommen søger man forgieves Former, der kunne svare til de 8 Linier i Ideogrammet, hvilket navnlig giælder, naar man tager Hensyn til de ældste, som forefindes paa de ninivitiske Skulpturer (N<sup>o</sup> 1-3 paa Tavlen<sup>8)</sup>), og disse kunne ikke forfølges længere tilbage end til det 10de Aarh. (jvfr § 4), medens Ideogrammet, efter hvad ovenfor er bemærket, synes at gaae langt høiere op i Tiden. Vi skulle til Slutningen, i § 14, vende tilbage til Spørgsmaalet om denne Figurs oprindelige Betydning og gjøre et Forsøg paa at besvare det.

Man træffer af og til, paa Antiquiteter af forskiellig Slags fra de Lande, som denne Undersøgelse omfatter, beslægtede stjerneformede Figurer, der muligt stamme fra det her omhandlede Tegn og kunne ansees for religiøse Symboler af tilsvarende Betydning. Saa-danne Figurer ere de 3 følgende.

- 
- 4) Det vil være tilstrækkeligt her at henvise til: Rawlinson *The five great monarchies* p. 81; Ménant *Inscriptions Assyriennes des briques de Babylone* (1859) p. 24-26 og *Les noms propres Assyriens* (1861) p. 17-18.  
 5) *Academie des inscriptions et b. l. T. XVII P. I* p. 369-371 og 374-376.  
 6) See Ménant *Briques de Babylone* p. 25.  
 7) *Anf. Steder Anm. 2.*  
 8) See nedenfor under § 4.

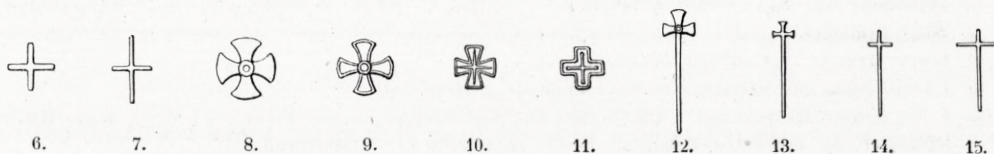


Fig. 3 udgør Hovedtypen paa Reversen af en Mynt, hvis Advers har et Ørnehoved, uden Indskrift, rimelig fra Lilleasien.<sup>9)</sup> Fig. 4 findes paa en phœnicisk Skarabæ ovenover en siddende Gud<sup>10)</sup>, paa en Mynt fra Cypem ovenover en Hest<sup>11)</sup>, og paa en etrusk Bronze-Cista over en indgraveret bacchisk Fremstilling<sup>12)</sup>. Fig. 5 er anbragt paa en skaaren Steen foran en dualistisk Guddom.<sup>13)</sup>

Det lader sig ikke antage, at disse Figurer have skullet forestille Himmelstjerner, da de ere dannede af simple Linier og forefindes paa Kunstgjenstande af omhyggelig Udførelse. Man vil heller ikke kunne ansee dem for ikkun at have været Ornamentter. Fremstillingen paa den phœniciske Skarabæ er af religiøst Indhold; Hovedtypen paa en Mynt har rimelig havt meer end en ornamental Betydning; Tegnet over Hesten er stort og fremtrædende; paa det etruske Skriin er det anbragt sammen med andre hieratiske Symboler. Ligesom Fig. 3 i Henseende til Formen slutter sig nøie til det gamle i Kileskriften opbevarede Symbol<sup>14)</sup>, ere Figg. 4 og 5 nær beslægtede med andre Tegn, der maae ansees for religiøse Symboler, nemlig Figg. 53 og 54 (§ 7), 64 og 65 (§ 9), og efter al Rimelighed netop ere opstaaede af Stjernefigurer som de her afbildede (jvfr § 14). Vi bemærke endnu, at Ørnen og Hesten, med hvilke disse Tegn ere forbundne paa Mynterne, føre hen til den øverste Gud, Zeus-Baal, der formodentlig ogsaa har været symboliseret ved de andre nyspævnede Tegn (see nærmere i det følgende).

## § 2.

### Fiirarmede Kors.



Paa ægyptiske Monumenter, der indeholde Fremstillinger af Pharaonen Ramses (II) den Stores (Sesostris) Seire, have endeel Fanger, der ifølge deres karakteristiske Physio-

9) Fox Rare greek coins P. II pl. III, 51.

10) Levy Phœnizische Studien II S. 37 Tab. Fig. 11. Der er anbragt 4 Kugler mellem Linierne; den Udbøining, der findes paa een af disse, hidrører enten fra Steenskiærerens Skiødesløshed eller fra en Beskadigelse.

11) Luynes Num. et inscr. Cypriotes pl. V, 12. Fr. Lenormant Descr. du cab. de Behr N° 710.

12) Gerhard Etrusk. Spiegel I Taf. XVII. Udgiveren mener, at dette Tegn muligt kan være Enden af en Fakkel (S. 60 Anm. 65); jvfr nedenfor § 2 Slutn.

13) Lajard Le culte de Venus p. 51.

14) Det samme Tegn forefindes blandt de ægyptiske Billed-Hieroglypher; men dets Betydning er endnu

gnomi og særegne Dragt høre til et semitisk Folk, Kors af Formerne 6 og 7 hængende om Halsen.<sup>1)</sup> Et Kors af Formen 6 har man fundet udhugget sammen med forskellige andre Symboler paa et Steenmonument med en Kile-Indskrift i Susa.<sup>2)</sup> Det samme Kors er indgraveret i en phœnicisk Seglsteen over en Konge i ægyptisk Dragt med Navnet Abibal, som vel kan være Kongen af dette Navn i Tyrus, der var Fader til Hiram, Davids Samtidige<sup>3)</sup>; fremdeles i en asiatick Conus af Agat i et af Hjørnerne af det trearmede Symbol Nr 74<sup>4)</sup>; endvidere paa skaarne Stene af ubekendt Herkomst, som Attribut for en asiatick Gudinde, lignende den ephesiske Artemis, som har det hængende under Haandledene af de udstrakte Arme eller bærer det paa Hovedet.<sup>5)</sup> Endelig finder man dette Kors over Dioskurernes Hoveder paa Mynter prægede i Tripolis i Phœnicien under Caracalla (see Fig. a)<sup>6)</sup>.



a

Korsene Fig. 8 og 9 ere tagne fra de ninivitiske Skulpturer; det første er tilligemed Solens og Maanens Tegn anbragt ovenover den thronende assyriske Konge<sup>7)</sup>; det andet sees med flere hellige Symboler hængende om Kongens Hals<sup>8)</sup>. Man finder lignende Kors inden i den Ring, som udgjør Midten af det anthropornithiske Gude-Emblem og af Mihr.<sup>9)</sup> Figg. 10 og 11 forekomme paa Cylindre med babylonisk Kileskrift, den første Figur foran en Tilbedende<sup>10)</sup>, den anden 3 Gange gientagen ovenover en siddende Gud.<sup>11)</sup> Det under Fig. 12 afbildede Scepter, der ender i et Kors lignende det assyriske (Fig. 8), holdes i Haanden af

ikke bestemt af Ægyptologerne. - Burton Exc. hierogl. XXXIV, 12. Bunsen Ægypten in der Weltgeschichte I Taf. IV, 409. Det er muligt af asiatick Oprindelse; jfr. nedenfor § 14.

- 1) Paa 3 Skulpturer fra Beit-Uali. Champollion Mon. de l'Égypte I pl. 65-67; Not. descr. p. 145-146. Rosellini Mon. Stor. Tav. 68-70; P. II T. III p. 30. Jvfr Raoul Rochette Acad. des inscr. T. XVII P. II p. 380-381. — De forskelligtformede Kors, der alene forekomme i den ægyptiske Hieroglyphskrift, vedkomme ikke nærværende Afhandling, i hvilken vi ikkun beskæftige os med selvstændige religiøse Symboler.
- 2) Loftus Travels in Chaldæa and Susiana p. 419.
- 3) Luyne's Num. des Satrapies et de la Phénicie p. 70 pl. XIII, 1.
- 4) I det franske Myntkabinet. Chabouillet Cat. des pierres gravées Nr 1313. I de 2 andre Hjørner af Symbolet, det saakaldte *Triquetra*, findes en Stjerne og en Halvmaane.
- 5) Passeri Thes. gemm. astrif. I tab. LXV og LXVI. Petit-Radel Monum. ant. du musée Napoleon T. IV Suppl. à la pl. LVI B Nr 4 et 5. Böttiger Ideen zur Kunstmythologie Taf. II, 6.
- 6) Af disse Mynter findes 2 forskellige i det danske Myntkabinet og een i det britiske Museum. Korsene ere, som man seer, af en saadan Form, at de ikke kunne tages for skiødesløst udførte Stierner. Paa en i Passeri Thes. gemm. astrif. I tab. LXXXVI udgiven Gemme holde Dioskurerne hver et Dobbeltkors i Haanden; men det skal muligt forestille et Sværd i Skede.
- 7) Layard Monuments of Niniveh (1849) pl. 59.
- 8) Layard Monuments of Niniveh 2d Series (1853) pl. 4.
- 9) See Tavlen Nr 2 og 10-11.
- 10) Paa 2 Cylindre, varieret. Acad. des inscr. T. XVII P. I, Lajard La croix ansée pl. III, 2. Luyne's Num. et inscr. Cypriotes pl. VII, 1. Man finder lignende Kors paa gamle buddhistiske Mynter, see Prinsep Essays of Indian antiquities ed. Edv. Thomas (1858) Vol. I pl. IV, 22; pl. XIX, 17-18 og pl. XX, 41.
- 11) Lajard anf. St. foreg. Anm. pl. III, 5.



en paa et phantastisk Dyr staaende Gud, der er udhugget paa Klippeskulpturerne ved Pterium i Phrygien, som formodentlig ere af assyrisk Oprindelse.<sup>12)</sup> De korsformede Sceptre Figg. 13, 14 og 15, der tilhøre en senere Periode, ere Astartes Attribut paa Mynter prægede af de phœniciske Stæder Sidon, Berytus, Byblus, Orthosia og Tripolis under de romerske Keisere<sup>13)</sup>; Gudinden, som holder dette Scepter, er afbildet paa forskiellig Maade: som Stadens Beskytterinde med en Taarnkrone, bekrandset af en paa en Søile anbragt Seirsgudinde, med den ene Fod paa Verdenskuglen eller en Forstavn, ofte i en Tempelbygning eller paa et Skib. Sceptret Fig. 14 er fremdeles anbragt bag Astartes Brystbillede paa Mynter fra de puniske Stæder Hadrumet og Thysdrus i Afrika, prægede i det sidste Aarhundrede før Chr.<sup>14)</sup>, og paa een af Carthagos Mynter<sup>15)</sup> sees det opreist bag Hesten, formodentlig som den samme Gudindes Emblem.<sup>16)</sup>

Forinden vi undersøge Betydningen af disse Figurer, maa det bemærkes, at de ikke alle have været betragtede som symbolske Kors. Rosellini har saaledes meent, at Korset, der hænger paa Brystet af de asiatiske Fanger paa de ægyptiske Monumenter, ikke er andet end en Udskiæring, der er anbragt i Klædningen, for at denne kan tages paa. Det ugrundede i denne Mening er allerede viist af Raoul Rochette.<sup>17)</sup> Korset Fig. 8 er af Layard, i Beskrivelsen til Tavlerne i hans Værk over Ninivehs Monumenter, betegnet som en Stierne eller Planet; Figg. 10 og 11 paa de babyloniske Seglstene ere af Lajard ansete for Planeten Venus's Tegn<sup>18)</sup>, og man har oftere taget Astartes Scepter paa de phœniciske Stæders Mynter for en Skibsmast.<sup>19)</sup> At disse Forklaringsmaader ikke ere rigtige, forekommer os at være iøinefaldende. Alle de Tegn, vi ovenfor have anført, ere upaatvivlelig korsformede Symboler, og da de ere Attributer for Guddomme, eller ere anbragte ovenover Tilbedende, eller bæres af Mænd om Halsen som Amuletter, maae de antages at have været af religiøs

12) Texier Descr. de l'Asie Mineure Vol. I pl. LXXVIII.

13) Lajard: Le culte de Venus pl. XXV, 2, 5, 11 og 12; Acad. des inscr. T. XVII P. I p. 374-375, pl. II, 14-16. Donaldson Archit. numism. N<sup>o</sup> XX og XXVIII. Sabatier Revue num. fr. 1861 p. 96 N<sup>o</sup> 8, 12, 13; p. 101 f. N<sup>o</sup> 3, 4, 8 og 11, pl. Mionnets Værk under de anførte Stæder.

14) L. Müller Num. de l'ancienne Afrique II p. 51 N<sup>o</sup> 21, p. 56 og p. 58 N<sup>o</sup> 34. Det er usikkert, om det Tegn, der er anbragt foran Melkarts Hoved paa en punisk Mynt fra Sabrata (a. St. p. 27 N<sup>o</sup> 48), er et Kors eller en Stierne.

15) I det kgl. danske Myntkabinet.

16) De forskiellige korsformede Tegn i de nabatæiske Indskrifter paa den sinaitiske Halvø, af hvilke Forster har henført nogle til det hellige ægyptiske Tau, hidrøre rimeligt fra Christne, hvad enten man antager Indskrifterne selv for at være christelige eller hedenske. Beer Studia asiat. III p. XII-XIII. Lottin de Laval Voyage dans la Péninsule de Sinaï p. 349-351. Levy Ueber die Nabatäischen Inschriften p. 31-35 (særskilt Aftryk af Zeitschr. f. d. Morgenl. Gesellsch. B. XIV).

17) Anf. St. S. 64 Anm. 1. Desuagtet er denne Mening nylig igjen bleven fremsat af en engelsk Lærd, Westropp, i The Gentlemans Magazine July 1863 p. 79.

18) Anf. St. S. 64 Anm. 10, p. 371.

19) Saaledes nyligt Sabatier anf. St. ovenfor Anm. 13.

**Betydning.** Her maa ogsaa et Sted af det Gamle Testamente tages i Betragtning, nemlig det bekendte Sted hos Ezechiel (IX, 4), hvor det siges, at Propheten skal sætte et *Tau* (ט) som et Tegn paa Panden af Guds Udvalgte, de Fromme, der skulde undtages fra Ødelæggelsen. Det hebraiske Ord *Tau* er af Mange fortolket om et Tegn i Almindelighed; men Andre have med Grund gjort gjældende, at det maa forstaaes om et korsformet Tegn, idet de have henviist til, at Bogstavet Tau i det ældste phœniciske Alphabet var et Kors<sup>20)</sup> og havde sit Navn af sin Form, og at det samme Ord endnu i det arabiske Sprog bruges i en tilsvarende Bemærkelse.<sup>21)</sup> Dette Sted tør vel ansees for et Vidnesbyrd om, at Korstegnet hos de semitiske Folk har havt en hellig Betydning.

De Lærde, der have anseet dette asiatiske Kors for et helligt Symbol, have havt forskellige Anskuelse med Hensyn til dets Betydning og Oprindelse. Raoul Rochette gik ud fra Hankekorset, som han tillagde Betydningen af det guddommelige eller evige Liv; idet han ansaa Korset, som de asiatiske Fanger bære om Halsen, for eensbetydende med dette og med det saakaldte phœniciske Tau, meente han, at det havde været et Symbol paa Liv og Frelse.<sup>22)</sup> Men Betydningen af Hankekorset lader sig ikke indskrænke til det Begreb, som Raoul Rochette mener at det udtrykker, og der er Grund til at antage, at Korset ikke er opstaaet af dette, men har en anden Oprindelse (see følg. Side og § 3-4). Lajard formoder, at de korsformede Symboler have været optagne i den asiatiske Venus's Mysterier med Allusion til de 4 Elementer, igiennem hvilke de skabende Guddomme virkede, og henviser til Fiirtallets og den tetragonale Forms hellige Betydning.<sup>23)</sup> Rougemont er af den Mening, at Korsets Tegn hos de orientalske Folk har været et Symbol paa Verden, saa at de 4 Arme betegne Rummets 4 Udstrækninger eller Hovedhjørner, og tillige paa den af Guddommen fyldte Verden.<sup>24)</sup> Efter disse Lærdes Anskuelse skulde altsaa Korset ifølge sin Figur have betegnet Verden med Hensyn til dens Grundbestanddele eller dens Udstrækning; men denne Betydning passer ikke til dets Anvendelse som et religiøst Symbol i flere af de citerede

20) Oprindelig et latinsk Kors, der efterhaanden ved den cursive Skrift antog forskellige uregelmæssige og ufuldstændige Former; jvfr Levy Phœn. Studien H. I Taf. III under IV, 2; H. II S. 33 Nr 8. I det gamle libyske Alphabet, der umiddelbart hidrørte fra det phœniciske, havde det Formen  $\perp$ , som er bevaret i det nuværende berberske; jvfr Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 408 og Judas i Revue archéol. fr. 1862 p. 159 f. I det Æthiopiske har det en lignende Form. Ogsaa i den ældste jødiske Skrift, i den himyariske og undertiden i den etruske og umbriske Skrift er Bogstavet **T** givet ved to hinanden overskiærende Linier.

21) Dette er udførligt udviklet af Raoul Rochette i Acad. des inscr. T. XVI P. II p. 297 f.

22) *Un symbole exprimant des idées de vie et de salut.* Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 380-381.

23) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 376.

24) *Le peuple primitif* (1855) T. I p. 267 og 271-272. Forf. henviser til et Sted hos Proclus, ifølge hvilket Neoplatonikeren Porphyrios forklarede et formeentlig ægyptisk Symbol, bestaaende i et af en Cirkel indesluttet Kors, saaledes, at Korset betegnede Verden. Vi skulle nedenfor i § 9 søge at vise, at der ikke kan tillægges dette Sted nogen Beviiskraft i denne Henseende.

Fremstillinger. Rougemont viser ikke, hvorledes Korset endnu kan have betegnet Guddommen i Verden, og naar Verden er symboliseret ved Korsets Figur, spørges med Rette, hvorfor Guddommens Forening med Verden ikke er antydet ved et Tillæg til Figuren.

Vi ansee det for sandsynligt, at det asiatiske Kors har sin Oprindelse fra det gamle stierneformede Tegn, der blev optaget i Kileskriften, og at det har beholdt dets Betydning, altsaa ligeledes har været et Symbol paa Guddommen. Det er i den første  $\S$  anført, at dette Tegn i Lapidarskriften ikke blot frembyder Formen af en Stierne, men ogsaa af et Kors; see S. 61 Figg. a og b. Herved ledes man let til den Formodning, at Korset, der allerede findes paa meget gamle Monumenter hos de Folk, der betiente sig af Kileskriften, ligeledes har været et Symbol paa Guddommen, og at det er Korsets Figur, der har foranlediget Forkortelsen af det hieratiske Ideogram i Steen-Indskrifterne. At en Figur af 8 Radier er bleven reduceret til en Figur af 4 Radier, er i og for sig en naturlig Simplification og stemmer overeens med den Maade, paa hvilken overhovedet de forskellige Tegn, der udgjøre Gienstanden for nærværende Afhandling, synes at have udviklet sig af hverandre. Vi skulle nedenfor (i  $\S$  14) søge at vise, at det Guddoms-Begreb, som man oprindeligt har villet udtrykke ved den otteliniede Figur, ogsaa ligger i den firliniede. Den Ring, der paa nogle af de assyriske Monumenter findes i Midten af Korset, er et Symbol paa Evigheden, med mindre man ikkun vil ansee den for en Udsmykkelse af Korset. De to Kors paa Dioskurernes Hoveder kunne ikke have anden Betydning end de to Stierne, der ellers betegne deres Guddommelighed (jvfr S. 64 Anm. 6). Den samme Betydning lader sig fastholde i alle Fremstillingerne; hvor Korset er et Attribut for et Gudebillede, betegner det den guddommelige Høihed og Magt; det træder istedetfor Guddommen selv, hvor det er anbragt ovenover de Dødelige eller bæres af dem som Amulet.

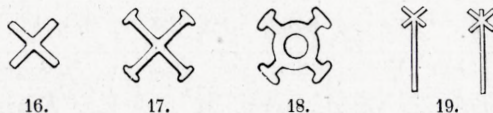
Resultatet er altsaa: at et regelmæssigt Kors i Vestasien har været et Symbol paa Guddommen allerede i det 14de eller 13de Aarh.<sup>25)</sup>; at dette Symbol har været i Brug hos de semitiske Folk fra Assyrien og Babylon til den phœniciske Kyst; at det i en senere Periode især har været et Attribut for den øverste Gudinde, Astarte, og som saadant ogsaa er forplantet til det puniske Afrika.

Der findes Spor til, at det regelmæssige Kors N<sup>o</sup> 6 i Italien er blevet brugt i samme symbolske Betydning som i Orienten. Man træffer det saaledes i et Maleri paa en græsk Vase fra Nedreitalien anbragt ovenover Athene paa en saadan Maade, at det synes at være et til denne Gudinde henhørende Emblem<sup>26)</sup>; vi skulle omhandle det nærmere i

25) Ramses II, den samme som den berømte Sesostris, fra hvem de oven citerede Monumenter ved Beit-Uali hidrøre, regerede ifølge Brugsch fra 1407 til 1341 (Hist. de l'Égypte p. 137 f.). Ellers henlægges i Almindelighed Sesostris's Regering til det 13de Aarhundrede.

26) Laborde Coll. des vases gr. de M. le comte de Lamberg Vol. I Vign. V p. 7. Jvfr. Lenormant et De Witte Elite des monum. céramogr. Vol. I ad pl. LXXIV. Dette Vasebillede synes at indeholde en til Athenes

Forbindelse med det paafølgende Tegn N<sup>r</sup> 19. Paa en græsk Mynt fra Eryx paa Sicilien er det anvendt istedetfor Korset N<sup>r</sup> 67 (see § 10), rimeligt som et Attribut for den phœnisciske Aphrodite.<sup>27)</sup> Det findes ogsaa paa en romersk Guldmynt, præget af Keiser Hadrian til Ære for hans forgudede Forældre, Trajan og Plotina, over hvert af disses Hoveder, som et Tegn paa deres Apotheose<sup>28)</sup>; det træder saaledes her istedetfor den sædvanlige Stjerne, ligesom over Dioskurernes Hoveder paa de ovennævnte Mynter fra Tripolis (S. 64).



De foranstaaende Tegn tilhøre udelukkende Italien. Figg. 16-18, som vi først skulle omtale, udgjøre Hovedtypen paa støbte italiske Kobbermynter (*pondera*); det første Tegn findes paa Reversen af en Mynt, der paa Adversen har et ubestemt Hoved<sup>29)</sup>; de to andre optage begge Sider af *Quincunx*'er, af hvilke den med Fig. 17 er fra Staden Luceria.<sup>30)</sup> Fig. 16 er ogsaa anbragt som Hovedtyp paa Reversen af en lille tarentinsk Sølvmynt, der har en Amphora paa Adversen<sup>31)</sup>; man træffer det samme Tegn paa et Vasebillede som Mærke paa Bagsiden af Dioskurernes Heste.<sup>32)</sup>

Man har hidtil ikke erkendt disse Figurer for Symboler. Den første er paa den tarentinske Mynt af Carelli holdt for Bogstavet X, af Avellino og Cavedoni for Overstykket af en Fakkell.<sup>33)</sup> Figg. 17 og 18 ere ansete for Hiul.<sup>34)</sup> Man vil neppe finde disse Forklaringer tilfredsstillende; der er ingen Grund til at antage, at Bogstavet X skulde være anbragt som Typ paa Tarents Mynter; der er fremdeles intet, som tyder paa, at dette Kors har hørt til en Fakkell, og det formeentlige Hiul har ingen Kreds. Man vil heller ikke kunne ansee disse Kors for betydningsløse Ornamenter, da de danne Hovedtypen paa begge Sider af Mynter. Naar de derimod sammenholdes med de korsformede Tegn i det foregaaende, ligger den Slutning nær, at de have været hellige Symboler af en tilsvarende Be-

Tempeltieneste sigtende Scene; en siddende Qvinde spiller paa Fløite foran den staaende Gudinde; ovenover denne sees et stort regelmæssigt Kors og et lille Tempel, begge henhørende til Scenen; Maleriet er omhyggeligt udført og i god Stil.

27) Torremuzza Vet. numi Sicil. Tab. XXX, 2. Det er dog et Spørgsmaal, om Korset ikke her er ufuldstændigt og paa Mynten oprindelig har havt samme Form som paa Fig. 1 paa Tavlen.

28) Revue num. fr. 1859 pl. IV, 10. Da denne Guldmynt er af fiint og omhyggeligt Arbeide, kan man ikke betragte disse Kors som Stjerner, der ere skiødesløst udførte.

29) Museum Kircherianum, Incerte Tav. IV, 6.

30) Mus. Kircher. Cl. IV Tav. IV B. 2; Incerte Tav. V, 14. Carelli Num. Italiæ vet. Tav. L, 5.

31) Carelli Num. Ital. vet. Tav. CXVIII, 371.

32) D'Hancarville Antiqu. etc. I pl. CXXX. Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 321 Note 2.

33) See Carelli Num. Ital. vet. p. 59. Jevnfør, med Hensyn til Fakkelen, følg. Side.

34) Jvfr Mus. Kircher. p. 33.

tydning. Fig. 16 er af samme Form som Fig. 6, der ogsaa træffes i Italien (S. 67). Der kan ikke lægges Vægt paa, at disse Kors ere liggende<sup>35)</sup>, medens de foregaaende ere opretstaaende; Tilsætningen til Enderne er ligeledes uvæsentlig (jvfr S. 64 Fig. a); Ringen i Midten af Fig. 18 er ogsaa anbragt i andre korsformede Symboler.<sup>36)</sup> Med Hensyn til disse Tegns Forekomst paa Italiens Mynter erindre vi om, at der paa disse ogsaa forefindes et andet Tegn af geometrisk Art, hvis ideelle Betydning er utvivlsom, nemlig den pythagoræiske Pentagon.<sup>37)</sup> At de have været Gudesymboler, passer vel til Anbringelsen paa Dioskurernes Heste. Man vil i det følgende see, at to beslægtede Symboler (N<sup>o</sup> 29 og 56) ligeledes forekomme som Mærker paa Heste; det vides af de gamle Forfattere, at Dyr, der vare viede til en Guddoms Tieneste, bleve mærkede med Sammes Symbol.<sup>38)</sup> Det er altsaa Dioskurernes eget Mærke, deres Heste bære, det samme, som paa syriske Mynter sees over deres Hoveder (S. 64).

Fig. 19 træffes hyppigt paa Mynter, prægede af de græske Stæder i Nedreitalien. Paa en Mynt fra Ursentum<sup>39)</sup> sees dette Tegn i Demeters Haand, som den vedfødte Af-



bildning a viser. Paa Metaponts Mynter er det i Almindelighed anbragt som en Bityp eller et Mærke, der vexler med andre Mærker og ikke staaer i Forbindelse med Hovedtypen<sup>40)</sup>; kun een gang (see Fig. b)<sup>41)</sup> holdes det i Haanden af en qvindelig Figur, som muligt ligeledes er Demeter, der var Metaponts Hovedgudinde.<sup>42)</sup> Paa Herakleas Mynter er det opreist ved Siden af Athene; see Fig. c.<sup>43)</sup> Et archaisk Billede af en Gudinde, som er fremstilt i Maleriet paa en græsk Vase fra Nedreitalien<sup>44)</sup>, holder i den ene Haand dette Tegn, i den anden en Bue. Man har i Almindelighed anseet det for en Fakkell, fordi paa flere Vasebilleder Demeter og Persephone ere fremstillede med en brændende Fakkell af lignende Form.<sup>45)</sup> Men det er efter al Sandsynlighed en Stang eller



- 35) I Afbildningerne af Mynterne i Mus. Kircher. Inc. Tav. IV, 6 og V, 14 og Carelli Tab. L, 5 ere Korsene stillede opret; men det sees af de Bogstaver, der ere tilføiede paa Mynterne fra Luceria og Tarent, at den liggende Stilling er den rigtige, hvilket ogsaa kan sluttes af Fig. 19.
- 36) See N<sup>o</sup> 8-9, 23 og 77. See om Ringens Betydning § 4.
- 37) Jvfr Creuzers Symbolik 3te Ausg. IV S. 402 Anm. 1 og S. 574 Anm. 4.
- 38) See nærmere herom Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 319-324.
- 39) Carelli Num. Ital. vet. Tav. CXLV, 3.
- 40) Carelli anf. St. Tav. CLII, 91; CLIV, 110 og 113; CLVIII, 161; CLIX, 169, 176-178, 189, 192.
- 41) I det danske Myntkabinet. Jvfr Carelli anf. St. Tav. CLIX, 193.
- 42) See dog nedenfor S. 71 Anm. 49.
- 43) Carelli a. St. Tav. CLXIII, 50-51.
- 44) Avellino Oposcoli div. Vol. II tav. VII. Gerhard Berlins antike Bildwerke I p. 260 N<sup>o</sup> 902. Lenormant et De Witte Elite des monum. céramogr. I pl. XXV p. 48.
- 45) Millingen Anc. uned. mon. pl. XVI. Lenormant et de Witte Elfte des monum. céram. Vol. I p. 48 note 3. Monum. dell' inst. arch. di Roma Vol. VI (1860) Tav. XLII. Flere franske Archæologer have kaldt Tverstykkerne paa Enden af disse Fakler et Hiul; jvfr Beulé Monnaies d'Athènes p. 24.

Stok med Symbolet N<sup>o</sup> 16 paa Spidsen. En Fakkell er ikke et Attribut, der passer til Athene; derimod finder man, som ovenfor bemærket (S. 67 Anm. 26), et Kors af samme Form, kun i en anden Stilling, anbragt i Forbindelse med Athene paa et Vasebillede fra Italien. Korset er ofte saa stort og Stokken i Forhold til samme saa tynd og kort, at man bringes til at ansee Korset for Hovedsagen, og dette Kors er det samme, som ifølge de oven anførte Mynter maa antages at have været benyttet i Italien som et hieratisk Tegn. Det maa fremdeles bemærkes, at der haves en Yttring af Tertullian, som lader slutte, at et Kors har været brugt som et Symbol for Minerva og for Ceres <sup>46)</sup>; det er netop disse to Gudinder, som paa Mynterne ere fremstillede med dette Attribut. Vi henviser endelig til Astartes i et Kors endende Scepter paa de phœniciske Stadmynter (N<sup>o</sup> 13-14); Korset er det samme; det er kun forbundet med Sceptret paa en anden Maade. <sup>47)</sup> Naar dette Kors har været optaget i Demeters Cultus og er blevet anbragt paa Spidsen af hendes Scepter, er det let forklarligt, at ogsaa undertiden den Fakkell, med hvilken Gudinden og hendes Datter bleve fremstillede, fik en tilsvarende Form.

Dette italiske Kors maa ifølge det foregaaende have havt sin Oprindelse fra det gamle asiatiske Symbol, og er formodentlig ved Phœnicierne bragt til Italien. Disse havde tidligt nedsat sig paa Nedre-Italiens Kyster <sup>48)</sup>, og de græske Stæder her underholdt en levende Handelsforbindelse med de phœniciske; Symbolet kan have været nedarvet fra en ældre Tid paa Steder, hvor der fordum havde hersket en phœnicisk Cultus, eller det kan senere være indført fra Orienten. Hvor det forekommer som et Attribut for Demeter og Athene, maa det vel nærmest ansees for Astartes Symbol, der er overført paa disse Gudinder; thi Astarte, der hos Phœnicierne blev fremstillet med et korsformet Scepter, var af en universel Charakter og omfattede de forskellige Virkekredse, der af Grækerne fordeeltes mellem flere Gudinder. Der er endnu et korsdannet Symbol, som oprindeligt synes at have været et Attribut for Astarte og er gaaet over til to andre græske Gudinder, Here og Aphrodite, som vi nedenfor (§ 10) skulle søge at vise. Dette Kors synes at have været anvendt paa forskellig Maade i den hellige Cultus. Anbragt paa Enden af en Stok har enten Gudindens Billedstøtte holdt det i Haanden, eller det har været opstillet ved Siden af samme, saaledes som det sees paa de ovenfor afbildede Mynter fra Ursentum og Heraklea. Det synes fremdeles, ifølge Tertullians Yttring, at en Afbildning af Korset i Træ har været brugt

46) Apologeticus Cap. XVI: *Quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica? Et Ceres Pharia, que sine effigie, rudi palo et informi ligno prostat?*

47) Det er uvist, hvilken Gudinde det paa foreg. Side omtalte archaiske Billede forestiller. Fremstillingen i dette Vase-Maleri har været underkastet meget forskellige Forklaringer; see Gerhard a. St. Anm. 44. Dersom man med Avellino anseer Hovedpersonen i samme for Iphigenia, er Idolet den tauriske Artemis, der falder sammen med den persiske Artemis, Tanais og Astarte.

48) Jvfr Movers Phönizier B. II Th. 2 S. 342-345.

som et Symbol paa Gudinden istedetfor hendes Billede; som saadant kan man ligeledes have sat det paa Enden af en Stok eller Stang, for at stille det til Skue <sup>49)</sup> eller bære det i Procession <sup>50)</sup> ved hellige Ceremonier og Feste. Men dette Kors kan ogsaa have været anbragt isoleret i Templerne, som det findes fremstillet paa de italiske Kobbermynter; vi erindre om, at det apollinske Symbol E i Templet i Deiphi var afbildet i Guld, i Kobber og i Træ. <sup>51)</sup>

Korset blev Christendommens Symbol. Idet den til Dødsstraf brugte Pæl (*στανρός*, *patibulum*), paa hvilken Christus havde lidt Døden, antoges at have havt Formen †, toge de Christne et firarmet retvinklet Kors til deres Symbol; det blev senere varieret paa samme Maade som det hedenske. Skøndt Valget af dette Symbol havde sin Grund i den Betydning, man i den christelige Lære tillagde Religionsstifterens Død, er det dog ikke usandsynligt, at den Omstændighed, at Korset var et fra Fortiden nedarvet Guddomstegn, har været en medvirkende Aarsag dertil.

Hellige Korstegn fra den forchristelige Periode forefindes ogsaa i andre europæiske Lande. Saadanne Tegn, af Former, som afvige fra de foregaaende, ville blive omtalte i §§ 5, 9, 10 og 11. Man træffer ogsaa regelmæssige Kors, svarende til Figg. 6-7, saaledes i Gallien, paa Mynter prægede af de barbariske Folk <sup>52)</sup>, og i Skandinavien, paa de Guldbrace-teater, der tiende til Amuletter. <sup>53)</sup> De have formodentlig deres Udspring fra det gamle Symbol paa Guddommen, hvilket de fra Asien udvandrede Folkeslag have forplantet til de Lande, hvor de nedsatte sig; men om de have bevaret deres oprindelige Betydning som Symboler for een eller flere Guder, eller om de senere, saaledes i Norden, ikkun have været brugte som et helligt Tegn, til hvis Anvendelse der knyttede sig overtroiske Begreber, lader sig ikke afgjøre. <sup>54)</sup>

49) Den kvindelige Figur, der ikke er karakteriseret ved noget Attribut paa Metaponts Mynt (S. 69 Fig. b), forestiller muligt en Præstinde, og ikke Gudinden selv.

50) I det hellige Optog til Astartes Ære, der er afbildet paa Klippe-Skulpturerne ved Pterium i Phrygien, bæres forskellige Symboler, ogsaa af Korsform, opløftede i Hænderne, og blandt disse et, som svarer til det, Gudinden selv holder i Haanden. Texier Descr. de l'Asie Min. pl. LXXV-LXXVIII. Jvfr § 6 Nr 51.

51) Plutarch De EI Delphico Cap. 3. See: Creuzer Zur Archäologie III S. 406-7; Göttling Ges. Abhandlungen I S. 236-237.

52) Jvfr Lelewel Etudes numism. Vol. I Type gaulois pl. X, 85-87 og 89. I F. de Saulcys store Samling af galliske Mynter har jeg seet endeel herhenhørende, som ikke ere udgivne, og blandt disse flere, paa hvilke Korset er anbragt paa eller over et Hoved, som vel kan have forestillet en Guddom.

53) Atlas for nordisk Oldkyndighed Nr 69, 70, 73, 115, 126, 135, 213, 218, 220, 234 b, 235, 237, 238 og fl.

54) Med Hensyn til Brugen af Korset som et religiøst Symbol i Østasien og i Amerika før Christendommen eller uafhængigt af denne, henviser vi til Fortalen, hvor vi allerede have bemærket, at det ikke er Hensigten her at udstrække Undersøgelsen til disse Dele af Verden.

## § 3.

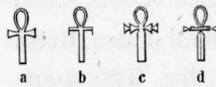
## Det ægyptiske Hankekors.



20

Dette Symbol, som man har kaldet *det ægyptiske Tau* eller *Hankekors*, findes, som bekendt, utallige Gange paa ægyptiske Monumenter af enhver Slags, igiennem alle tre Perioder, den pharaoniske, den græske og den romerske.

Det er, som man seer, et regelmæssigt Kors, hvis øverste Arm har givet Plads for en Oval, der er tilspidset forneden. Dette trearmede Kors er af og til udsmykket; saaledes i de her afbildede Figurer a—d.<sup>1)</sup> Undertiden frembyder Underdelen meer eller



mindre Formen af et firarmet Kors og Ovalen er gaaet over til en Cirkel; man finder saaledes paa Skarabæer Formen Fig. e<sup>2)</sup>, paa en Bronze-Simpulum fra Theben (Luksor) Formen Fig. f<sup>3)</sup>, og i Indskrifter fra den sidste ægyptiske Periode den tilsvarende Form Fig. g<sup>4)</sup>.



I det af Wyse udgivne Værk over Pyramiderne ved Gizeh vise Afbildningerne endnu Formerne Fig. h—l<sup>5)</sup>; men der er Grund til her at drage Tegningens Nøiagtighed i Tvivl, og det samme gjælder ogsaa med Hensyn til andre af de varierende Former, som man hist og her træffer paa i de store



Værker over Ægyptens Antiquiteter. Den Form, vi have stillet i Spidsen for Paragraphen, er den almindelige og maa ansees for den oprindelige og normale, idet den tillige er den, som findes paa de ældste Monumenter.

Der har tidligere været fremsat meget forskellige Meninger med Hensyn til Betydningen af dette Symbol.<sup>6)</sup> Nogle saae i denne Figur en Nøgle, der enten opfattedes som en Nilnøgle, hvormed Sluserne ved en vis Vandstand kunde aabnes<sup>7)</sup>, eller som en Nøgle til Mysterierne og Viisdommen<sup>8)</sup>, Andre en Form af Phallus som Symbol paa Skabelse og Frugtbargiørelse.<sup>9)</sup> Andre Forklaringer gik ud paa, at det var et Nilometer,

- 1) Acad. d. inscr. T. XVI P. II Letronne De la croix ansée pl. N<sup>o</sup> 17-19; T. XVII P. I Lajard De la croix ansée pl. IV, 2-3.
- 2) Acad. d. inscr. T. XVI P. II Raoul Rochette De la croix ansée p. 291 note 4, pl. I, 5, 7, 9.
- 3) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 357 pl. IV, 1. En lignende Form forekommer paa et i Niniveh fundet Aftryk i Leer af Pharaonen Sabakos Seglsteen, der dog muligt er af asiatisk Arbeide, Layard Niniveh and Babylon 1853 p. 156-158.
- 4) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 254 pl. N<sup>o</sup> 20.
- 5) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 292 notes 1-4, pl. I, 10-14.
- 6) En Oversigt over endeel af disse er given af Bellermann Ueber die Skarabäen-Gemmen I Stück (1820) S. 20 f. og af Creuzer Symbolik 3<sup>te</sup> Ausg. II S. 232-234.
- 7) Saaledes Denon og Zoëga.
- 8) Bellermann a. St. Anm. 6.
- 9) Jablonsky Pantheon æg. L. II c. 7 § 6; L. V c. 7 § 4; Visconti Museo Pio-Clem. II p. 37. Jvfr Böttiger Ideen zur Kunstmyth. S. 261 og 271 Anm. 10.



dannet ved Paavirkning af det ældre ægyptiske Hankekors, er det ogsaa muligt, at den Betydning, i hvilken dette sædvanlig brugtes, er bleven overført paa det asiatiske, og dette kan saaledes tillige have betegnet den evige Salighed, som Menneskene skulde nyde hos Guderne, det tilkommende Liv.

Vi gaae over til at undersøge de forskiellige Antiquiteter, der indeholde dette Symbol, for at see, hvorvidt de anførte Betydninger passe til den Maade, hvorpaa det er anvendt, og til de Fremstillinger, i hvilke det forekommer.

Paa Mynterne er Symbolet anbragt<sup>21)</sup> ved forskiellige Guddomme. Man finder det: under Thronstolen, paa hvilken den Zeus-lignende Gud sidder, der ved den phœniciske Indskrift er betegnet som den tarsiske Baal<sup>22)</sup>; ved Siden af den kæmpende Herakles, under hvis Skikkelse Melkart er fremstillet, den anden i Rangen af de phœniciske Guder, som især blev dyrket i Tyrus og Sidon<sup>23)</sup>; foran et skiægget Hoved med Hielm<sup>24)</sup>, der enten forestiller en med Perseus sammenblandet Gud<sup>25)</sup> eller den asiatiske Krigsgud, der dyrkedes under Navnene Sandan, Moloch og fl.<sup>26)</sup>; ovenover en paa en Løve siddende Gudinde, Astarte eller den store syriske Gudinde<sup>27)</sup>; endelig foran en Gudinde, der er afbildet som Athene, rimeligt den til hende svarende phœniciske Siga eller Onka.<sup>28)</sup> Symbolet maa her overalt betragtes som et Attribut for den Gud eller Gudinde, til hvis Billede det er føiet. Dernæst er det anbragt ved Siden af forskiellige Dyr, nemlig paa Cyperns Mynter, ved Siden af en Løve, en Tyr, en Vædder, en Ørn og en Svane. Af disse ere

21) Med Hensyn til Symbolets Forekomst paa Mynterne ansee vi det ikke for overflødigt at giøre følgende Bemærkninger. Hvor det er anbragt som Bityp. tør man ikke betragte det som et Hovedtypen uvedkommende Symbol, der kunde være Emblemet for den Stad eller Regent, der havde præget Mynten, eller et Mærke, som tilhørte den Øvrighedsperson, hvem Myntningen var overdraget, eller som havde Hensyn til andre betræffende Omstændigheder; thi disse Mynter ere udgaaede fra forskiellige Folk, Stæder eller Regenter, og i Almindelighed vexler Symbolet ikke med andre Mærker, men gientager sig i Forbindelse med visse Hovedtyper. Hvor det er anbragt lidet ved Siden af Hovedtypen, maa det derfor henhøre til denne, og dets Forbindelse med Guddomme eller symbolske Dyr kan følgelig lede til at bestemme dets Betydning.

22) Paa en i Tarsus præget Didrachme. Luynes Num. des Satrapies pl. VIII, 5.

23) Paa talrige Guldmynter prægede af phœniciske Konger. Luynes anf. St. pl. XIII.

24) Paa Sølvmynter prægede af Satrapen Pharnabazes. Luynes anf. St. pl. 1, 3-4.

25) Ifølge Hertugen af Luynes (Num. d. Satr. p. 5-6) er det Perseus eller Bellerophon, ifølge Fr. Lenormant (Cat. de la coll. de Behr. Nr 861 og 865) Anchialus, som her er fremstillet. Af disse har Perseus meest for sig; see Movers Phœnizier I S. 14-15.

26) Til denne Antagelse passer det vel, at Typen paa Reversen er et qvindeligt Hoved, der formodentlig forestiller Tanaïs, Mylitta eller en anden af de med Venus beslægtede Gudinder; thi den til Mars svarende Gud var i denne Deel af Asien nøie forbunden med disse; jvfr Movers Phœnizier I S. 382, 462, 636, 639 og fl. St.

27) Paa en Didrachme af ubestemt Prægested. Fr. Lenormant Cat. de la coll. de Behr Nr 681 pl. II, 1.

28) Paa en cyprisk Mynt. Luynes Num. Cypr. pl. VI, 4.

de 3 første Dyr Symboler for Aphrodite-Astarte, der var Øens Hovedguddom<sup>29)</sup>, og tillige for Adonis-Baal, denne Gudindes Gemal, som der blev dyrket tilligemed hende.<sup>30)</sup> Ørnen maa ogsaa henføres til den med Zeus identificerede Baal.<sup>31)</sup> Svanen var, som bekendt, den med Astarte sammensmeltede Aphrodites Fugl.<sup>32)</sup> Da de tvende Guddomme, som ere repræsenterede ved disse Dyr, ere de samme, til hvis Billeder Hankekorset er føiet paa andre Mynter, er det sandsynligt, at, ligesom Dyret, ogsaa Tegnet har Hensyn til dem. Paa andre af Cyperns Mynter, der paa Adv. indeholde enten Astartes Hoved<sup>33)</sup>, Vædderen eller Løven, udgør Hankekorset Hovedtypen paa Rev.; det er da rimeligt, at Typerne paa begge Siderne af disse Mynter hænge sammen, og at Symbolet ogsaa her henhører til de samme to Guddomme.<sup>34)</sup> Paa Seglstenene forekommer Hankekorset ligeledes i Forbindelse med forskellige Guddomme. Man træffer det saaledes paa en Cylinder med phœnicisk Indskrift sammen med Navnet paa en assyriske-babylonisk Gud *Bar*<sup>35)</sup>, paa en babylonisk Seglsteen ved Siden af en Gud med 4 Vinger og Bukkebeen, og paa en Skarabæ mellem den assyriske Hercules og den af ham bekæmpede Løve.<sup>36)</sup> Hankekorset har altsaa, ifølge det foregaaende, været et Symbol for forskellige Guder og Gudinder, ikke for en vis bestemt Guddom; det har følgelig betegnet noget Fælles for alle Guderne. Dette Fælles kan ikke indskrænkes til det, som antages at have været betegnet ved Hankekorset i Ægypten, det guddommelige Liv; naar man f. Ex. finder det ved Siden af den phœniciske og assyriske Hercules, der bekæmper Løven, maa det her snarere opfattes som et Symbol paa Guddommens Magt end paa dens Lyksalighed. Det udtrykker da formodentlig det hele Gudebegreb og har

- 29) Angaaende Løven og Tyren som Symboler for den orientalske Venus, see især Lajard *Culte de Venus III Mém.* p. 119 f. Med Hensyn til Vædderen, jvfr Luynes *Num. Cypr.* p. 6.
- 30) See Movers *Phœnizier I* S. 235. Løver underholdtes i Adonis's Tempel i Elymais, Ælian *Hist. animal.* XII, 23. Adonis var Solgud ligesom Baal (Movers *anf. St.* S. 211 f.), og Løven var et Symbol for Solens Gud; man finder ogsaa paa Cyperns Mynter en Stjerne som Solens Symbol anbragt over Løven (Luynes *Num. Cypr. pl. II*, 9 og 18, jvfr p. 14). Mange af Tarsus's Mynter indeholde en Løve i Forbindelse med den tarsiske Baals Billede; see Luynes *Num. des Satrapies pl. IV, V, VIII* og IX. Tyren offredes hos Perserne til den øverste til Zeus svarende Gud, ifølge Xenophon *Cyrop.* VIII, 3, 12 og 24. Med Hensyn til Vædderen, jvfr Fr. Lenormant *Cat. Behr.* p. 121-122.
- 31) Ørnen er oftere anbragt over Løven paa de cypriske Mynter (Luynes *Num. Cypr. pl. II*, 3-8 og 18) og sidder paa Zeus-Baals Haand paa Tarsus's Mynter. De franske Archæologer, Raoul Rochette, Lajard, Longpérier og Fr. Lenormant (*anf. St.*) have urigtigt anset den siddende og flyvende Ørn paa Cyperns Mynter for en Høg eller en Due.
- 32) De cypriske Mynter med Svanen paa Rev. have paa Adv. en vinget Gudinde, der formodentlig forestiller Astarte; see Luynes *Num. Cypr.* p. 37 og Waddington *Revue num. fr.* 1860 p. 6.
- 33) Fr. Lenormant *Cat. de la coll. de Behr. pl. II*, 6.
- 34) Adskillige Mynter have paa Rev., ved Siden af Løven, et Hankekors, der henhører til den Gud, der er afbildet paa Adv., Baal-Zeus og Melkart-Herakles; see: Raoul Rochette *Acad. d. inscr. T. XVI P. II pl. II*, 6; Luynes *Num. d. Satr. pl. XIV*, 26 og 31.
- 35) Det er anbragt mellem to phœniciske Ord, der betyde *Herren Bar*. Levy *Phœn. Studien H. II S. 27* Nr 3.
- 36) Raoul Rochette *Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 377 pl. III*, 10 og 11.

været et Symbol paa Guddommen selv, svarende til det babyloniske Ideogram; ligesom dette sidste i Indskrifter er anbragt foran Navnene paa alle Guder og Gudinder uden Forskiel, er ogsaa Hankekorset i figurlige Fremstillinger føiet til enhver Guddoms Billede. Denne Tilføielse kan ikke betragtes som overflødig. Mynterne ere prægede i Lande, hvor den græske Religion var trængt ind og bestod ved Siden af den oprindelige eller var sammenblandet med denne; den græske Cultur og Kunst havde Overvægten, og dette havde tilfølge, at de græske Gudeformer bleve overførte paa de asiatiske Guddomme, saa at disse bleve afbildede ligesom de græske, til hvilke de svarede.<sup>37)</sup> Da saaledes det samme Billede kunde forestille en asiatisk og en græsk Guddom, vilde man formødentlig ved at tilføie det asiatiske Symbol antyde, at det var en national Guddom, det fremstillede, eller at den Cultus, til hvilken det hørte, ikke alene var græsk, men tillige asiatisk. Heller ikke paa de cypriske Mynter, hvor Tegnet findes i Forbindelse med de Dyr, ved hvilke Aphrodite-Astarte og Adonis-Baal ere symboliserede, lader det sig opfatte i den Betydning, som tillægges det ægyptiske Hankekors; et Symbol paa det salige Gudelig og et Dyr hænge ikke sammen. Men naar Symbolet betegnede Guddommen selv, kunde det sættes istedetfor sammes Billede, og Mynterne frembyde da en Combination, som svarer til den græske Fremstilling af en Gud med sit hellige Dyr ved Siden. At Guddommen paa Cyperns Mynter ikke fremtræder i Menneskeskikkelse, men ikkun er betegnet ved sit Symbol, lader sig forklare af den paa denne Ø herskende asiatiske Cultus. Det er bekiendt, at Aphrodite-Astarte i sit Hovedtempel, i Paphos, ikke var afbildet i menneskelig Figur, men symboliseret ved en kegleformet Søile, som man seer i Midten af hendes Helligdom paa de cypriske Mynter fra den romerske Periode; Baal, som man veed, blev ogsaa dyrket i koniske Stene eller Søiler, og det kan da vel antages, at denne Astarte sideordnede Gud paa Cypern har været fremstillet paa samme Maade. Man træffer overhovedet ikke Figuren eller Hovedet af nogen Gud eller Gudinde paa de cypriske Mynter fra den ældre Periode, som her foreligger, nemlig de Mynter med cyprisk Skrift, der ere slagne i Salamis, Amathus og flere Byer; dette leder til den Formodning, at Templerne i disse Byer ligesaa lidt som Aphrodite-Templet i Paphos have indeholdt Billedstøtter, og at dette er Aarsagen til, at man paa Mynterne ikkun har anbragt Gudesymboler: Dyr eller Hankekorset. Paa de ældre cypriske Mynter er altsaa Guddommen repræsenteret ved Hankekorset, der træder i Stedet for Billedet af samme. Naar dette Tegn endelig findes anbragt paa Dyr, som paa Hestene og Mulæslerne i det paa den etruske Sølvskaal afbildede Optog, kan det selvfølgelig ikke betyde det guddommelige Liv eller være et Udtryk for nogen anden religiøs Idee, men maa være en Guddoms Symbol. Dette Optog er aabenbart en hellig Procession, og der synes en eller anden orientalsk Frem-

37) Til Beviis herfor vil det være tilstrækkeligt at anføre Tarsus's Mynter, paa hvilke Navnet *Baal-Tars* med phœnicisk Skrift er føiet til Billedet af en Gud, der er fremstilt som Zeus.

stilling at ligge til Grund for samme; Guddommen, til hvis Cultus det henhører, kan da antages at være en asiatisk, muligt Baal, og det er som viede til hans Tieneste at Dyrene ere mærkede med hans Tegn.<sup>38)</sup>

Man finder dog ogsaa det asiatiske Hankekors i nogle Fremstillinger anvendt saaledes, at det formodentlig er at opfatte i den samme overførte Betydning, i hvilken det ægyptiske ofte er brugt, nemlig som et Symbol paa Menneskenes Liv i eller hos Guddommen. Naar det holdes i Haanden af Mennesker, f. Ex. af en Person, som synes at være en assyriske Konge, paa den ægyptiserende Elfenbeens-Skulptur fra Niniveh, eller af to Personer, der kunne tages for en Præst og en i Mysterierne Indviet, paa en phœnicisk Seglsteen<sup>39)</sup>, saa synes det her at være et Symbol paa det høiere aandelige eller evige Liv, ligesom det ægyptiske Hankekors, hvor det paa Ægyptens Monumenter eller paa asiatiske Cylindre er anbragt paa en tilsvarende Maade. Paa Gravstene lader det sig bedst opfatte som et Symbol paa det evige eller tilkommende Liv; den ene af de græske Gravstene er ifølge Indskriften viet til Hermes, som Sielenes Fører hiinsides Graven.<sup>40)</sup> En lignende Betydning har det efter Rimelighed i Fremstillingen paa det etruske Speil; man seer her Eos og Tithonos omfavnende hinanden og ved Siden af denne Gruppe en qvindelig Figur, rimelig en Skiebnegudinde, der holder dette Symbol opløftet i Haanden; det ligger nær, her at antage, at det betegner det udødelige Liv, som Tithonos førte hos Gudinden, for hvis Kiærlighed han var Gienstand.<sup>41)</sup> Men det er i flere Tilfælde tvivlsomt, om Tegnet har samme overførte Betydning som det ægyptiske, eller om det er et Symbol paa Guddommen.

Det asiatiske Hankekors har vel især været et phœnicisk Symbol. Mynterne, paa hvilke det forekommer, ere dels slagne i Phœnicien, dels i Cilicien og paa Cypren, hvor den phœniciske Cultur og Religion tidligt var udbredt, og de øvrige Antiquiteter, der indeholde det, ere fra Lande, til hvilke Phœniciernes Indflydelse strakte sig.

Vi skulle til Slutningen give en Oversigt over de forskellige Meninger, der have været fremsatte med Hensyn til dette Symbols Oprindelse og Betydning, og forsaavidt

38) Jvfr Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 312-324. See nærmere nedenfor S. 89-90.

39) See anf. St. ovenfor S. 77 Anm. 1 og S. 78 Anm. 5, pl. III, 12.

40) See ovenfor S. 78 Anm. 12.

41) Gerhard, i sin Forklaring af denne Speiltegn (ovenf. S. 78 Anm. 11), finder den Gienstand, den qvindelige Figur holder i Haanden, gaadefuld, idet han erkiender, at den hverken kan være en Griffel eller en Nøgle. Den er vistnok det her omhandlede Symbol, der har den samme Form paa Klippe-reliefet ved Pterium (Fig. 22) og paa den ene af de thessaliske Gravstene (Fig. 31). Grunden til at her et orientalsk Symbol er valgt, maa formodentlig søges i de fremstillede Personers Nationalitet; thi Tithonos var en Søn af den trojanske Konge Laomedon, og Memnon, Tithonos's og Eos's Søn, som staaer paa den anden Side af dem, henføres ifølge de forskellige Traditioner til Phœnicien, Assyrien eller Æthiopien (see Movers Phœnizier II B. 1 Th. S. 276-282). Det sees af den i Cære fundne Sølv-skaal, at Hankekorset var forplantet til Etrurien.

de afvige fra hvad der i det foregaaende er udviklet, anføre de Grunde, der forekomme os at tale imod dem.

Det af disse Tegn, som paa en phœnicisk Skarabæ er anbragt mellem en siddende Gud og en Tilbedende, var det første, hvis Betydning man søgte at forklare.<sup>42)</sup> Det blev udtydet som Livets Tegn<sup>43)</sup>, Planeten Venus's Stjerne<sup>44)</sup>, Aabenbaringsens Symbol<sup>45)</sup>, det phœniciske Bogstav Tau.<sup>46)</sup> De to sidste af disse Forklaringer skulle vi ikke opholde os ved; de to første ville nedenfor blive drøftede. Senere have Letronne, Raoul Rochette og Lajard i det franske Academies Skrifter gjort Hankekorset til Emne for særskilte Afhandlinger. Den første af disse Lærde ansaa det i denne § omhandlede Hankekors for en egen i Asien brugt Form af det græske Bogstav Koppa<sup>47)</sup>, uden iøvrigt at indlade sig paa at bestemme dets Betydning, men frafaldt denne Anskuelse<sup>48)</sup>, efter at den var bleven gien-dreven af Raoul Rochette. Lajard fremsatte den Mening, at Hankekorset er en Simplification eller lineær Reproduction af de to assyriske-persiske Guddoms-Emblemer, af hvilke det ene er sammensat af Overdelen af en Menneskefigur, Vingerne samt Halen af en Fugl og en Ring eller Krands, det andet alene af de to sidste Bestanddele.<sup>49)</sup> For at sættes istand til lettere at begrunde de Indvendinger, vi troe, med Rette kunne gøres gjældende imod denne Cønjectur, ansee vi det for hensigtsmæssigt at meddele Afbildninger af disse Emblemer og, da der foreligger forskellige Forklaringer af samme, at gjøre dem til Gienstand for en kort Undersøgelse. Vi finde os saa meget mere foranledigede hertil, fordi de i flere Henseender staae i Forbindelse med de Symboler, der udgiøre Gienstanden for nærværende Afhandling, hvorfor der i det foregaaende har været og i det følgende oftere vil blive henviist til dem.

Det første af disse Gude-Emblemer, som i den seneste Tid er blevet kaldt det anthrop-ornithiske, forekommer under forskellige Former, som ere fremstillede paa den tilføiede Tavle under N<sup>r</sup> 1-9. De 5 første forefindes paa større Steenskulpturer, nemlig N<sup>r</sup> 1, 2 og 3 paa de assyriske Reliefplader fra det ældste af Sardanapal (omtr. 900) byggede Palads i Nimrud<sup>50)</sup>, N<sup>r</sup> 4 paa Persepolis's Ruiner<sup>51)</sup> og N<sup>r</sup> 5 over de gamle persiske Konge-

42) I Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 373-375 er der af Raoul Rochette givet en Oversigt over disse Forklaringer.

43) Passeri gemm. astrif. (1750) I tab. 24; II p. 71-72.

44) Tychem De cuneatis inscr. Persepol. (1798) p. 21 note 36. Landseer Sabean researches (1823) p. 361-362.

45) Sickler og Grotefend, see Böttigers Amalthea II S. 102 og 113.

46) Kopp Palæogr. crit. IV (1829) p. 110.

47) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 279.

48) Anf. St. p. 327.

49) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 350-355, 358 og 360.

50) Layard Monum. of Niniveh (1849) pl. 13, 21 og 25.

51) Flandin et Coste Voyage en Perse pl. 155 og 156. Paa andre Skulpturer i Persepolis holder Guden en Ring i Haanden, see a. St. pl. 147, 164, 166 og 167.

grave paa Klippesiderne ved Nakschi-Rustan.<sup>52)</sup> De 3 følgende, med flere varierende Former, ere indgraverede paa phœniciske, babyloniske og assyriske Seglstene<sup>53)</sup>; af disse er N<sup>o</sup> 8 taget fra en i Sancheribs Palads (691-674) i Niniveh funden Seglsteen.<sup>54)</sup> N<sup>o</sup> 9 udgjør Typen paa Mynter med phœnicisk Skrift, prægede af en persisk Satrap i Lilleasien.<sup>55)</sup> Silv. de Sacy meente, at disse Figurer forestillede Feruher, Menneskenes Dæmoner, Urbilleder eller Siæle ifølge den persiske Religion, og altsaa paa de persiske Monumenter vare at betragte som Kongens Skytsgenius.<sup>56)</sup> Denne efter De Sacy almindelig antagne Forklaring blev forkastet af Lajard, som søgte at vise, at ved disse Figurer den øverste Guddoms-Triade i den assyriske, phœniciske og persiske Religion er fremstillet, saaledes at Ringen eller Krandsen betegner den evige Urgud, Kronos eller Zeruane Akherene, Menneskefiguren Baal eller Ormuzd, Fuglens Vinger og Hale den til Venus svarende Gudinde i de forskiellige Religioner, Mylitta, Astarte eller Mithra, som havde en Due til Symbol.<sup>57)</sup> Senere have Layard<sup>58)</sup> og Bonomi<sup>59)</sup> foretrukket, i dette Emblem at see en Fremstilling af den høieste Gud alene, Baal paa de assyriske og Ormuzd paa de persiske Monumenter, medens Vaux har holdt sig til De Sacy's Forklaring.<sup>60)</sup> At det er Feruher der ere betegnede ved disse Figurer, anbefales ved Fremstillingen paa to af de assyriske Monumenter, hvor Skikkelsen i Midten er afbildet ganske i den samme Stilling eller Handling som Kongen nedenunder. Paa den anden Side føre Emblemets Bestanddele og den Omstændighed, at det paa de persiske Kongegrave er Gienstand for Kongens Tilbedelse, til at antage, at det er Guddommen selv, der er afbildet. En Fremstilling som N<sup>o</sup> 8 viser vistnok en Trehed i denne Guddom; men det er dog ikke sandsynligt, at Emblemet oprindeligt eller overalt har forestillet et trefoldigt Guddomsvæsen, af følgende Grunde. Paa een af de assyriske Skulpturer, Fig. 1, findes ikke nogen Ring i Midten, men en Flammeskive, der maa forestille Solen og være et Attribut for den ved Menneskeskikkelsen fremstillede Guddom, der altsaa er Baal, som tillige var Solgud. I Fremstillingen N<sup>o</sup> 2 indeslutter Ringen et Kors og Flamme; den kan opfattes som et Flammehiul, der betegner Solen, eller som et Symbol paa den Guddom (see § 9 N<sup>o</sup> 62), der tillige repræsenterer Solen; i begge Tilfælde maa den henføres til Baal. I Emblemet Fig. 3 har

52) Flandin et Coste Voy. en Perse pl. 172-178, varieret.

53) Acad. d. inscr. T. XVII P. I Lajard pl. I, 2; T. XVII P. II Raoul Rochette pl. VII, 19. Layard Niniveh and Babylon (1853) p. 606-607; Monum. 2<sup>d</sup> Series pl. 69, 20. Levy Phœn. Studien II S. 40 N<sup>o</sup> 15 Taf. Fig. 14.

54) Layard Niniveh and Babylon (1853) p. 160. En Seglsteen med en lignende Fremstilling er udgiven af Lajard anf. St. pl. III, 4 og af Levy anf. St. S. 33 N<sup>o</sup> 8 Taf. Fig. 7.

55) Luynes Num. d. Satrap. pl. I, 1-3. Revue num. fr. 1860 pl. XVIII, 1-2.

56) Mém. sur div. antiquités de la Perse p. 267-269.

57) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 350 f.

58) Niniveh and its remains (1849) II p. 447.

59) Niniveh and its palaces (1853) p. 256.

60) Niniveh and Persepolis (1851) p. 112.

vel Ringen intet andet Indhold end den i samme staaende Gud; men da det findes paa en Skulptur fra det samme assyriske Palads som de to foregaaende, maa det opfattes paa samme Maade; Guden holder ikke her, som i Fig. 1, en Ring som Symbol paa sin evige Tilværelse; der er da Grund til at troe, at istedetfor samme den Ring, i hvilken han staaer, er hans Attribut, og at denne ikke betegner et fra ham forskielligt Væsen. I Fig. 7 fattes Ringen, som skulde betegne Urguden. Der er heller ikke tilstrækkelig Grund til at antage, at man ved Fuglens Vinger og Hale har villet symbolisere en særskilt Gudinde. Vinger have hos alle Folk og til alle Tider tient til at betegne det Himmelske og Aandelige, og denne Symbolik forstyrres ikke, men fuldstændiggjøres ved Tilføielsen af Halefierene, ved hvilke Fuglens Flugt styres. I Figg. 1-3 er Fuglehalen ikke forbunden med Ringen, men udgjør den nederste Deel af selve Gudeskikkelsen og kan altsaa i det mindste ikke i disse Fremstillinger henføres til en anden Guddom. Det synes saaledes ikkun at være een Gud, der er fremstillet paa de ældste assyriske Skulpturer. Anderledes forholder det sig med Fremstillingerne paa de persiske Monumenter; her holder Gudefiguren i Almindelighed selv en Ring eller Krands i Haanden, medens en anden Ring eller Krands optager Midten af Emblemet, og Halefierene ere her, ligesom Vingerne, stedse fœiede til Ringen; det er saaledes sandsynligt, at i det persiske Emblem den befiedrede Ring forestiller det uaabnede Urvæsen Zeruane Akherene, medens Menneskefiguren er den for Verden aabnede Ormuzd. Det er kun paa 2 Seglstene, man har fundet et Hoved tilføiet paa hver Side af Gudefiguren<sup>61)</sup>, og disse Seglstene ere ikke saa gamle som de assyriske Reliefer. Resultatet, hvortil vi komme, er altsaa dette: at i det anthrop-ornithiske Emblem, efter de forskiellige til Gudebegrebet knyttede Forestillinger, Guddommen er bleven fremstillet baade som en Monade, som en Dualisme og som en Triade, at den første Idee er den, som oprindeligt har ligget i Emblemet, og at den sidste kun undtagelsesviis er bleven udtrykt i det.

Det andet Gude-Emblem, som kaldes Mihir eller det ornitho-morphiske, findes afbildet paa Tavlen under N<sup>o</sup> 10-20. De 4 første N<sup>o</sup> ere assyriske; N<sup>o</sup> 10, 12 og 13 forekomme paa Relief-Skulpturerne fra det af Sardanapal (900) byggede Palads i Nimrud, N<sup>o</sup> 11 paa den bekjendte Obelisk af sort Basalt, som ifølge Indskriften hidrører fra hans Søn Temenbar.<sup>62)</sup> N<sup>o</sup> 14 er det, som oftere forefindes paa Persepolis's Ruiner.<sup>63)</sup> N<sup>o</sup> 15-17 findes tilligemed flere varierende Former paa assyriske og babyloniske Seglstene.<sup>64)</sup> N<sup>o</sup> 18-20 ere som Bi-

61) Om det ene af disse Hoveder paa den under N<sup>o</sup> 8 afbildede Figur kan forestille en Gudinde, er tvivlsomt; begge Hovederne synes at være skiæggede. Paa den anden af Lajard udgivne Seglsteen er det ene Hoved ikke heelt bevaret, det andet skiægget.

62) Layard Monum. of Niniveh (1849) pl. 6, 39 og 53; 2<sup>d</sup> Series (1853) pl. 4.

63) Flandin et Coste Voy. en Perse pl. 136, 154 og 156.

64) Acad. d. inser. T. XVII P. I Lajard pl. II, III, 3 og IV, 10. Layard Niniveh and Babylon (1853) p. 607; Monum. 2<sup>d</sup> Ser. pl. 69. Fl. St.

typer anbragte paa Mynter fra Cypern<sup>65)</sup> og fra Mauritanien.<sup>66)</sup> De Sacy ansaae dette Emblem for eensbetydende med det foregaaende.<sup>67)</sup> Ifølge Lajard er det at betragte som det ene af de 3 Elementer, af hvilke det anthrop-ornithiske Emblem er sammensat, og opstaaet af en Dues Skikkelse, saa at det repræsenterer den til Venus svarende Gudinde.<sup>68)</sup> Imod denne Opfattelse maa Følgende bemærkes. Emblemet frembyder ikke eet, men to af Elementerne i det formeentlige Triade-Emblem, Ringen og Fierene, og skulde altsaa, ifølge Lajards Forklaringsmaade, foruden Gudinden endnu betegne det evige Urvæsen. Der er ikke anden Lighed tilstede med en Due end Fierene; det Emblem, som forekommer paa de ældste Monumenter og derfor er at ansee for det oprindelige (Figg.10-13), er ligefrem en bevinget eller befiedret Ring, indesluttende et Kors; Fuglehalen er først senere særskilt tilføjet. Layard<sup>69)</sup> og ligeledes Bonomi<sup>70)</sup> have paralleliseret dette Symbol med det bekiendte ægyptiske Emblem paa Solen, der bestaaer i en Skive med to Uræusslanger, og tillagt det samme Betydning; men det lader sig ikke antage, at det har betegnet Solen, af den Grund, at det oftere forefindes sammen med Solens Tegn.<sup>71)</sup> Betydningen af ethvert af Elementerne i dette Emblem er allerede viist i det foregaaende. Korset, der under den samme Form forefindes særskilt paa de assyriske Skulpturer (ovenf. S.63 Figg.8 og 9), er et Symbol paa Guddommen, Ringen paa Evigheden; et Kors i en Ring træffes ogsaa som et eget Symbol af samme Betydning paa et andet assyriske Monument (N<sup>r</sup> 62); ved Ringen med een eller flere concentriske Kredse (Fig.17) er formodentlig Verden betegnet (S.80); Vingerne med de øvrige Fier ere en Antydning af det Overjordiske, det til Himlen Henhørende.<sup>72)</sup> Alt dette tilsammen giver et symbolsk Billede af Guddommen i Almindelighed. Hvad Forholdet til det foregaaende Emblem angaaer, kunde man antage, at Mihir har betegnet det uaabnbarede Urvæsen, medens hiint har forestillet den aabnbarede Gud eller begge i Forening

65) Luyens Num. Cypr. pl. III.

66) L. Müller Num. de l'ancienne Afrique III p.95 n<sup>o</sup> 5-6.

67) Mém. sur div. antiquités de la Perse p. 270.

68) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 352 note 3, p. 358 og 360.

69) Niniveh and its remains (1849) II p. 448 note.

70) Niniveh and its palaces p. 257.

71) See: Fundgruben des Orients III (1813) pl. II, 1 og 12; Layard Monum. of Niniveh (1849) pl. 53; 2<sup>d</sup> Ser. (1853) pl. 4. Solen er i disse Fremstillinger betegnet ved en stjerne- eller hiul-formet Figur, hvis Betydning er sikkert derved, at Maanens Tegn er anbragt ved Siden af.

72) De andre Tilsætninger ere uvæsentlige. De over Emblemet (N<sup>r</sup> 12-13) hængende Baand staae formodentlig i Forbindelse med Cultushandlinger; paa eet af de assyriske Monumenter (Layard anf. St. pl. 39) holde to under Emblemet knælende Personer Enderne af Baandene. Det er formodentlig de samme Baand, der gientage sig paa N<sup>r</sup> 14-15, og ikke Fuglebeen, som Lajard synes at antage. Hvad der er anbragt ovenover Ringen paa N<sup>r</sup> 16-17, skal muligt forestille disse Baand sammenlagte eller oprullede. Paa Mynterne synes undertiden (see N<sup>r</sup> 19) Midten af Symbolet at være gaaet over til en Skive med Straaler, der forestiller Solen.



hvormed Flodens Oversvømmelser maales, at det betegnede de 4 Elementer, eller at det var et Symbol paa Aaret, deelt i 3 Aarstider. Champollion fandt den Betydning, som nu er almindeligt antagen af Ægyptologerne<sup>10)</sup>; han viste, at det betegner Livet, det høiere, tilkommende eller guddommelige Liv. I Hieroglyphskriften betyder det Liv, Tilværelse; det forekommer paa Rosettestenen i den ægyptiske Text i den Gruppe af Tegn, som svarer til Ptolemæus Epiphanes's Titel *αἰωνόβιος* i den græske Text; som phonetisk Charakter er det Vocalen O, den samme, som i det koptiske Sprog udtrykker Begrebet at leve, at være. Brugt som religiøst Symbol er det et Attribut for alle Guddomme i det ægyptiske Pantheon uden Hensyn til Rang eller Køn; ofte udgyde de det strømmeviis af en Vase eller overrække det til Pharaoner, Præster og andre af deres Dyrkere, og man seer da ogsaa disse holde det i Haanden efter at have modtaget det; det hænger paa den guddommelige Hovedprydelse, saavel som paa Høgen og paa Uræusslangen, ved hvilke Guddommen er symboliseret; man finder det i mangfoldige Forbindelser, der sigte til Apotheose og til Udødelighed; det er knyttet til Solens Skive eller udgaer fra dens Straaler. Denne paa Monumenterne tydelig fremtrædende Symbolik bekræftes ved et historisk Vidnesbyrd. De kirkelige Skribenter berette nemlig, i deres Meddelelse om Serapius's Ødelæggelse i Alexandrien under Theodosius den Store, at denne Stads Christne, der forstode sig paa Hieroglyphskriften, udsagde, at de korsformede Tegn, der vare afbildede paa det gamle Tempels Mure, betegnede det tilkommende Liv, og troede, at de indeholdt en Spaadom om Christus; man kan ikke tvivle om, at disse Tegn have været det saa hyppigt forekommende Hankekors.<sup>11)</sup>

Hvad Figuren angaaer, er det allerede bemærket, at Archæologerne før Champollion troede, at den forestillede enten en Nøgle eller en Phallus. Den første Opfattelse passer ikke til Symbolets Betydning; den anden har mere for sig. Phallus-Figuren var, som bekendt, et hos Oldtidens Folk meget udbredt Symbol, der betegnede Livsprincipet baade i den legemlige og den aandelige Verden; den spillede en betydelig Rolle i Mysterierne og dens Form blev benyttet til offentlige Cultusbilleder; man finder dette Symbol anvendt i Ægypten, Vestasien, Grækenland og Italien, og endnu i vore Dage i den indiske Lingam-Cultus. I den nyere Tid har ogsaa Wilkinson heldet til den Anskuelse, at det ægyptiske Livets Tegn havde denne Oprindelse.<sup>12)</sup> Men der maa indvendes imod denne Opfattelse af Symbolets Figur, at Ligheden mellem denne og en Phallus ikkun er ringe, og at der findes Fremstillinger af Phallus i naturlig Form paa de ægyptiske Monumenter. Senere har Ungarelli

10) Grammaire égypt. p.36 n<sup>o</sup> 19; Dictionnaire § 389. Jvfr Rosellini i Annali dell' Inst. arch. di Roma V p.180 og 184.

11) Jevnfør de af Letronne, Raoul Rochette og Lajard fremsatte Bemærkninger i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p.260 f. og p.286 f., T. XVII P. I p.356 f. med Hensyn til Betydningen af det ægyptiske Hankekors.

12) Manners and cust. of the anc. Egyptians Ser. II Vol. II (1841) p.283. Grunde, der tale for denne Betragtningssmaade, findes fremsatte hos Visconti anf. St. S.72 Anm. 9.

i dette Tegn seet en Efterligning af en Vase paa et Bord<sup>13</sup>). Man træffer rigtignok enkelte Gange paa ægyptiske Monumenter en S sammensmeltning af dette Symbol med en Vase<sup>14</sup>); men disse Fremstillinger staae altfor isolerede til at kunne afgive et Udgangspunkt for Forklaringen af Symbolets Oprindelse og maae antages for udsprungne af Enkeltes Phantasi. Endelig har Lajard, skjøndt ikke uden nogen Betænkelighed, fremsat den Mening, at det var af asiatisk Oprindelse og stammede fra Chaldæa, som i en fiern Oldtid var Middelpunktet for en høi Civilisation. Denne Lærde antager, at det enten er opstaaet af det bekjendte assyrisk-persiske Guddoms-Emblem, der efter hans Opfattelse betegner en Guddoms-Triade, eller af Ideogrammet i den babyloniske Kileskrift, som først er omdannet til det Tegn, der er afbildet nedenfor under N<sup>r</sup> 52, og derpaa til Hankekorset, i hvilket man endnu undertiden skulde finde Spor af de oprindelige Kiletegn.<sup>15</sup>) Disse Anskuelse ville blive drøftede i det Følgende; see § 4 og § 14. Saavidt vides, er ikke nogen af de anførte Forklaringer bleven anseet for fyldestgørende<sup>16</sup>), og Spørgsmaalet om denne Figurs Oprindelse og Betydning betragtes endnu som ubesvaret.

Vi troe, at den rigtige Opfattelse af Figuren er den, der ligger til Grund for Benævnelsen *Hankekorset*, hvormed den sædvanligt betegnes, om ikke af Ægyptologerne, saa af andre Archæologer. Underdelen udgjør efter al Sandsynlighed det egentlige Symbol, og Overdelen er ikkun et Haandgreb eller en Hank<sup>17</sup>). Tegnet holdes i Haanden eller hænger paa Armen, ofte ogsaa paa forskiellige symbolske Figurer, i det ovale Stykke; ikkun naar Guderne ville give Tegnet til de Dødelige, fatte de det ved det nederste Stykke; dette er ogsaa undertiden massivt eller ziirligt udført, medens Ovalen ligner en tynd Hank eller en Snor. Hvad nu denne Tformede Figur angaaer, er det i og for sig det Simpleste og stemmer med den Betragtningssmaade, vi i det Følgende skulle søge at gjøre gjældende med Hensyn til flere beslægtede Symboler, at ansee den for et Kors uden Hoved. Det taler for denne Anskuelse, at man af og til paa ægyptiske Antiquiteter finder Tegnet fremstillet med et meer eller mindre fuldstændigt firarmet Kors (S. 72), og at T ogsaa forekommer uden Hank, som et Symbol for sig (see § 5). Man vil i det Følgende finde 2 Symboler (N<sup>r</sup> 52 og 53 i § 7), som ere dannede af det halve af de stjerneformede Tegn N<sup>r</sup> 1 og 5 (S. 61 og 63) og en Hank; det er ganske i Overensstemmelse hermed at betragte det ægyptiske Symbol som et Kors, hvis Overdeel er fortrængt af en Hank. Denne Betragtningssmaade

13) Interpr. obeliscorum urbis (1842) p. 5 note 6.

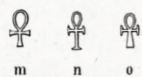
14) Rosellini Monum. civili Tav. XLIX, 3, og LVIII, 7, Vol. II p. 297 og 331-332. Lepsius Denkm. aus Ägypten Abth. III Bl. CLXXX, b.

15) Acad. d. inscr. T. XVII P. I La croix ansée p. 360-363, 365, 367-368, 370 og 377-378.

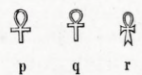
16) Jvfr Letronne og Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 261, 277 og 287-288; Layard Niniveh and its remains (1849) p. 213 note.

17) Overdelen betragtes ogsaa saaledes af Raoul Rochette og Lajard i de anførte Afhandlinger S. 73 Anm. 11. Jvfr Visconti Museo Pio-Clement. II p. 36.

støttes ogsaa derved, at i Hieroglyphskriften Hankekorset er den phonetiske Charakteer for Vocalen O; thi denne Vocal er tillige udtrykt ved korsformede Tegn.<sup>18)</sup> Det ægyptiske Hankekors synes saaledes at være det samme Symbol som det asiatiske Kors, der er omhandlet i den foregaaende §, og ikke en lineær Giengivelse af en eller anden sandseelig Gienstand. Ingen af de sieldne Fremstillinger, der ere afbildede S. 72 Figg. **a—d**, maa altsaa ansees for at være den primitive; Korset er ikkun her udsmykket paa forskiellig Maade ligesom undertiden Cirkelen i det tilsvarende asiatiske Hankekors (§ 4 N<sup>o</sup> 26-28). Vi skulle nedenfor (§ 14) vise, hvilken Sammenhæng der kan antages at have fundet Sted mellem det ægyptiske Symbol og det asiatiske Kors. Her skal endnu kun bemærkes, at vi ikke skønne, at der er noget til Hinder for at antage, at hiint ogsaa har været brugt i den samme Betydning som dette. Begrebet af guddommeligt Liv, enten Gudernes eget Liv eller, overført paa deres Dyrkere, det høiere og det tilkommende Liv, som af Ægyptologerne tillægges det ægyptiske Symbol, synes at være altfor indskrænket; det lader sig meget vel antage, at dette Tegn, hvor det er et Attribut for Guddomme eller er forbundet med andre guddommelige Symboler, har udtrykt Begrebet Guddom overhovedet og altsaa tillige indbefattet Guddommens Væsen og Egenskaber. Denne videre Betydning passer ogsaa der, hvor Symbolet skienkes Pharaoner og fromme Dødelige; thi efter den ægyptiske Lære, saaledes som det fremgaaer af Dødsritualet, bleve disse efter Døden optagne i eller smeltede sammen med Guddommen (Osiris); de bleve selv paa en vis Maade guddommelige Væsener.<sup>19)</sup> Det ægyptiske Hankekors har saaledes rimeligviis havt Betydning tilfælles med det asiatiske Kors og det babyloniske Ideogram.



Tegn, som i Formen svare til det ægyptiske Hankekors, forekomme ikke sielden paa asiatiske Seglstene af Cylinder- og Skarabæ-Form. De her vedfaiiede Afbildninger Figg. **m—r** vise de Variationer, der forefindes.<sup>20)</sup>



Nogle af disse Seglstene indeholde babyloniske Kileindskrifter; Fremstillingerne ere religiøse, henhørende til den phœniciske, babyloniske og persiske Religion; undertiden ere ægyptiske Symboler indblandede. Tegnet holdes snart i Haanden af en Guddom, snart af en Tilbedende, eller hiin overrækker det til denne; man finder det ogsaa anbragt bag Guden eller imellem ham og hans Dyrker.

Letronne er af den Mening, at disse Seglstene have været fabrikerede i Ægypten til Brug for Perserne, under disses Herredømme, i Tidsrummet mellem Cambyses og Artaxerxes Mnemon, da der i flere Henseender fandt en Tilnærmelse Sted mellem den ægyptiske og

18) Champollion Gramm. égypt. p. 36-37, n<sup>o</sup> 19, 28 og 34.

19) Jvfr Judas Mém. sur 19 inscriptions numid.-puniques p. 74.

20) Seglstenene, der indeholde disse Tegn, ere omhandlede og afbildede i Raoul Rochettes og Lajards Afhandlinger om Hankekorset i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 366-378 pl. III, 1-9; T. XVII P. I p. 361-363 pl. III, 1, 6; pl. IV, 6, 7 (p. 368 note 1). Jvfr Caylus Recueil III pl. XII, 1; Böttiger Amalthea I Taf. II, 1, 2.

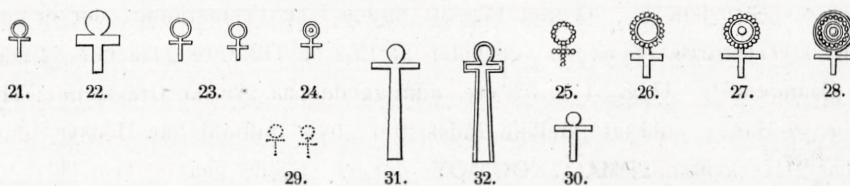
den persiske Cultus.<sup>21)</sup> Dette er ikke antageligt, af følgende Grunde. Det er i Asien, ikke i Ægypten, at disse Seglstene findes. Der er kun enkelte ægyptiske Symboler indgraverede paa dem, medens forresten Figurerne, Indskrifterne og Arbeidet vise hen til Asien. Eet af disse Hankekors (Fig. p) forekommer ogsaa i en ægyptisk Fremstilling paa et i Niniveh fundet Billedværk af Elfenbeen, der antages at være fra det 10de Aarh. og ifølge Stilen ikke er udført i Ægypten, men i Assyrien.<sup>22)</sup> Det er paa den anden Side heller ikke rimeligt, at dette paa de asiatiske Seglstene forekommende Hankekors har hiemme i Asien og derfra er blevet forplantet til Ægypten, som Lajard er tilbøielig til at troe.<sup>23)</sup> Det er vel ikke usandsynligt, at den fra Chaldæa stammende Cultur, der fandtes hos de semitiske Folk i de vestaramæiske Lande, har haft nogen Indvirkning paa den ægyptiske, navnlig i den Periode, da disse Folk, de saakaldte Hyksos, herskede over Nordægypten (2000—1700 f. Chr.)<sup>24)</sup>; men allerede før disses Herredømme var Hankekorset i almindelig Brug i Ægypten, da det hyppigt forefindes paa Monumenterne fra det ældste Rige. Det maa derfor vistnok antages, at dette Tegn er indført fra Ægypten, eller at det saakaldte asiatiske Hankekors (see følg. 2), som i sin ældste Form kun adskiller sig fra det ægyptiske derved, at dets Overdeel er cirkelrund, er blevet omdannet saaledes efter det ægyptiske. Man kan paavise en fra Ægypten udgaaende Indflydelse paa den nærmeste Deel af Asien. Da de fornævnte Hyksos, fordrevne fra Ægypten, vendte tilbage til deres Stamlande, medbragte de formodentlig ægyptisk Cultur, og i det paafølgende Tidsrum maatte først de Krigstoge, som Pharaonerne Tid efter anden foretog op i Asien, og paa hvilke de flere Gange havde Niniveh i deres Magt<sup>25)</sup>, dernæst Phœniciernes Handelssamqvem med Ægypten igiennem de der anlagte Colonier<sup>26)</sup>, endelig det persiske Herredømme over Ægypten fra det 6te til det 3die Aarh., udøve Indflydelse paa de asiatiske Culturforhold. Man har ogsaa paa forskellige Steder i det vestlige Asien, navnlig i Ninivehs Ruiner, fundet Efterligninger af ægyptiske Kunstformer og ægyptiske Symboler sammen med asiatiske.<sup>27)</sup> Dette paa de asiatiske Seglstene og Amuletter forekommende Hankekors af ægyptisk Form har formodentlig haft den samme Betydning, som det paa de ægyptiske Monumenter, da det er anvendt paa den samme Maade.

- 
- 21) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 282-283. Revue archéol. fr. II (1846) p. 674-675. En lignende Mening havde allerede været fremsat af Caylus.
- 22) Layard Niniveh and its remains (1849) II p. 205-211; Monum. pl. 89, 10-11.
- 23) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 377-378.
- 24) Jvfr Brugsch Hist. de l'Égypte ch. 6 p. 71 f.
- 25) Pauly Real-Encycl. d. class. Alterthums-Wissensch. B. I 2te Ausg. (1862) S. 275 f. Jvfr Movers Phönizier B. II Th. I S. 298-300.
- 26) Movers Phönizier B. II Th. 2 S. 178-202.
- 27) Layard Niniveh and its remains (1849) II p. 205-215; Niniveh and Babylon (1853) p. 156-158 og p. 281-282; Monum. of Niniveh 2<sup>d</sup> series (1853) pl. 58, 59, 63 og 68. Flandin et Coste Voy. en Perse pl. CXCVIII.

Dette gamle Symbol overlevede endnu nogen Tid den ægyptiske Religion. Man forefinder det ofte i Ægypten og Nubien paa de ældste christelige Monumenter med græske Indskrifter, ogsaa paa saadanne, der ere udgaaede fra kirkelige Autoriteter. Det er anbragt istedetfor Korset eller Christi Monogram, snart over, snart under, snart inde i Indskriften, vel nærmest som et Symbol paa det tilkomne Liv i Overensstemmelse med dets gamle Betydning. Det er formodentlig dets Lighed med Christi Monogram, der har foranlediget, at det blev bibeholdt af de ægyptiske Christne, som, ifølge den i den gamle Kirke herskende Anskuelse, i dette Symbol saae en Præfiguration af eller Spaadom om Christi Komme<sup>28)</sup>.

## § 4.

## Det asiatiske Hankekors og beslægtede Symboler.



Tegnene i den første Række, N<sup>o</sup> 21-28, forekomme paa asiatiske Antiquiteter. Fig. 21 træffes blandt Levningerne fra Niniveh, i Fremstillinger, der ere Efterligninger af ægyptiske<sup>1)</sup>. Paa eet af de Reliefer, der ere udhuggede i Klippevæggen ved det gamle Pterium i Phrygien og formodentlig ere af assyriske Oprindelse, seer man een af Personerne i den der fremstillede religiøse Procession bære et Symbol af samme Form (Fig. 22) opløftet i Haanden.<sup>2)</sup> Figg. 21 og 23 forefindes paa asiatiske Seglstene og Amuletter af hoi Ælde, af hvilke der er udgivet 3 med phœnicisk eller gammel semitisk Skrift<sup>3)</sup>, og 3 af conisk eller Skarabæ-Form uden Skrift<sup>4)</sup>; paa disse Stene er Tegnet baaret i Haanden eller anbragt

28) Acad. d. inscr. T. XVI P. II Letronne p. 241 og 253-264; Raoul Rochette p. 296.

1) Tegnet er anbragt i Hieroglyph-Indskriften i et Leer-Aftryk af Pharaonen Sabakos Segl fra Slutningen af det 7de Aarh. (Layard Niniveh and Babylon 1853 p.156-158) og holdes i Haanden af en Konge, udskaaren i Elfenbeen (Layard Niniveh and its remains 1849 p. 213-214; Monum. 1849 pl. 88, 7). Paa de arkitektoniske Reliefer bærer den assyriske Konge undertiden et Ørensmykke af denne Form; jvfr dog § 5 Anm. 3.

2) Texier Descr. de l'Asie Mineure Vol. I pl. LXXVI p. 232-233. Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 382 og Layard Niniveh and its remains (1849) p. 286.

3) Den ene af disse, en Skarabæ i det britiske Museum, har oftere været udgivet (see Citaterne i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 373-375), senest i Böttigers Amalthea II S. 101 Taf. I, 22 og i Levys Phœn. Studien H. II S. 37 N<sup>o</sup> 12 Taf. Fig. 11, den anden, i samme Museum, af Levy anf. St. S. 27 N<sup>o</sup> 3 Taf. Fig. 2, den tredje, i Hertugen af Blacas's Samling, af Raoul Rochette i Acad. d. inscr. anf. St. p. 376 pl. III, 12.

4) Raoul Rochette anf. St. p. 372 pl. III. 10 og 11. Flandin et Coste Voyage en Perse pl. CCXXII. Fr. Le-normant Cat. de la coll. de Behr. p. 221 n<sup>o</sup> 10.

ved Siden af Figurer, der forestille Guddomme, Præster eller andre Personer i en hellig Handling.<sup>5)</sup> Paa Gravstene fra Citium paa Cypern ere Tegn af Formerne 23 og 24 anbragte ovenover den phœniciske Indskrift.<sup>6)</sup> Hyppigst forefindes disse Tegn paa Mynter prægede i Phœnicien, i Cilicien og paa Cypern i det 5te-4de Aarh. Paa Mynter fra Konger i Tyrus, meest af Guld, med phœnicisk Indskrift, er Tegnet (især Fig. 21, undertiden ogsaa Figg. 23 og 24) anbragt ved Siden af Herakles eller en Løve.<sup>7)</sup> Sølvmynter, ligeledes med phœnicisk Skrift, prægede af persiske Satraper i Tarsus, indeholde Tegnene Figg. 21 og 23, i Forbindelse med forskellige Typer.<sup>8)</sup> Paa Cyperns Sølvmynter, med cyprisk Skrift, findes Figg. 21 og 23-25 ved Siden af forskellige Dyr af hieratisk Betydning, og Figg. 26-28 som Hovedtyp.<sup>9)</sup>

Afbildningerne i den 2den Række ere tagne fra Antiquiteter hørende til Etrurien og Grækenland. Fig. 29 er indridset paa Bagdelen af Hestene og Muldyrene i en Procession af Ridende, Kiørende og Gaaende, som er fremstillet paa en Sølvskaal, funden i en Grav i Cære i Etrurien.<sup>10)</sup> Tegnet Fig. 30 findes i en Fremstilling, der er indgraveret paa Bagsiden af et etruskisk Speil; en ved Siden af Eos og Tithonos staaende qvindelig Figur holder det i Haanden.<sup>11)</sup> Figg. 31 og 32 ere indhuggede paa græske Gravstene i Thessalien; den første er to Gange anbragt imellem Indskrifter, hvis Indhold har Hensyn til Gravlege; den anden har Overskriften **EPMAO XΘONIOY**; de ere stillede paa to Trin.<sup>12)</sup>

Det Symbol, hvis varierende Former ere fremstillede foran denne §, kaldes i Al-

- 5) De paa asiatiske Seglstene forekommende Hankekors af ægyptisk Form ere citerede ovenfor S. 75 Anm. 20. Det maa bemærkes, at paa to af de i Anm. 3 og 4 anførte Stene (Acad. d. inser. anf. St. pl. III, 11 og 12) Tegnene have en meer eller mindre oval Overdeel, saa at man kan være i Tvivl, om man skal ansee dem for asiatiske eller ægyptiske; vi have foretrukket det første paa Grund af Forestillingen, Indskriften og det skiødesløse Arbeide.
- 6) Pococke Descr. of the East T. II p. 213 pl. XXXIII, 13 og 32.
- 7) Raoul Rochette Acad. d. inser. T. XVII P. II pl. II, 4, 5, 7 og 15. Luynes Num. des Satrapies et de la Phénicie pl. XIII, 3-19; XIV, 26, 27 og 31.
- 8) Raoul Rochette Acad. d. inser. T. XVI P. II pl. II, 6. Luynes Num. des Satr. et de la Phén. pl. I, 3, 4; VIII, 1, 5. Fr. Lenormant Cat. de la coll. de Behr n<sup>o</sup> 681 pl. II, 1.
- 9) Raoul Rochette Acad. d. inser. T. XVI P. II pl. II, 1-4, 8-11 og 14-17. Luynes Num. et inser. Cypristes pl. I, 5-7, 9, 11; pl. II, 1, 12; pl. III, 1-5, 7-12; pl. VI, 3, 4, 10; pl. VII, 2-4; pl. XII, 1. Fr. Lenormant anf. St. pl. II, 4, 6. — Raoul Rochette har meent, at et paa en Kobbermynt fra Herodes den Store anbragt Tegn ligeledes var det asiatiske Hankekors, Acad. d. inser. T. XVII P. II p. 385. Men dette Tegn er rimelig et græsk Monogram, sammensat af TP; see: De Saulcy Num. Judäique p. 128 og Bull. archéol. de l'Athenæum fr. 1855 p. 74; Levy Gesch. der jud. Münzen S. 71 Anm. 1. — Paa en Gemme af ubestemt Herkomst, udgiven i Passeri Thes. gemm. astrif. I tab. LXXXI, holde Dioskurerne i Haanden en Gienstand, der ligner et langt Kors med en lille Cirkel paa Enden; men det er muligt ikkun et Sværd i Skede (jvfr ovenfor S. 64 Anm. 6).
- 10) Grifi Monum. ant. di Cere Tav. VIII og IX. Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inser. T. XVI P. II p. 312 f. og 379. See nærmere nedenfor.
- 11) Gerhard Etruskische Spiegel N<sup>o</sup> CCXC; jvfr nedenfor S. 84 Anm. 41.
- 12) Leake Travels in northern Greece T. III pl. XXVIII N<sup>o</sup> 137 og pl. XXXI N<sup>o</sup> 150. Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inser. T. XVII P. II p. 385-386.

mindelighed det asiatiske Hankekors, fordi det især forekommer i Asien, til Forskiel fra det ægyptiske, som er omhandlet i foregaaende §. Flere af de Archæologer, der have undersøgt disse Symboler<sup>13)</sup>, have under Benævnelsen *det asiatiske Hankekors* endnu indbefattet alle de Tegn med en oval Overdeel, som forekomme paa asiatiske Seglstene (ovenfor S. 75 Figg. m-r); men vi have foretrukket at henhøre disse til det ægyptiske Hankekors, fordi de, som vi have søgt at vise, formodentlig ere optagne fra Ægypten. Her forstaaes altsaa ved det asiatiske Hankekors ikkun de Tegn, der have en cirkelformet Overdeel; Korset er snart tregrenet, snart firgrenet, hvilket sidste er det almindeligste. Den normale Form for det asiatiske Hankekors kan altsaa ansees at være et med en Cirkel forbundet firgrenet regelmæssigt Kors, medens den for det ægyptiske er et tregrenet Kors med en nedentil spidst udløbende Oval.

Da det asiatiske Hankekors har saamegen Lighed med det ægyptiske og man paa asiatiske Seglstene ogsaa forefinder dette sidste, kunde man derved ledes til at antage, at det asiatiske havde sit Udspring fra samme. Man kan imidlertid meget vel betragte det som reent asiatisk. Korset, som vi have søgt at vise i § 2, var et ældgammelt semitisk Symbol. Ringen lader sig ikke opfatte som en Hank eller et Haandgreb, saaledes som den ovale Overdeel af det ægyptiske Tegn, men maa ansees for en væsentlig Bestanddeel af Symbolet. Den er nemlig ofte betydeligt større end Korset, udsmykket om Randen, har en Skive eller Kugle i Midten, eller er fyldt med concentriske Ringe; saaledes paa de cypriske Mynter (see Figg. 24-28). Tegnet holdes i Haanden ved den nederste Deel af Korset<sup>14)</sup>; ikkun i Fremstillinger, der ere Efterligninger af ægyptiske, seer man Personer holde det i Ringen. En Ring eller Cirkel var, som vi strax skulle vise, et asiatisk Symbol af høj Ælde. Men, ihvorvel det asiatiske Hankekors saaledes bestaaer af to oprindelig asiatiske Tegn, er det dog sandsynligt, at det ældre ægyptiske, i de asiatiske Lande bekiendte, Symbol har foranlediget, at disse to Tegn ere blevne forbundne til eet og netop sammensatte paa denne Maade, ligesom ogsaa, at Korsets øverste Arm er bortfalden.

Vi skulle søge at bestemme dette Symbols Betydning, idet vi først betragte Figurens Oprindelse og S sammensætning, dernæst Tegnets Forekomst i de forskellige Fremstillinger.

At Korset var et Symbol paa Guddommen, have vi søgt at vise i § 2. Cirkelen, som den Figur, der er uden Begyndelse og Ende, blev hos de ældste Culturfolk i Asien brugt til at betegne Evigheden og fremstillet ved en Ring eller en Krands. Paa de i Ninivehs Ruiner fundne Steen-Skulpturer og Segl-Aftryk træffes ikke sielden assyriske og andre asiatiske Gudebilleder, der holde en Ring opløftet i Haanden<sup>15)</sup>; ligesaa er den

13) Saaledes Raoul Rochette og Lajard i de Afhandlinger, som nedenfor skulle omtales.

14) Saaledes paa Klippe-Monumentet ved Pterium og paa det etruske Speil, anf. St. Anm. 2 og 11.

15) Layard Niniveh and its remains (1849) p. 212; Monum. (1849) pl. 7 og 65; Monuments 2<sup>d</sup> Series (1853) pl. 51 og pl. 69, p. 40, 41 og 44.

Gudefigur, der er afbildet i Midten af det anthrop-ornithiske Emblem, Baal eller Ormuzd, omgivet af en Ring eller Krands, eller holder en saadan i Haanden (see Tavlen Figg. 1-5); det kan ikke betvivles, at det er Evigheden, som i disse Fremstillinger er bleven symboliseret saaledes. Paa Mynter fra Cilicien og Cypren<sup>16)</sup> er en vinget Gudinde (Astarte) afbildet med en Krands, der formodentlig er at opfatte paa samme Maade.<sup>17)</sup> Ligesom Cirkelen betegnede den uendelige Tid, var den ogsaa et Symbol paa det uendelige Rum, Verden, Universet, som Oldtidens Folk tænkte sig kugleformet. Ifølge Philos Forklaring af et formeentlig ægyptisk Symbol blev Verden betegnet ved en Kredse (κύκλος).<sup>18)</sup> Denne Kredse fremstilledes senere ogsaa ved en Slange, der bider sig i Halen, hvorved man tillige betegnede Kredsløbet i den stedse fornyede Natur.<sup>19)</sup> Ifølge Aristoteles bestod Verdenskuglen af flere hverandre omsluttende Kugler eller Kredse (σφαῖραι); Parmenides, en Philosoph i Begyndelsen af det 5te Aarh., hvis Lære indeholdt pythagoræiske fra Orienten udsprungne Forestillinger, kaldte disse Kredse Krands (στεφάναι).<sup>20)</sup> Hankekorsets Ring har paa de cypriske Mynter oftere en Kredse eller Kugle i Midten eller er fyldt med concentriske Ringe (Figg. 24, 27 og 28); det er da ikke usandsynligt, at man herved har villet betegne Verden med sine Kredse. Ved den Maade, hvorpaa Ringen undertiden er udziret (see Figg. 26-28), faaer den Lighed med en Krands, navnlig med den Krands, i hvilken Ormuzd staaer eller som han holder i Haanden i det antrop-ornithiske Gude-Emblem paa de persepolitanske Monumenter; see nedenfor i denne § og Fig. 5 paa Tavlen. Cirkelen eller Ringen fuldstændig gør altsaa den ved Korset symboliserede Guddoms-Idee ved at tilføie Forestillingerne om evig Tilværelse og Herredømme over Verden. Da imidlertid dette Symbol synes at være

16) Revue num. fr. N. S. V. (1860) pl. I, 2-6.

17) Det staaer vistnok i Sammenhæng med denne Symbolik, at de Ord, der i det asiatiske Stamsprog og i det græske Sprog udtrykke Tidsbegrebet og betegne Tidens Gud og det evige Urvæsen, ere beslægtede med dem, ved hvilke en Kredse og en Krands betegnes i flere af de europæiske Sprog. *Zeruane*, der i Zend betyder *Tid*, er nemlig det samme Ord som *χρόνος*, da Bogstavet Z i det ældste persiske svarer til H i Sanskrit og til X i det græske; *χρόνος* er beslægtet med Gudenavnet *Κρόνος*, og dette med *κορώνη*, *corona*, *couronne*, *Krone*, *Krands* og *Kredse*. De Ord, der i det latinske og deraf afledede Sprog betegne Aaret, den periodiske Tid, og en Ring, ere ligeledes beslægtede. Jvfr Lajard i *Journal asiatique* T. XVI (1835) p. 171 f. og Rougemont *Le peuple primitif* (1855) I p. 254-255.

18) Eusebius Præp. evang. I, 10. See nærmere nedenfor i § 9.

19) Horapollo Hieroglyphica I, 2: *Κόσμον βουλόμενοι γράφει ὄφιν ζωγραφῶσι τὴν ἑαυτοῦ ἐσθίοντα οὐρὰν. . . . καθ' ἕναστος δὲ ἐνιαυτὸν τὸ γῆρας ἀφίξει, ἀποδύεται. καθ' ὃ καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ἐνιαύσιος χρόνος ἐναλλαγὴν ποιούμενος νεάζει. Τὸ δὲ ὡς τροχῆ ἠχοῦσθαι τῷ ἑαυτοῦ σώματι σημαίνει, τὸ πάντα ὅσα ἐκ τῆς θείας προνοίας ἐν τῷ κόσμῳ γιννᾶται, ταῦτα πάλιν καὶ τὴν μείωσιν εἰς αὐτὰ λαμβάνειν.* Macrobius Saturnalia I, 9: *Phœnices in sacris imaginem mundi exprimentes draconem finxerunt in orbem redactum caudamque suam devorantem, ut appareat, mundum ex se ipso ali et in se revolvi.*

20) *Στεφάναι περιπελεγμέναι ἐπαλλήλους.* Plutarch De placitis philos. II, 7. Stobæi Eclogæ L. I C. 23 (22), 1. Lajard *Journal asiatique* T. XVI p. 177. Jvfr. Movers Phœnicier I p. 500-504.



(jvfr S. 86). Men det er ikke usandsynligt, at de ere eensbetydende<sup>73)</sup>; man finder dem anvendte paa eens Maade og i de samme Forbindelser. Dersom dette er Tilfældet, har Mihir formodentlig været det ældste, da det ikke indeholder Billedet af Guddommen i Menneske-Skikkelse og saaledes er en mere ideel Fremstilling.<sup>74)</sup>

Vi vende tilbage til Lajards Conjectur om Hankekorsets Oprindelse og Betydning. Denne Lærde antager, at det er opstaaet af de to omhandlede Emblemer og, ligesom disse, har betegnet en Triade af de øverste Guddomme eller den 3die af dem, den til Venus svarende Gudinde. Men man vil see, at det i Grundformen afviger betydeligt fra disse Emblemer. Dersom det første skulde reduceres til Linier, vilde Figuren  $-\oplus-$  fremkomme, og den lineære Giengivelse af det andet vilde være  $-\ominus-$ ; men i Hankekorset befinder Ringen sig stedse over Korset, ikke i Midten af dette. At Hankekorset ikke er identisk med Mihir eller en simplificeret Fremstilling af samme, fremgaaer ogsaa deraf, at man finder begge anbragte sammen, nemlig paa Cyperns Mynter<sup>75)</sup>; naar man derimod i Hankekorset seer Symbolet paa den øverste phœniciske Guddom, i Mihir Symbolet paa den høieste Guddom i den assyriske og persiske Religion, forklarer man sig let, at begge Symboler forekomme i Forening paa Mynter, slagne paa Cypern, da her fandtes en Sammenblanding af disse tre Religioner.

Raoul Rochette bifaldt ikke Lajards Conjectur, men udledte det asiatiske Hankekors af det ægyptiske. Han meente, at det ligesom det ægyptiske har betegnet det guddommelige eller evige Liv og været eensbetydende med det i Ezechiel IX, 4 omtalte Tegn Tau, idet han viste, at denne Betydning passer vel til dets Forekomst paa Klippe-Skulpturerne ved Pterium og paa Gravstenene.<sup>76)</sup> Med Hensyn til Tegnets Anbringelse som Mærke paa Hestene i Processionen paa den etruske Skaal (see S. 78), giendrev han Letronnes Mening, at det skulde være Koppa, som hos Grækerne indbrændtes paa værdifulde Heste<sup>77)</sup>, og antog, at det her, paa Grund af dets Betydning af *Liv*, og fordi Hesten var helliget til Solen, var et Symbol paa Solguden.<sup>78)</sup> Det maa vel indrømmes, at det asiatiske Hankekors undertiden har været brugt i samme Betydning som det ægyptiske; men i de fleste Tilfælde, som vi ovenfor have søgt at vise, lader denne Betydning sig ikke fastholde. Hvad Forklaringen af Tegnet paa den etruske Skaal angaaer, maa bemærkes, at det her vel kan henføres til den asiatiske Solgud, men ikke ifølge de af Raoul Rochette anførte Grunde; thi, da det

73) De findes intetsteds sammen undtagen paa nogle af Persepolis's Monumenter; men her synes Mihir ikkun at være anbragt som et arkitektonisk Ornament.

74) Dette er i Overensstemmelse med de asiatiske Religioners oprindelige Charakter; jvfr Bemærkningerne i § 14 om Oprindelsen til det primitive Guddoms-Symbol.

75) Luynes Num. Cypr. pl. III.

76) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 376 og 381 note; T. XVII P. II p. 375-387.

77) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 314 f. og 379.

78) Anf. St. p. 323-324.

bruges som et Symbol for mange forskellige Guddomme (see S. 81-82), kan dets Anvendelse som Symbol for Solguden ikke udledes af dets Betydning som Livets Tegn, og det er ikke alene Hestene i Processionen, der bære dette Mærke, men ogsaa de Mulæsler, der trække Vognene. Rougemont, der senere har tillagt det asiatiske Hankekors den samme Betydning, giver den Forklaring, at Ringen betyder det evige eller guddommelige Liv, Korset Verden, til hvem dette Liv er skienket<sup>79)</sup>; men vi have ovenfor (S. 66) gjort opmærksom paa, at Korset ikke kan have været et Symbol paa Verden.

Endelig have Nogle anseet Hankekors for Planeten Venus's Tegn, da denne Planet i Astronomien betegnes ved en tilsvarende Figur; det er blevet forklaret saaledes paa skaarne Stene og Mynter, tidligere af Tychsen og Landseer<sup>80)</sup> samt den italienske Udgiver af Winkelmanns Værker<sup>81)</sup>, i den seneste Tid af Longpérier<sup>82)</sup> og Fr. Lenormant<sup>83)</sup>. Men Planettegnene ere, som Letronne har viist<sup>84)</sup>, først opstaaede i Middelalderen; man finder ikke det foreliggende Tegn brugt for Planeten Venus tidligere end i Manuskripter fra det 15de Aarh. og i trykte Bøger; i Manuskripter fra den ældre Middelalder har denne Planets Tegn en anden Form.

Det asiatiske Hankekors har, ligesom det ægyptiske, været benyttet af de ældste Christne; man finder det paa Gravstene fra Roms Katakomber ved Siden af andre christelige Symboler<sup>85)</sup>. Det er formodentlig phœniciske Christne, som have bibeholdt dette fra deres Forfædre nedarvede Symbol, og brugt det som et Tegn enten paa den ved Christus aabenbarede Gud eller paa det tilkommende Liv.

Saavidt vides, har man ikke fundet dette Tegn paa Gravstene eller andre Gjenstande fra Oldtiden i Landene nord for Grækenland og Italien.<sup>86)</sup>

79) Le peuple primitif I p. 267 og 277; paa Gravstene antager Rougemont at det er Udødelighedens Symbol.

80) See de anf. St. S. 85 Anm. 44.

81) T. XII p. 15 ad n<sup>o</sup> 34.

82) Bulletin archéol. de l'Athenæum fr. 1855 p. 24.


83) Cat. de la coll. de Behr. p. 221 n<sup>o</sup> 10. Iblant de forskellige Betydninger, Rougemont tillægger Hankekors, findes ogsaa denne; see Le peuple primitif I p. 268.


84) Revue archéol. fr. III (1846) p. 258-260. Humboldts Kosmos III S. 424.


85) Boldetti Osservazioni etc. p. 364 og 366. Dette Tegn, der er anbragt paa to Blade som en Slags Basis eller Ornament, har af Münster (Sinnbilder I S. 116 ad Taf. I, 19) og Letronne (Acad. d. inser. T. XVI P. II p. 247 note 3) været anseet for et Anker; men Raoul Rochette (Acad. s. St. p. 309-310) har viist, at det ikke kan være andet end det orientalske Hankekors.


86) Raoul Rochette (Acad. d. inser. T. XVII P. II p. 386) har troet at opdage dette Tegn paa et Kar fra en celtisk Grav i Tydskland, udgivet af Keysler Antiqu. sel. sept. et celticæ (1720) p. 513 tab. XVII fig. A, og efter denne af Montfaucon Antiqu. expl. Suppl. T. V pl. LXIII. Men dette Kar er ikke af Leer, som den franske Archæolog antager, men af Bronze, og det formeentlige Hankekors er ikke andet end Hængslet, der har forbundet Underdelen af Karret med Laaget.


## Varieteter.

 Dette Tegn, som træffes paa een af de phœniciske Guldmynter ved Siden af den 33. kæmpende Herakles<sup>87)</sup>, er formodentlig ikkun en Variation af Fig. 21, der paa alle de øvrige Mynter af samme Typer er anbragt paa det tilsvarende Sted. Det nærmer sig til N<sup>r</sup> 53, der er af samme Betydning (see § 7).

 Fig. 34 findes paa to Sølvmynter<sup>88)</sup>, fra samme Periode som de foregaaende, med 34. en phœnicisk Indskrift, som ifølge Hertugen af Luynes er Navnet paa Syennesis, Konge og Satrap i Cilicien under Artaxerxes II. Den franske Archæolog seer i dette Tegn et Slags Trefod; men naar man sammenligner det med det følgende, vil man finde det sandsynligt, at det ikkun er Hankekorset med en fordoblet Tverlinie. Det er anbragt ved Siden af Herakles (Melkart) ligesom det foregaaende.

 Disse to Tegn forefindes paa cypriske Sølvmynter. Det første er anbragt 35. paa en Mynt fra Marium<sup>89)</sup>, paa et Alter ved Siden af Astartes Dyr, Svanen; 36. det andet udgjør Hovedtypen paa Adv. af en Mynt fra Soli<sup>90)</sup>, hvis Rev. indeholder en Vædder, der var helliget til samme Gudinde og hendes Gemal, Adonis-Baal (S. 82). Da disse Mynter ikkun ere Varianter af de ovenfor omhandlede med det sædvanlige Hankekorset, maae Figg. 35 og 36 ansees for identiske med dette. Man har vel ved at fordoble Korset villet ligesom potensere dets Betydning; der gives som bekiendt en aldeles tilsvarende Form af det christelige Kors, det saakaldte erkebiskoppelige eller lothringske.

 Paa Klipperelieferne ved Pterium i Phrygien bliver dette Symbol, ligesom N<sup>r</sup> 22 og flere beslægtede (see § 13), baaret af forskellige Personer, der holde det opløftet i 37. Hænderne, i en Procession til Ære for Astarte og flere Guddomme.<sup>91)</sup> Som man seer, afviger det kun fra Hankekorset deri, at den øverste Arm gennemskjærer Cirkelen.

 Raoul Rochette har antaget dette Tegn, der er anbragt som Bityp paa nogle 38. Mynter prægede i Lycien under det persiske Herredømme<sup>92)</sup>, for en Variation af Hankekorset og for Livets Tegn.<sup>93)</sup> Herimod maa bemærkes, at Ringen i det saakaldte Hankekorset af den asiatiske Form ikke maa betragtes som en Hank, men er et Symbol paa Evigheden (S. 79), og ikke kan fremstilles aaben oventil, fordi netop den symbolske Betydning

87) Luynes Num. des Satrap. pl. XIII, 2.

88) I det danske Myntkabinet, udgivne af Hert. af Luynes i Num. des Satrap. pl. I, 7 og pl. II, 1, p. 11 f.

89) Revue num. fr. 1860 p. 6 pl. I, 8.

90) Fr. Lenormant Cat. de la coll. de Behr n<sup>o</sup> 706 pl. II, 5.

91) Texier Descr. de l'Asie Mineure I pl. LXXVI og LXXVII.

92) Spratt and Forbes Travels in Lycia II p. 293 pl. figg. 6-7. Fellow Coins of anc. Lycia pl. XIV, 1-2.

93) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 323 note 2 og p. 347. Den franske Lærde henviser til en lignende Variation af det ægyptiske Hankekorset; men det er usikkert, om en saadan virkelig findes, see ovenfor S. 72.

ligger i den afsluttede Kredsform. Overdelen synes at være en Halvmaane, og da Korset betyder Guddom, er dette Tegn formodentlig et Symbol paa Astarte eller den lyciske til Astarte svarende Maanegudinde. Dette bestyrkes derved, at Tegnet er anbragt ved Siden af en vinget Løve med Horn; thi man finder Astarte afbildet staaende paa det samme phantastiske Dyr.<sup>94)</sup>

## § 5.

## Det trearmede Kors.



39.

To asiatiske Fanger, som ere afbildede paa Pharaonen Rameses den Stores (Sesostris's) Throne i Ipsambul, have dette Tegn hængende om Halsen.<sup>1)</sup> Paa en af de assyriske Skulpturer fra Niniveh holder en Gud med Ørnehoved et lignende Tegn i hver Haand<sup>2)</sup> (see



a

Fig. a); den assyriske Konge bærer ogsaa oftere Ørensmykker af denne Form paa de ninivitiske Reliefer.<sup>3)</sup> Man træffer fremdeles dette Tegn paa forskellige asiatiske Mynter fra den persiske Periode, nemlig: paa en Mynt med phœnicisk Indskrift, præget af Satrapen Tiribazes i Cilicien, foran den som Zeus fremstillede Baal<sup>4)</sup>; paa en anden cilicisk Mynt under den samme Guds Thronstol<sup>5)</sup>; paa en Mynt fra Marium paa Cypren ved Siden af en Svane<sup>6)</sup>; paa en lycisk Mynt ovenover Fordelen af en Hest, der er forbunden med Fordelen af en Tyr.<sup>7)</sup> Det findes endelig paa et senere Mithras-Monument, hvor det er anbragt mellem forskellige Gude-Attributer og Symboler ovenover Tyrens Offring.<sup>8)</sup>

94) Saaledes paa Klippeskulpturerne ved Pterium i Phrygien (Texier Descr. de l'Asie M. I pl. LXXVIII). Jvfr Layard Niniveh 1849 II p. 212.

1) Champollion Monum. de l'Égypte I pl. XXXVII. Jvfr Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 381.

2) Botta et Flandin Monum. de Niniveh II pl. LVI og CLVIII; Hovedet af Figuren er næsten borte, men dets Conturer ere kiendelige. Jvfr Lajard og Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 349 og P. II p. 381-382, hvor dog dette Tegn sammenblandes med Hankekors.

3) Layard Monum. of Niniveh (1849) pl. 10 og 12; II Series (1853) pl. 41. Man kunde ogsaa betragte disse Ørensmykker som Hankekors, jvfr § 4 Anm. 1.

4) Luynes Num. des Satrap. pl. I, 1. Revue num. fr. 1860 p. 433-435 pl. XVIII, 1.

5) Luynes Num. des Satrap. pl. XII, 7.

6) Revue num. fr. 1860 p. 6 pl. I, 8.

7) Mionnet Suppl. VII p. 301 n<sup>o</sup> 589.

8) Hyde De religione Persarum p. 111 tab. Jvfr Rougemont Le peuple primitif I p. 271, hvor det bemærkes, at i de persiske Mithras-Mysterier Præsten gjorde Tegnet Tau over Panden af de Indviede som de, der havde opnaaet Fuldkommenhed eller Deelagtighed i det guddommelige Liv.

Det kan ikke betvivles, at det er som en Amulet, at T bæres om Halsen af Asiaterne paa det ægyptiske Monument, og at saavel dette Tegn som den Gienstand af tilsvarende Form, der holdes i Hænderne af den assyriske Gud, er at betragte som et helligt Symbol. Men der kunde være Anledning til at spørge, om ikke det paa de anførte Mynter forekommende T er det græske og lyciske Bogstav. Vi troe, at man ved nærmere Undersøgelse vil finde, at det ikke lader sig opfatte saaledes. De ciliciske Mynter, paa hvilke det er anbragt ved den staaende og siddende Zeus-Baal, ere ikke fra samme Sted; T er følgelig ikke et til Myntstaden eller Myntmesteren henhørende Mærke, men maa henføres til Gudefiguren; paa en anden Mynt fra samme Land og Tid finder man Hankekorset under den samme Guds Thronstol.<sup>9)</sup> Hvad den i Marium prægede Mynt angaaer, er der ligeledes paa andre Mynter med samme Typer fra denne By anbragt et Hankekors istedetfor T ved Siden af Svanen.<sup>10)</sup> Paa den lyciske Mynt befinder dette T sig som sideordnet Tegnet N<sup>o</sup> 88, der upaatvivlelig er et helligt Symbol (see § 13), saa at disse 2 Tegn øiensynligt høre sammen med de to forbundne hellige Dyr, over hvilke de ere anbragte. Fremstillingerne paa Mynterne lede saaledes til at antage, at dette Tegn er et Symbol, ikke et Bogstav. At det i Henseende til Betydning ikke har været forskielligt fra det firgredede Kors og Hankekorset, kan allerede slutes deraf, at paa Sesostris's Monumenter de asiatiske Fanger have snart det her omhandlede, snart det sædvanlige Kors (S. 63) hængende som Amulet om Halsen, og at det paa Mynterne findes som Attribut for de samme Guddomme som Hankekorset. Det falder i Virkelighed sammen med disse to Tegn, af hvilke det kun er en mindre fuldstændig Form; thi det vexler med + som Bestanddeel af Hankekorset (S. 77), og Cirkelen er en Tilføielse, der ikke forandrer, men kun fuldstændiggjør Korsets Betydning (S. 80). Dette Symbol synes fortrinsviis at have været et Attribut for den høieste eller Solens Guddom. Det er nemlig efter al Sandsynlighed denne Gud, som er fremstillet ved det assyriske Gudebillede med Ørnehovedet, den samme, som ogsaa forekommer under Navnet Nisroch<sup>11)</sup>; han er i hurtig Bevægelse, som den, der giennemløber Universet eller Himmelhvælvingen. Paa de ciliciske Mynter er det anbragt ved Zeus-Baal, og paa den lyciske Mynt maa det ogsaa henføres til denne Gud, ligesom det sideordnede Tegn til Astarte (see § 13). Det kan ligeledes paa Mithras-Monumentet være Solgudens Tegn. Ikkun paa den cypriske Mynt synes det at henhøre til Astarte, da det er anbragt ved Siden af den hende helligede Fugl Svanen og det formodentlig er hendes Hoved, Adversen indeholder. Hvad Tegnets Oprindelse angaaer, da er det muligt, at det er fremgaaet af det asiatiske Kors ved Udeladelse af den øverste Arm; vi have ovenfor (S. 61) seet,

9) Luynes Num. des Satrap. pl.VIII, 5.

10) Luynes Num. Cypr. pl.VII, 2-4.

11) See: Movers Phœnizier I S. 68; Vaux Niniveh and Persepolis p. 33-35.

at det babyloniske Ideogram, der betydede *Guddom*, i Kileskriften ved en Reduction antog to Former, der svare til det firgrenede og tregrenede Kors. Det kan ogsaa være, at det har sit Udspring fra Ægypten, og at det er opstaaet af det ægyptiske Hankekors, idet man har bortkastet det ovale Overstykke, der kun var et Haandgreb; det er ovenfor (S. 75) bemærket, at dette ogsaa forefindes paa asiatiske Antiquiteter. Raoul Rochette antager, at Symbolet paa det ægyptiske og det assyriske Monument betyder Liv og Frelse<sup>12)</sup>; af den foregaaende Udvikling vil man see, hvorfor vi ikke have kunnet slutte os til denne Anskuelse. Det paa Mynterne forekommende Tegn er undgaaet Archæologernes Opmærksomhed.

De Monumenter og Mynter med det symbolske *Tau*, der ere omhandlede i det foregaaende, høre til Asien. Man finder ogsaa i Grækenland, paa Mynter fra forskellige Steder, et **T**, der efter al Sandsynlighed er det samme Symbol. Disse Mynter ere prægede i Ætolien, Phocis, Phlius, Mantinea, Elis og Kranion paa Cephalenia til forskellige Tider, fra det 5te til det 2det Aarh.<sup>13)</sup> Tegnet er anbragt som Hovedtyp og undertiden 3 Gange gientaget om et Centrum; en enkelt Gang findes det paa Forsiden af en Amphora. I en tidligere Afhandling<sup>14)</sup> have vi fremsat de Grunde, ifølge hvilke **T** paa disse Mynter maa antages at have haft en symbolsk Betydning, idet vi have søgt at vise, at det ikke kan have været Begyndelsesbogstavet af et Stad- eller Person-Navn, fordi Mynterne ere prægede paa forskellige Steder, og heller ikke kan have betegnet Navnet paa Myntsorten, fordi Mynterne ere af forskellig Størrelse og Metal. At det er et hieratisk Symbol, bestyrkes derved, at det paa een af Mynterne er anbragt paa Siden af en Amphora, der paa Grund af de om Hankene hængende Tænier maa ansees for et helligt Kar, og ved en græsk Forfatters Vidnesbyrd, idet nemlig Aristides Quintilianus siger, at **T** var Guddommens hellige Tegn.<sup>15)</sup> Naar det hos Grækerne har været et helligt Symbol, kan det ikke betvivles, at det er det samme, som i det foregaaende er omhandlet og, ligesom flere korsformede Tegn (§§ 2 og 10), er forplantet fra Orienten til de europæiske Lande; ogsaa lader det sig slutte af den anførte Forfatters Udsagn, at det i Grækenland har haft en Betydning svarende til den, det havde i Asien.

Spørger man nu nærmere, hvorledes dette Symbol skal opfattes paa Grækenlands Mynter, da lader det sig tænke, at een af de øverste asiatiske Guddomme har været dyrket i de Stæder, fra hvilke Mynterne hidrøre. De phœniciske Guder vare i den ældste Tid

12) Ovenf. S. 92 Anm. 1-2 a. St.

13) Disse Mynter ere af mig udgivne i Videnskabernes Selskabs Skrifter 1858 Oversigt p. 173 f.; de findes her afbildede paa Tavlen under Figg. 1-13 og omhandlede S. 173-180 og 200-202. Enkelte Punkter i denne Afhandling vil man finde forandrede i det Følgende.

14) Anf. St. foreg. Anm. S. 180-191.

15) *Ἰερόν ἐστι Θεοῦ*. De Musica II p. 159 (Meibom ant. musicæ auct. I). Anf. St. S. 194-195 Anm. 70. Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 378-379.

bragte til Grækenland<sup>16)</sup>, og skøndt de efterhaanden maatte vige Pladsen for de helleniske, der udviklede sig af dem, seer man dog, at de hist og her vedbleve at være Gienstand for Dyrkelse; vi erindre om Onka, den phœniciske Athene, i Bœotien og i Korinth<sup>17)</sup>, og om Kabirerne i Thessalonika.<sup>18)</sup> Men det er dog mere sandsynligt, at Tegnet har været benyttet som et Emblem for en græsk Guddom, hvad enten man vil antage, at denne stammer fra en phœnicisk, der oprindeligt har været dyrket paa Stedet og hvis Symbol har vedligeholdt sig, eller at Symbolet er blevet optaget i en senere Tid ved phœnicisk Indflydelse; der haves ikke faa Exempler paa, at asiatiske Forestillinger, Myther, Ceremonier eller Emblemer have været knyttede til een og anden græsk Guddoms Dyrkelse.<sup>19)</sup> Undersøges Mynterne, finder man vel ikke, at Tegnet er anbragt ved Siden af noget Gudebillede eller at det er indflettet i nogen Fremstilling, af hvilken dets Anvendelse med Sikkerhed kunde udledes; thi det forekommer i Almindelighed alene, som Reversens Hovedtyp, og denne staaer oftere ikke i nogen umiddelbar Sammenhæng med Typen paa Adversen, der frembyder Hovedet af Landets eller Folkets Skytsgud, den locale Heros eller Nympe. Men der er dog nogle af Mynterne, som kunne tiene til Oplysning. En Mynt fra Elis har Zeus's Hoved paa Adv.; paa en Mynt fra Mantinea viser Adversen 3 forbundne Agern, der upaatvivlelig ogsaa have Hensyn til Zeus, som var Arkadernes nationale Gud, og til hvem Egen var helliget<sup>20)</sup>; ogsaa er Tegnet paa en Mynt fra Kalydon omslynget af to Egequiste.<sup>21)</sup> Dette lader formode, at det har staaet i Forbindelse med Zeus's Cultus, hvilket fuldkomment passer til, at det oprindeligt var Baals Symbol; thi i Asien sammensmeltede den øverste phœniciske og den øverste græske Gud (S. 83), og vi skulle strax (følg. S.) anføre Beviser for, at i Grækenland paa flere Steder Zeus's Dyrkelse var paavirket af orientalske Forestillinger. Paa en Mynt fra Kranion findes en anden Fremstilling, der kan staae i Forbindelse med Symbolet, nemlig et Gorgone-Ansigt; dette betegnede hos Grækerne Fuldmaanen og var et Symbol paa Maane-Guddommen; da Astarte i den phœniciske Religion repræsenterer Maanen, og T ogsaa var denne Gudindes Attribut, kan det være som saadant, at det er optaget i Kranion og anvendt paa den der dyrkede Maanegudinde. Mynterne lede saaledes til at antage, at dette Tegn i Grækenland har været brugt som et Symbol for Zeus og for Maanens Gudinde, fortrinsviis for den første, ligesom i Asien for Baal.<sup>22)</sup>

16) Om den phœniciske Religions Indflydelse i Grækenland, see: Plass *Gesch. des alten Griechenlands* I S. 109-132; Mövers *Phœnizier* I S. 21-24 og fl. St.

17) Pausanias IX, 12. O. Müller *Gesch. hellen. Stämme* I S. 115. Kenrich *Phœnicia* p. 100 note 1 og p. 325.

18) Jvfr Eckhel *Doctr. num. vet.* II p. 77-78.

19) Jvfr nedenfor under § 10.

20) Jvfr Bötticher *Baumkultus der Hellenen* S. 406 f.

21) Jvfr de af Longpérier tilføiede Bemærkninger med Hensyn til dette Tegns Henførelse til Zeus i *Revue num. fr.* 1862 p. 305, hvor der af denne Lærde er givet et Uddrag af min ovennævnte Afhandling.

22) Dette Tegn kan ifølge sin universelle Betydning endnu have været overført paa flere græske Guder.



40.



41.

Denne Antagelse vinder i Sandsynlighed derved, at Tegnet paa flere af de anførte Mynter er 3 Gange gientaget, som de vedføjede Afbildninger vise. Det er vistnok muligt, at denne Gientagelse kun er skeet i den Hensigt, at Tegnet skulde vise sig rigtigt, fra hvilken Side man end betragtede Mynten, og Rummet paa denne udfyldes paa en symmetrisk Maade<sup>23)</sup>; men den kan ogsaa have haft en symbolsk Betydning, og da der gives andre trearmede Symboler, der betegne en Guddoms-Triade (see §§ 11 og 12), ligger det nær at opfatte det tredobbelte T paa samme Maade. Zeus, der ifølge den ældste græske og orphiske Lære var den evige Verdenshersker, tænkte man sig ogsaa som en treenig Guddom<sup>24)</sup>, idet man paa ham overførte de orientalske til Guddommen knyttede Ideer. Paa Grund af denne Trehed i sit Væsen eller sin Virken havde Zeus Tilnavnene Triopas og Triophthalmos og blev paa flere Steder afbildet i Overeensstemmelse hermed.<sup>25)</sup> Pausanias beretter saaledes, at der paa Borgen i Argos fandtes et gammelt udskåret Zeusbillede med 3 Øine, ved hvilke ifølge den græske Forfatter Herredømmet i det Høie, i Havet og i Underverdenen var betegnet<sup>26)</sup>, og at der i Korinth, i det Frie, stod ved Siden af hverandre 3 Billedstøtter af Zeus, af hvilke den ene var navnløs, den anden kaldtes Hypsistos, den tredje Chthonios.<sup>27)</sup> Paa et græsk Vasebillede finder man en herhenhørende Fremstilling, nemlig 3 Zeus-Figurer staaende ved Siden af hverandre, hver med 3 Øine og hver med Tordenkilen i Haanden.<sup>28)</sup> Ligesom den oven citerede Mynt fra Elis med Zeus's Hoved har det tredobbelte T paa Rev., gives der en anden Mynt fra Elis med Zeus's Hoved paa Adv. og 3 Tordenkiler paa Rev.<sup>29)</sup>; de 3 Agern paa Adv. af Mantineas Mynt med det tredobbelte T lade sig forklare i Overeensstemmelse hermed, og

Paa een af de anførte Mynter fra Peloponnes hænge to Drueklaser paa dets Arme, hvilket kan tyde paa, at det ogsaa har været optaget i Dionysos's Cultus. Vi henvise her endnu til et græsk Vasemaleri, paa hvilket man seer et Billede af Dionysos anbragt paa Siden af en Støtte eller et af to Bælker sammensat Postament, der har Formen af et Kors uden Hoved; see Berlinske Vidensk. Selsk. Skr. 1852 Taf. II, 1, p. 368.

- 23) En saadan Grund synes der at maatte tillægges den tredobbelte Gientagelse af E paa Mynter fra Heræa i Arkadien, af en Drueklase paa en Mynt fra Lokris, af det halve bæotiske Skiold paa Mynter fra Theben og af Silphiumplanten paa Cyrenes Mynter.
- 24) En *Τριάς δημιουργική* efter den platoniske Lære; jvfr Creuzer Symbolik Neue Ausg I S. 44-46.
- 25) Angaaende Treheden i Zeus's Guddom og de til samme sigtende Fremstillinger og Steder hos de gamle Forfattere, see: Creuzer Symbolik Neue Ausg. III S. 91-97 og 195-198; Panofka, Paucker og Curtius i Gerhards Archäol. Zeitung 1843 S. 54-55; 1851 S. 309-311, 377 og 380; 1852 S. 508-509; 1855 S. 10-12; Lauer Griech. Mythologie S. 203; Welcker Griech. Götterlehre I S. 162 og 164.
- 26) Dette Idol skulde være kommet fra Troia, hvor det havde været Priamus's fædrene Gud. Pausanias II, 24, 5. Jvfr nedenfor § 11.
- 27) Pausanias II, 2, 7. Den navnløse Gud antages af Panofka for Dis-Hades, af Welcker for Zeus-Poseidon, af Curtius for den fra Verden tilbagetrukne Gud efter orientalske Ideer; see de i Anm. 25 anf. St.
- 28) Gerhards Archäol. Zeitung 1851 Taf. XXVII, 2. Jvfr Fremstillingerne paa nogle Gemmer i Creuzers Symbolik Neue Ausg. III S. 204 Nr 26 og 27.
- 29) Gerhards Archäol. Zeitung 1853 Taf. LVIII, 10.



ligesaa de 3 Tyrehoveder paa Adv. af en phocisk Mynt, hvis Revers har **T** til Typ. I det sydlige Lilleasien blev Baal eller den til Zeus svarende øverste Gud i forskellige Provindser betegnet ved forskellige treformede Symboler (§ 11 og 12); eet af disse gienfinde vi paa en Mynt fra Argos, formodentlig som Symbol for den trefoldige Zeus, hvis Billedstøtte Pausanias omtaler (§ 11 N<sup>r</sup> 73). Hvad dernæst Maanens Guddom angaaer, indeholder ogsaa denne i den græske Mythologi en Triade. Artemis, Persephone og Athene vare alle tre Maanegudinder<sup>30)</sup>, og man tænkte sig Hekate trefoldig; disse Gudinder bleve paa Sicilien symboliserede ved et af 3 Menneskebeen sammensat Emblem, *Triskele* (see § 11), der ofte havde et Gorgone-Ansigt i Midten (see Tavlen N<sup>r</sup> 29), det samme som er anbragt paa Adv. af Mynten fra Kranion med det tredobbelte **T**.<sup>31)</sup>

Dette tregrenede Kors, som et i Grækenland<sup>32)</sup> paa Zeus og Maanegudinden anvendt Symbol, maa sammenstilles med de firgrenede Kors N<sup>r</sup> 6 og 16 (19), ved hvilke man i det græske Italien symboliserede Demeter og Athene, og med Vinkelkorset N<sup>r</sup> 67, der i forskellige græske Lande blev brugt som et Attribut for Here og Aphrodite; de stamme alle fra det gamle asiatiske Kors-Symbol.

Det christelige Kors blev ogsaa fremstillet under denne Figur, som en Følge af at den Pæl, der hos de Gamle brugtes til Korsfæstelse, ogsaa havde Form af et **T**.<sup>33)</sup> Skøndt

30) Luynes *Le culte d'Hécate* p. 90-94; jvfr Gerbards *Griech. Mythologie* § 253 Anm. 3 d, og fl. St.

31) I min foregaaende Afhandling om dette Symbol (anf. St. S.193 og 199-200) har jeg fremsat den Gissning, at ogsaa dette enkelte Tau baade i Asien og Grækenland har betegnet en Guddoms-Triade. Det er vel muligt, at dette har været Tilfældet. Det slutter sig i Henseende til Formen til det ciliiske og lyciske Triquetra (§ 11 og 12), der rimeligviis betegne den høieste Gud som en Trehed, og man finder undertiden i begge disse Symboler de 3 Arme saaledes sammensatte, at de ligne et **T** i den moderne Cursivskrift, med buede Linier (N<sup>r</sup> 74 og 81). Ved at udelade den øverste Deel af det firarmede Kors, Symbolet paa Guddommen, har man maaskee villet anskueliggjøre Treheden i samme. Den tredobbelte Gientagelse kan da være skeet for Symmetriens Skyld (S.96 Anm.23) eller i den Hensigt stærkere at fremhæve Treheds-Ideén; i sidste Tilfælde afgiver den ovenomtalte Gruppe af 3 Zeus-Figurer hver med 3 Øine en træffende Parallel. De korsformede Symboler indeholde undertiden en Fordobling, som man neppe kan tilskrive nogen anden Grund (see N<sup>r</sup> 34-36); ligeledes findes der iblandt de forskellige Kors i den christelige Kirke nogle, hvis Arme igjen danne Kors. Men dersom **T** har havt denne Betydning, har det kun været et Symbol paa Zeus-Baal, og ikke paa Astarte; thi der knyttede sig ikke Begrebet af en Trehed til denne Gudinde. — Paa Mynter fra det Indre af Asien forefindes 2 Tegn, der i Formen og muligt ogsaa i Betydningen staae det tredobbelte **T** nær; see Slutningen af § 12.

32) Det **T**, der er anbragt som Typ paa smaa tarentinske Sølvmynter, maa snarere ansees for Begyndelsesbogstavet af Tarents Navn end for det symbolske Tau; N<sup>r</sup> 16 findes paa en anden tarentinsk Mynt (S.68 Anm.31). Jvfr min tidligere Afhandling S.203-204.

33) Dette lader sig slutte af et Sted hos Lucian *Ind. vocal.* c.12.

det var Læren om Christi Død til Menneskenes Forløsning, der foranledigede, at man gjorde dette ligesom det firarmede Kors til et christeligt Symbol, kan det dog antages, at det gamle hellige Tegn af samme Form ikke har været uden Indflydelse herpaa; de Christne i Ægypten anvendte, som ovenfor bemærket (S. 77), Hankekors, af hvilket T udgør den væsentlige Deel. Det var lige saa tidligt i Brug som det firarmede Kors, hvilket man seer deraf, at det ikke sielden forekommer i de romerske Katakomber.<sup>34)</sup> Man vedblev at benytte det i den christelige Kirke, baade i Orienten og i Occidenten, til langt ned i Middelalderen.<sup>35)</sup>

Det er vel muligt, at dette Tegn, ligesom det firarmede Kors, af hvilket det er en Forkortning (S. 71), i Oldtiden ogsaa har været i Brug hos de skandinaviske fra Asien stammende Folk. Det træffes undertiden sammen med det almindelige Kors paa nordiske Bracteater, der synes at have tiend til Amuletter.<sup>36)</sup> Fremdeles finder man ikke sielden, især i Danmark, et Sølvkors af denne Form, ikkun med en lille Udbøining foroven; det har et Hul eller en Øsken i Enden, hænger oftest i en Halskiede eller Ring, og kan saaledes antages at have været baaret som Amulet.<sup>37)</sup> Det vides af et bekiendt Sted hos Snorro Sturlesen<sup>38)</sup>, at der i Norden gaves et Thor helliget Tegn, der kaldtes Hammertegnet og havde Lighed med et Kors; ifølge Sølvkorsets Figur er der da Grund til at antage, at dette har været en Afbildning af det af Snorro omtalte Tegn.<sup>39)</sup> Det er muligt, at det har skullet forestille en Hammer; i saa Fald staaer det ikke i nogen Forbindelse med det Symbol, der har været omhandlet i denne §; men det lader sig ogsaa tænke, at man i Norden har tilegnet Thor det gamle asiatiske Symbol af denne Form, fordi det lignede hans Vaaben, og at man senere paa Grund af denne Lighed har kaldt det Hammertegnet. Der er to andre nordiske Symboler, beslægtede med dette i Henseende til Formen og Betydningen, som upaatvivleligt ere af asiatisk Oprindelse; see §§ 10 og 11.

34) Man finder det baade alene og sammensat med Christi Monogram i Indskrifter og paa skaarne Stene; see Perret Catacombes de Rome Vol. I pl. XVI, 12, 18, 20 og 51; Vol. V pl. XXVI, 57; pl. XXXIII, 87; pl. XLIX, 23. Jvfr de følg. Anm. anf. St.

35) Exempler findes anførte i: Münters Sinnbilder d. alten Chr. I S. 37 og 70-71; jvfr Acad. d. inser. T. XVI P. II p. 251 og p. 297 notes 1-2.

36) Atlas for nordisk Oldkyndighed N<sup>o</sup> 135 og 213.

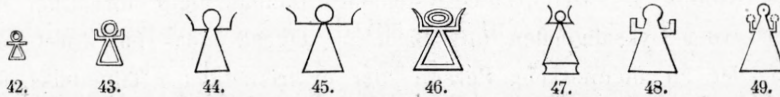
37) Det kongl. Museum besidder 5 Exemplarer fra forskellige Fund, af hvilke eet er afbildet i Worsaae's Nordiske Oldsager fra det kongl. Museum i Kbhvn. (1859) N<sup>o</sup> 469. Et i Sverrig fundet er udgivet af Liljegren og Brunius Nordiska Fornlemningar I H. Tab. VII, 1 b.

38) Hakon den Godes Saga Kap. 18.

39) Om det saakaldte Hagekors, der tidligere har været anseet for Thors Hammertegn, vil der blive handlet nedenfor i Slutningen af § 10.

## § 6.

## Figurer opstaaede af Hankekorset.



Den første Figur findes som Bityp paa en phœnicisk Tetrdrachme præget paa Sicilien<sup>1)</sup>, paa een af de carthaginiensiske Tetrdrachmer fra samme Ø og paa en i Carthago præget Guldstater<sup>2)</sup>, alle tre fra det 4de eller Begyndelsen af det 3die Aarh. Fig. 43 er anbragt som Bityp paa carthaginiensiske Sølv- og Kobber-Mynter og paa en numidisk Mynt fra Micipsa<sup>3)</sup>, som Hovedtyp paa Rev. af en Mynt fra den phœniciske Ø Cossura<sup>4)</sup> og paa Rev. af andre phœniciske Mynter fra det libyske Havs Øer eller Kyststæder<sup>5)</sup>; af disse Mynter ere de ældste fra den sidste Halvdeel af det 3die Aarh., de yngste formodentlig fra det sidste Aarh. f. Chr. Figg. 44-49 ere indhuggede paa Votiv- eller Grav-Stene fundne i Carthagos Distrikt og i Numidien, forstørstedelen med puniske Indskrifter<sup>6)</sup>; Stenene ere, ifølge de forskellige ældre og yngre Bogstaver i Indskrifterne, fra meget forskellig Tid og synes at tilhøre Tidsrummet fra det 4de Aarh. f. Chr. til det 1ste Aarh. eft. Chr.<sup>7)</sup>

Eckhel udledede denne Figur af det hellige ægyptiske Tau.<sup>8)</sup> I Overensstemmelse med denne Lærde har Raoul Rochette antaget, at den er opstaaet af det ægyptiske Hankekors og ligesom dette har betegnet det tilkommende eller udødelige Liv<sup>9)</sup>; Cavedoni er af samme Mening.<sup>10)</sup> Gesenius ansaae den derimod for et Symbol paa Baal og Astarte<sup>11)</sup>; Creuzer<sup>12)</sup> henførte den ligeledes til disse to Guddomme, idet han tog den for et Idol med

- 1) I det danske Myntkabinet. Mynten har paa Adv. et qvindeligt Hoved, omgivet af Delphiner, paa Rev. en Quadriga med det anførte Tegn over og Spor af en phœnicisk Indskrift.
- 2) L. Müller Num. de l'anc. Afrique II p. 77 n<sup>o</sup> 32 og p. 86 n<sup>o</sup> 74.
- 3) S. St. II p. 91 n<sup>o</sup> 123 og p. 95 n<sup>o</sup> 173; III p. 18 n<sup>o</sup> 29.
- 4) Gesenius Scr. phœn. Monumenta tab. 39, XIII, D.
- 5) L. Müller Num. de l'anc. Afrique II p. 180 n<sup>o</sup> 15-16.
- 6) Gesenius Monum. tab. 16 n<sup>o</sup> XLVIII; tab. 17 n<sup>o</sup> L; tab. 24 n<sup>o</sup> LXI; tab. 47 (45) n<sup>o</sup> LXXXI-LXXXII. Bourgade Toison d'or II P. Carth. A. Revue archéol. fr. XV (1858) pl. CCCXXXIV. Archæol. brit. XXXVIII (1860) p. 209 og 220 fig. Beulé Fouilles de Carthage (1861) pl. V, 7. Phœn. Inscr. from Carthage in the brit. Museum (1863) pl. I, 2; pl. II, 4-5; pl. IX, 25; pl. X, 28-29; pl. XIII, 39; pl. XXVII, 75-76.
- 7) Dette Symbol forefindes ikke paa Sassanidernes Mynter, som man skulde antage efter den Afbildning, der er givet af een af disse i Judas Mém. sur dix-neuf inscr. num.-pun. (1861) pl. 11 fig. XXXIII. Mynten er her unøjagtigt tegnet, idet een af Altrets Tverstriber er gjort til den nederste Linie af Symbolet. See følg. § Nr 54.
- 8) Doctr. num. vet. I p. 267.
- 9) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 325-326.
- 10) Bullet. archeol. napolit. Anno II n<sup>o</sup> 33 p. 125.
- 11) Monumenta p. 174 og 299. Jvfr Allg. Encycl. XXI Th. Carthago S. 97-99.
- 12) Symbolik Neue Ausg. II S. 505 Nr 16 og 19.

Arme, og er bleven fulgt af De Saulcy.<sup>13)</sup> Franks seer ogsaa i denne Figur en konisk Steen med nogle raae Tilsætninger, der skulle give den Lighed med en menneskelig Skikkelse, men henfører den til Astarte alene<sup>14)</sup>; Ugdulena er tilbøielig til at ansee den for den samme Gudindes Symbol.<sup>15)</sup> Den paa Gravstenene afbildede Figur forestiller ifølge Maury den Afdøde, der nyder Lyksaligheden hos Baal.<sup>16)</sup> Ogsaa Judas har først været af den Anskuelse, at det er en menneskelig Person, der er fremstillet i Tilbedelse eller Bøn<sup>17)</sup>; men senere har denne Lærde fremsat den Mening, at Figuren er det semitiske Symbol, der i Betydning har svaret til det persiske paa Sassanidernes Mynter, i hvilket han ligesom De Sacy seer en Betegnelse af Feruher<sup>18)</sup>, og tilsidst er han kommen til det Resultat, at en Triangel, Solskiven og Halvmaanen ere sammensatte og omdannede til et Slags menneskelig Figur, der forestiller en Guddoms-Triade under Billedet af een Person.<sup>19)</sup>

At der ved disse Figurer er fremstillet et Menneske i tilbedende Stilling, lader sig ikke antage. Rigtignok finder man oftere paa de raat udhuggede puniske Steen-Monumenter Figurer, der meer eller mindre nærme sig til de ovenfor afbildede og synes at forestille en Bedende eller Offrende<sup>20)</sup>; men saadanne Figurer adskille sig dog fra dem derved, at Halsen er kiendelig, at de ere bredere under Armene, at Hænderne ere antydende, at de holde Palmegrene, Krands eller Frugter, og oftere er Astartes Symbol anbragt ovenover de oprakte Arme. Det er ikke rimeligt, at en bedende Person har været den oprindelige Typus, af hvilken de foreliggende Figurer ved Degradation ere opstaaede; thi Fig. 42, der har mindst Lighed med den menneskelige Skikkelse, findes netop paa de ældste Mynter, og disse Figurer vise sig ikke anderledes paa de med kunstnerisk Omhu graverede Mynter end paa de plumpt udhuggede Steler. Figurens Anvendelse i Myntpræget tyder paa, at den har været et helligt Symbol, og dette er ogsaa den almindelige Mening. Af de forskellige Forklaringer, der gaae ud fra denne Anskuelse, er den nyeste, den af Judas fremsatte, ifølge

13) Acad. d. inscr. T. XV P. II p. 178.

14) Archæologia brit. XXXVIII p. 209 og 220.

15) Monete punico-sicule p. 45-46.

16) Revue archéol. fr. VI (1849) p. 23.

17) Revue num. fr. 1856 p. 396.

18) Revue archéol. fr. XV (1858) p. 135-136. Jvfr nedenfor S. 105.

19) Mém. sur dix-neuf inscr. num. (1861) p. 69.

20) Saaledes ere rimeligviis de Figurer at forklare, som findes afbildede i: Annali dell' inst. arch. di Roma XIX tav. I (p. 201 note 1); Judas Nouv. études (1857) pl. IV, 1-2 (p. 21-22 note); Samme Dix-neuf Inscr. (1861) pl. 6, XIV og pl. 11, XXII-XXV. Undertiden er det vanskeligt at afgjøre, om det er Guddommen eller en Tilbedende, der er fremstillet, saaledes i Revue arch. fr. VI pl. CX, 4 og Gesenius Monum. tab. 23, LIX. Judas har gjort den Bemærkning (Dix-neuf Inscr. p. 74), at Aarsagen til, at den Afdøde paa Gravstenene er fremstillet i Lighed med Guddommen, er at søge deri, at der i det puniske Afrika har hersket en Tro, svarende til den, de ægyptiske Præster gjorde gjældende, at den Afdødes Siel, der var retfærdiggjort for Osiris's Domstol i den tilkommende Verden, blev til eet med denne Guddom.

hvilken Figuren paa Grund af sin Sammensætning skulde betegne den guddommelige Trinitet i den phœniciske Religion, den, som har mindst for sig. En Skive paa en Halvmaane, som skulde have ligget til Grund for den øverste Deel af Figuren, er ikke en Forbindelse af Solens og Maanens Tegn som Baals og Astartes Symboler, men ikkun en Betegnelse af Maanen, viist paa engang fuld og i eet af sine Quarterer, og altsaa et Symbol paa Astarte alene<sup>21</sup>); at Figurens Arme ere opstaaede af en Halvmaane, vil man neppe heller finde sandsynligt.

Figuren N<sup>o</sup> 42, som er den ældste Form, staaer Hankekorset nær; den skiller sig fra det ældste asiatiske Hankekors (N<sup>o</sup> 21) ikkun deri, at Underdelen udbreder sig nedadtil; Overgangen danne Figg. 33 og 53, der have denne Deel spaltet eller todeelt. Man finder ogsaa paa et gammelt ægyptisk Monument et Hankekors (Livets Tegn) af lignende Form (S. 72 Fig. h). Ligesom de omhandlede Figurer i Henseende til Formen slutte sig til det asiatiske Hankekors, fører Undersøgelsen af de Steenmonumenter og Mynter, paa hvilke de forekomme, til at antage, at de ogsaa have havt Betydning tilfælles med det. Det asiatiske Hankekors, som ovenfor viist (S. 82-83), var et Symbol paa Guddommen og blev navnlig brugt som et Attribut for det øverste Gudepar, Baal og Astarte. Indskrifterne paa Steenmonumenterne indeholde i Almindelighed en Dedication til Astarte (Tanith) og Baal (Chamman), undertiden ogsaa til Baal alene<sup>22</sup>); paa nogle af de Monumenter, der indeholde begge Guddommes Navne, er Symbolet to Gange gientaget<sup>23</sup>); heraf er man berettiget til at drage den Slutning, at det staaer i Forbindelse baade med Baal og med Astarte. Dette bestyrkes ved Symbolets Anbringelse paa Mynterne fra Middelhavs-Øerne; thi her sees det ved Siden af det Caduceus-lignende Symbol, der maa ansees for begge de nævnte Guddommes Attribut<sup>24</sup>), eller udgior Typen paa Rev. af Mynter, der have Astartes Hoved paa Adv.<sup>25</sup>). Da imidlertid det asiatiske Hankekors ogsaa synes at have været brugt til at betegne det evige eller tilkommende Liv (S. 84), ligesom det ægyptiske, kunde man spørge, om de omhandlede Figurer ikke have betegnet dette. Denne Betydning passer vel paa Steenmonumenterne, dersom man antager, at disse have hørt til Grave. Men det er uvist, om de have havt denne Bestemmelse; efter den almindelige Mening have de ikke været Gravstene, men Votivstene.<sup>26</sup>)

21) Jeg har søgt at vise dette i Num. de l'anc. Afrique II p. 119 og III p. 58.

22) See Gesenius Monum. tab. 24, LXI og tab. 47 (45), LXXXII.

23) See Gesenius Monum. tab. 16, XLVIII; Brit. Mus. pl. XIII, 39.

24) Jeg skal ved en anden Leilighed søge at vise dette.

25) De sicilianske og afrikanske Mynter med dette Symbol yde ikke noget Bidrag til at bestemme dets Betydning, da det paa dem ikke staaer i Forbindelse med Hovedfremstillingen, men ikkun er eet af flere forskellige Mærker, der ledsage denne; see Num. de l'anc. Afrique II p. 121-122 og III p. 28-29.

26) See, blandt de nyeste Skrifter, Levy Phœn. Studien H. II (1857) S. 45 f. og Fortalen til Phœn. Inscr. in the brit. Mus. (1863). Paa den anden Side har Judas i Dix-neuf Inscr. num.-puniqnes (1861) p. 56 f. søgt at vise, at disse Steler have været Gravstene.

Den Omstændighed, at man finder Symbolet to Gange anbragt paa Stene viede til Baal og Astarte i Forening, taler for, at det snarere har været et Attribut for hver af disse Gudsdomme, end at det har udtrykt en religiøs Idee som den anførte. Hertil kommer, at det egentlig kun er Symbolet under dets ældste og siældneste Form (N<sup>r</sup> 42), der frembyder Lighed med Hankekorset; de senere og sædvanlige Former, som ere de, der forefindes paa Steenmonumenterne, fjerne sig fra dette, og i nogle er Underdelen en Pyramide med en Arm paa hver Side.

Phœnicierne fremstillede, som bekendt, Guddommen under Formen af en conisk eller pyramidalsk Steen, en Fremstillingsmaade, der vedligeholdte sig, ogsaa efterat de havde begyndt at afbilde deres Guder i Lighed med de tilsvarende græske. Man kom saaledes let til, i Symbolet Fig. 42 at see Guddommen fremstillet som en conisk Steen med en kugleformet Top<sup>27)</sup>, hvis Tvergrene svarede til de Hanke, hvormed man undertiden forsynede en saadan hellig Steen for at bære den.<sup>28)</sup> Men Kuglen og Armene gave tillige dette Symbol en vis Lighed med en Menneskefigur; man førte denne Lighed videre, ved at give Armene en Tilsætning til Enden og flytte dem noget længere ned, eller ved at antyde Hænderne (Figg. 48 og 49). Figuren fik derved Udseende af en menneskelig Skikkelse med oprakte Arme; det var netop denne Stilling, i hvilken de puniske Guder især bleve afbildede, forsaavidt de ikke ligefrem vare Efterligninger efter de græske Gudebilleder.<sup>29)</sup> Paa carthagiske Steler er Figuren undertiden sat paa et Fodstykke som et andet Gudebillede (Fig. 47)<sup>30)</sup>; en enkelt Gang holder den et Symbol, der ligner en Caduceus, i hver af Armene.<sup>31)</sup> Hankekorset synes saaledes at være gaaet over til en symbolsk Gudefigur, et Slags Idol. Da denne Figur alene forekommer paa Mynter og Monumenter fra de vestlige Øer i Middelhavet og fra Afrika, maa den ansees for det vestphœniciske eller puniske Symbol paa Guddommen, der har svaret til Hankekorset som det østphœniciske Symbol paa samme.



50.

Denne Figur, der er anbragt som Typ paa en græsk Mynt fra Myndus i Karien, er vistnok af samme Oprindelse og Betydning som de foregaaende.<sup>32)</sup> Karerne synes at have været et Folk af cananitisk Herkomst, og man finder hos dem flere

27) De kegleformede Stene i den paphiske Aphrodite-Astartes Tempel paa Cyperns Mynter have lignende Tilsætninger foroven, hvilket ogsaa undertiden er Tilfældet med de tilsvarende hellige Stene, der forekomme paa Lilleasiens Mynter.

28) En saadan pyramidalsk Steen med to Hanke findes afbildet paa Mynter fra Cypern eller Cilicien, hvis Cultur hovedsagelig var phœnicisk. See Mionnet Suppl. VII pl. VIII, 4 og Revue num. fr. 1860 pl. I, 2 og 5.

29) See min Afhandling om de puniske Gudebilleder i Vidsk. Selsk. Skr. 5te Række III B. (1861) S. 54 N<sup>r</sup> 4, og Num. de l'anc. Afrique II p. 29 n<sup>o</sup> 63, p. 52 n<sup>o</sup> 29 og p. 167 n<sup>o</sup> 374.

30) Phœn. Inscr. in the brit. Mus. pl. X, 29 og XXVII, 76.

31) Gesenius Monum. tab. 47 (45) LXXXII, carth. 12. Jvfr ovenf. Anm. 24.

32) Denne Mynt er udgiven af General Fox i Engravings of unpubl. or rare greek coins (1862) P. II pl. VI, 107; i Beskrivelsen p. 18 erklærer Udgifveren, at denne Typ er ham aldeles ny og ubegribelig.

Ligheder med Phœnicierne i Henseende til Skikke og Religion.<sup>33)</sup> Myndus var en gammel karisk By, der havde optaget græske Nybyggere eller var smeltet sammen med en i Nærheden anlagt græsk Coloni<sup>34)</sup>; at den dyrkede fremmede Guder ved Siden af de græske, sees deraf, at dens Sølvmynter indeholde Hovedet af Zeus-Osiris og Isis's Symbol.



Ogsaa dette Emblem, som forekommer paa en Mynt fra Malta<sup>35)</sup>, er rimeligviis en Variation af de foregaaende symbolske Figurer; ved den elliptiske Overdeel slutter det sig til Fig. 46, ved Armene til Hankekorset S. 72 Fig. b. Det er anbragt foran Brystbilledet af en Gudinde, der bærer en ægyptisk Hovedprydelse, men dog formodentlig forestiller Astarte<sup>36)</sup>, da Malta var en phœnicisk Ø.<sup>37)</sup> Forlængelsen forneden viser, at dets Bestemmelse har været at bæres i Haanden eller paa Enden af en Stang i Processioner eller ved andre hellige Ceremonier i Gudindens Tieneste.<sup>38)</sup> Man træffer et Emblem, der er beslægtet med dette, paa numidiske Mynter i et Contramærke<sup>39)</sup>, nemlig Fig. a. Det ligner i Udseende et Idol med Arme og Vinger, eller med 4 Vinger, og har muligt forestillet Baal<sup>40)</sup>; dets Bestemmelse har vel ligeledes været den, at bæres ved Cultushandlinger.

## § 7.

### Straaletegn med en Hank eller en Cirkel.



Paa en Cylinder med en babylonisk Kileindskrift seer man en Person, formodentlig en Tilbedende, som staaer ved Siden af to andre, der synes at være Magere, holde dette Symbol opløftet i Haanden.<sup>1)</sup> Det har Overdelen tilfælles med det babyloniske Stierneteg N<sup>o</sup> 1; Underdelen er Haandgrebet af det ægyptiske Hankekors. Dette lader formode, at det er opstaaet af det babyloniske Tegn, idet man har omformet Under-

33) Movers Phœnizier I S. 17-19.

34) Pauly Real-Encyclopädie d. cl. Alterth. V S. 293.

35) Denne Mynt er udgiven i Mionnet Descr. I p. 342 n<sup>o</sup> 17, hvor Emblemet er kaldt en Trophæ.

36) Astarte med Isis's Hovedsmykke. Man kan slutte dette af Reversen, paa hvilken der er afbildet en Gud med 4 Vinger, i knælende Stilling, med Osiris's Attributer i Hænderne og den samme Guds Hovedbedækning; Vingerne vise, at denne Gud ikke er reent ægyptisk, men formodentlig en med Osiris sammenblandet Baal. Denne sidste synes ligeledes at være fremstillet med 4 eller 2 Vinger og knælende paa Cyperns Mynter; see Museum Hunter tab. 66, 19-22.

37) Jvfr Movers Phœnizier B. II Th. II S. 347 f.

38) Som de forskellige Symboler, der bæres i Processionen paa Klippe-Relieferne ved Pterium; see ovenfor S. 77 N<sup>o</sup> 22, S. 91 N<sup>o</sup> 37, og nedenfor § 13.

39) L. Müller Num. de l'ancienne Afrique III p. 18-19 n<sup>o</sup> 30 og 33 og p. 31, hvor de forskellige Forklaringer af dette Symbol ere anførte.

40) Jvfr foreg. Anm. 36.

1) Lajard Acad. d. inser. T. XVII P. I p. 361-363 og p. 366 pl. III, 1.

delen af samme til en Hank, for at det kunde holdes i Haanden, og at det ligeledes har været et Symbol paa Guddommen. Lajard har tillagt det samme Oprindelse.<sup>2)</sup>



Dette Symbol forekommer som Bityp paa Mynter prægede i Citium paa Cypern før Alexander den Stores Herredømme. Den første Figur findes paa en <sup>53.</sup> Tetradrachme med en phœnicisk Indskrift, der viser, at den er slaaet af en Konge i Citium<sup>3)</sup>, den anden paa en Sølvmynt med græsk Indskrift fra den cypriske Konge Demonicus<sup>4)</sup> og paa en Kobbermynt uden Indskrift<sup>5)</sup>. I Henseende til Formen er dette Tegn beslægtet med flere af de forhen omhandlede, nemlig med Stiernens N<sup>r</sup> 5, med Hankekorsene N<sup>r</sup> 20, 21 og 33, og med det foregaaende N<sup>r</sup> 52. Man kan betragte det som opstaaet af den sexstraaede Stjerne N<sup>r</sup> 5 paa samme Maade som det foregaaende Tegn af den ottestraaede Stjerne N<sup>r</sup> 1, saaledes at een af Stiernens Sider er omdannet til en Hank. Det afviger kun fra det foregaaende ved Antallet af de Linier, der ligesom Straaler udgaae fra Hanken; denne Forskiel begrunder ikke nogen Forandring i Betydningen, som vi nedenfor i § 14 skulle søge at vise. Paa den første af de anførte Mynter er Tegnet anbragt foran Athene, paa den anden foran Herakles, paa den tredie foran en Hest; paa de to første maa det have Hensyn til den Guddom, til hvilken det er føiet<sup>6)</sup>; paa den tredie er det formodentlig et Symbol paa den Gud, hvem Hesten var helliget<sup>7)</sup>, nemlig Baal eller Solguden.<sup>8)</sup> Hankekorset findes paa samme Maade som Attribut for Athene og Herakles (S. 81) og er anbragt paa Heste, rimelig som Solgudens Mærke (S. 89). Det er saaledes sandsynligt, at dette, ligesom Hankekorset og de andre beslægtede Tegn, har været et Symbol paa Guddommen. Det er formodentlig føiet til Billederne af Athene og Herakles, for at antyde, at de ikke forestille græske, men nationale cypriske Guddomme, eller at det er en asiatisk Cultus, de tilhøre (jvfr S. 83); anbragt ved Siden af Hesten, repræsenterer det den paa Cypern dyrkede Adonis-Baal, der var Solens Gud (jvfr S. 82). Da det ikkun forekommer paa Citiums Mynter, har det vel været særegent for denne Stad og er her traadt istedetfor det af de andre cypriske Stæder brugte Hankekorset. Paa ægyptiske Monumenter findes et Symbol af tilsvarende Form, hvis Betydning synes at have været beslægtet med Hankekorsets, skiondt den ikke med Sikkerhed lader sig bestemme.<sup>9)</sup>

2) See de i foreg. Anm. anf. Steder.

3) Luynes Num. des Satrap. pl. XIV, 21.

4) Fr. Lenormant Cat. de la coll. de Behr. pl. II, 3 n<sup>o</sup> 698.

5) Luynes Num. Cypr. pl. V, 12. Fr. Lenormant Cat. de Behr n<sup>o</sup> 710.

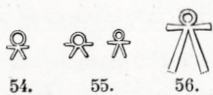
6) Jvfr ovenfor S. 81 Anm. 21.

7) Jvfr Bemærkningerne S. 83 angaaende Hankekorsets Betydning paa de cypriske Mynter, hvor det er anbragt i Forbindelse med Dyr.

8) Hesten var hos Phœnicierne, ligesom hos Perserne og flere asiatiske Folk, helliget til Solens Gud; see: Münzer Rel. der Karthager S. 14 Anm. 44; Rougemont Le peuple primitif I p. 454; Lauers Gr. Mythologie S. 252; følg. Side Anm. 13.

9) See De Rougé Etude sur une stèle égypt. de la bibl. imp. (1858) p. 116-122.





54.

55.

56.

Tegnene N<sup>o</sup> 54-55 forefindes paa Sølvmynter prægede af de sassanidiske Konger i Persien i det 3die og 4de Aarhundrede eft. Chr.<sup>10)</sup>; de ere her anbragte enten paa Forsiden af Ildaltret eller ovenover samme, en enkelt Gang paa Himmekuglen over Kongens Krone. Fig. 56 træffes som et Mærke paa Bagdelen af den sassanidiske Konges Hest paa Klippereliefet ved Tak-i-Bostan.<sup>11)</sup> I Overeensstemmelse med den Forklaring, vi have givet af de to foregaaende Tegn, antage vi, at dette er opstaaet af en Stjerne, Symbolet paa Guddommen (S. 61), der er sammen-smeltet med en Cirkel, Evighedens Symbol (S. 79). Det betegner altsaa den persiske Guddom. Til denne Betydning passer fuldkomment Pladsen, det indtager paa Mynterne; det er her et Symbol paa Ormuzd, til hvem Altret med den hellige Ild er viet. Hermed stemmer ogsaa dets Anbringelse paa Kongens Hest. Det tilsvarende Tegn N<sup>o</sup> 53 findes i Forbindelse med en Hest, og vi have ovenfor (S. 68 og 78) seet, at to andre Gudesymboler, Korset og Hankekorset, findes som Mærke paa Heste. At det var Skik hos Perserne, ligesom hos andre Oldtidsfolk, at mærke Dyr, der vare helligede til en Guddom, med denne Guddoms Symbol, erfares af Plutarchs Udsagn, at den persiske Artemis's Køer bare en Fakkell som Gudindens Mærke.<sup>12)</sup> De hvide nisæiske Heste vare helligede til Solen; de gik i høitidelige Optog foran Ormuzds eller Solgudens Vogn og bragtes som Offer til denne Gud; den persiske Konge, der beklædte en Magers Værdighed, udførte selv Offeringen, og den kongelige Vogn blev ligeledes trukken af disse Heste<sup>13)</sup>; det er da sandsynligt, at det er en saadan Hest, der bærer Kongen, og at Tegnet, hvormed den er mærket, er Guddommens. Det lader sig ikke betragte som Perserkongens eget Mærke, fordi der paa Mynterne ved Siden af det findes et andet Tegn, som upaatvivlelig er det kongelige Emblem. Dette Tegn havde altsaa i Persien den samme Betydning under Sassaniderne, som fordem det ornithomorphiske og det anthropornithiske Emblem havde haft under Achæmeniderne. Det er ikke sandsynligt, at det stammer fra det paa de meget ældre cypriske Mynter forekommende Tegn N<sup>o</sup> 53, da man ikke har fundet noget af disse Tegn paa Mynter eller Monu-

10) Visconti Iconogr. gr. pl. LI, 7, 9. Longpérier Méd. des rois de la dyn. Sassanide pl. III, 7, 8; IV, 1, 3-5; V, 2, 3; VI, 3, 4. Mordtmann Erkl. d. Münzen mit Pehlvi-Legenden Taf. VI, 7 og 9.

11) Ker Porter Travels in Persia II pl. LXII. Flandin et Coste Voyage en Perse I pl. VIII. I det første Værk er den øverste Deel af Tegnet afbildet oval, i det sidste rund. Raoul Rochette og Lajard (a. St. følg. S. Anm. 15 og 16) have giengivet Ker Porters Afbildning, som Lajard uden Grund anseer for nøiagtigere end Flandins; Tegningerne i det franske Værk ere vistnok paalideligere end i det ældre engelske. Paa Mynterne er Overstykket stedse rundt.

12) Lucullus c. 24: *Βόες ἑραι νέμονται Περσίας Ἀρτεμίδος, ἣν μάλιστα θεῶν οἱ πέραν Εὐφράτου βάρβαροι τιμῶσι, χαράγματα φέρουσαι τῆς θεοῦ λαμπάδα.* Jvfr Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 319-324.

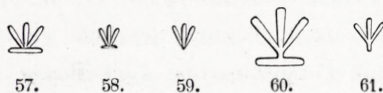
13) Herodot VII, 40. Xenophon Cyropæd. VIII, 3 og 12. Philostrate Vita Apollonii I, 31. Flere herhen hørende Steder ere citerede i Brisson De reg. Pers. princ. I p. 339-341 og Schwencks Mythologie der Perser S. 340-341. Jvfr foreg. S. Anm. 8.

menter fra den mellemliggende Periode, hverken under Seleuciderne eller Arsaciderne<sup>14</sup>); men de have begge havt et fælles Udspring (jvfr § 14).

Vi skulle til Slutning anføre de Forklaringer, man har givet af disse Tegn. Raoul Rochette og Lajard have betragtet det cypriske Tegn N<sup>o</sup> 53 og det sassanidiske N<sup>o</sup> 56 som identiske; den første af disse Lærde indlader sig ikke paa at bestemme Betydningen, men gjør kun opmærksom paa, at der i den ægyptiske Archæologi fandtes en lignende Hieroglyph<sup>15</sup>); den Sidste seer i disse Tegn en Modification af Hankekorset, idet han tillægger dem samme Oprindelse som dette og tillige knytter dem til det babyloniske Ideogram.<sup>16</sup>) Paa de sassanidiske Mynter har Tegnet været anset for en symbolsk Sløife af Visconti<sup>17</sup>), for en simplificeret Form af den anthropornithiske Gudfigur og en Betegnelse af Feruher af Silvestre de Sacy<sup>18</sup>) og senere af Judas<sup>19</sup>), for det kongelige Diadem af Longpérier<sup>20</sup>), og for *Kosti*, Mobedernes Bælte i den magiske Cultus, af Fr. Lenormant.<sup>21</sup>) Allerede Formen lægger Hindringer iveien for disse Forklaringer; navnlig tillader den horizontale Linie ikke at ansee denne Figur for en Sløife, et Diadem eller et Bælte.

## § 8.

### Straale-Tegn.



N<sup>o</sup> 57-60 forefindes paa Mynter prægede i Lycien, formodentlig i det Tidsrum, som gik nærmest forud for Alexander den Stores Erobring. De 2 første ere anbragte som Bityp paa Mynter, der indeholde Hovederne af Herakles og Athene, eller af denne Gudinde og den lyciske Fyrste<sup>1</sup>), og paa en Mynt ved Siden af en Ørn<sup>2</sup>); det tredie sees over Armen

14) Lajard har anført, at dette Tegn forekommer paa en arsacidisk af Visconti udgiven Mynt, Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 363 note 3; dette er en Feiltagelse; det citerede Tegn er forskielligt fra det her omhandlede og synes at være et Diadem. Men den samme Mynt indeholder et andet Tegn, der muligt er af samme Oprindelse og Betydning, nemlig  $\Psi$ . Visconti Iconogr. gr. III p. 136-137, pl. L, 24.

15) Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 324.

16) Acad. d. inscr. T. XVII P. I p. 363-364. Lajard mener (p. 364 note 1), at det er dette Tegn, som sammenholder Ormuzds Kappe paa et af de sassanidiske Klippereliefer; men det er ikkun en Sløife.

17) Iconogr. gr. III p. 158 note 1 og p. 167 note 3.

18) Mém. sur div. antiquités de la Perse p. 270.

19) Revue archéol. fr. XV (1858) p. 135-136.

20) Méd. des rois de la dyn. Sassanide p. 20.

21) Cat. de la coll. de Behr. n<sup>o</sup> 1016, 1023, 1024 og 1026.

1) Fellow Coins of anc. Lycia pl. VII, 1 og 4; pl. XVII, 2-6. Luynes Num. des Satrapies pl. VII, 4.

2) I det britiske Museum. Paa Afbildningen af denne Mynt hos Fellow a. St. pl. XIV, 6 er Tegnet urigtigt giengivet.

af en siddende Athene.<sup>3)</sup> N<sup>r</sup> 60 er anvendt som Hovedtyp.<sup>4)</sup> Tegnet N<sup>r</sup> 61 er cilicisk.



a

Det findes paa Siden af en pyramidalsk Steen paa en Sølvmynt uden Indskrift (Fig. a), der er fra 5te-4de Aarh. f. Chr. og formodentlig præget i Mallus i Cilicien.<sup>5)</sup> Det samme Tegn er udhugget paa en Klippe ved Ruinerne af den gamle By Olba og er anbragt paa Mynter, prægede af Olbas Toparcher Polemo og Ajax, samtidige med Antonius og Augustus.<sup>6)</sup>

Det kan ikke betvivles, at disse Tegn ere hellige Symboler. Fig. 60 er af Hertugen af Luynes antagen for Begyndelsesbogstavet af den lyciske Dynasts Navn, hvis Hoved sees paa Adversen, af Fellow for et Monogram, der udtrykker Sammes Navn<sup>7)</sup>; men Mynterne med denne Fyrstes Hoved indeholde en lycisk Indskrift, der efter al Sandsynlighed udtrykker hans Navn og begynder med  $\Delta$ .<sup>8)</sup> Tegnet Fig. 59 har vel samme Form som det lyciske Bogstav, der svarer til G; men Pladsen, det indtager, og dets Størrelse i Forhold til Bogstaverne i Omskriften lade slutte, at det er det samme Symbol som de andre. At overhovedet dette Tegn paa de lyciske Mynter ikke er et Mærke eller Emblem for en Stad eller en Regent, sees deraf, at Mynterne have forskellige Typer og indeholde 4 forskellige Indskrifter, der maae være Navnene paa ligesaa mange forskellige Stæder eller Fyrster. Det ciliciske Tegn N<sup>r</sup> 61 maa opfattes paa samme Maade. Den pyramidalske Steen, paa hvilken det er anbragt, er aabenbart en hellig Steen, der henhører til Astarte, som er fremstillet paa Myntens anden Side, og paa Klippen ved Olba saavel som paa Mynterne fra samme By findes det ved Siden af et Symbol, hvis religiøse Betydning er uomtvistelig, det saakaldte Triquetra (see N<sup>r</sup> 74 og 75 i § 11). Ligesaalidt som paa Olbas Mynter lader dette Tegn sig paa den fornævnte ciliciske Mynt ansee for det græske Bogstav *Psi*; der var ingen By i Cilicien, hvis Navn begyndte saaledes.

N<sup>r</sup> 57 er den samme Figur, som i N<sup>r</sup> 52 er forbunden med en Hank; man kan altsaa, efter hvad der S. 103 er bemærket, betragte den som Overdelen af det gamle babyloniske Stierne-tegn og antage, at den er opstaaet af N<sup>r</sup> 52 ved Bortkastelse af Hanken; de andre

3) Paa en Mynt i det franske Cabinet. I Stikket, som Fellow har givet af denne Mynt, a. St. pl. XVIII, 6, er Tegnet anbragt for langt fra Gudindens Arm.

4) Fellow anf. St. pl. XVII, 1.

5) Waddington i Revue num. fr. 1860 pl. I, 3, p. 8. Denne Forf. er tilbøielig til at henføre Mynten til Marium paa Cypern paa Grund af Ligheden mellem Gudinden paa Adv. af denne og paa Mariums Mynter, men gjør tillige opmærksom paa, at Mallus i Cilicien rimeligviis har havt samme phœniciske Oprindelse som Marium, og at begge Byers Navne egentlig vare eet og det samme (p. 9-10). At det oven omhandlede Tegn ogsaa findes i Olba, taler for Myntens Henførelse til Cilicien.

6) Langlois i Revue num. fr. 1854 p. 20 n<sup>o</sup> 24 og 25; det maa hidrøre fra en Forsømmelse, at Tegnet ikke findes paa den pl. III, 18 givne Afbildning af n<sup>o</sup> 24.

7) Luynes Num. des Satrap. p. 52. Fellow anf. St. p. 16.

8) *Ddenefele*. Jvfr Waddington Revue num. fr. 1861 p. 15.

Figurer ere ikkun Varianter af samme. Man føres saaledes til at ansee dette Tegn for et Symbol paa Guddommen ligesom det babyloniske. Denne Betydning passer fuldkomment til dets Anvendelse. Paa de lyciske Mynter findes det ved Siden af Athenes og Herakles's Hoveder og maa følgelig have Hensyn til disse to Guddomme; anbragt bag Ørnen, Zeus's Symbol, repræsenterer det denne Gud (jvfr S. 83). Det svarer saaledes ganske til Hankekorset, der ogsaa paa Cyperns og Phœniciens Mynter er føiet til de to første Guddommes Billeder og til Ørnen, og har da været et lycisk Symbol paa Guddommen ligesom Hankekorset var det phœniciske Guddoms-Symbol. I Lyciens religiøse Cultus vare phœniciske og græske Elementer blandede med oprindelige lyciske; de foreliggende Mynter henhøre til den Periode, da Lycien efter Slaget ved Eurymedon var bleven befriet fra det persiske Herredømme, og græsk Cultur og Kunst havde faaet Overvægten; de gamle nationale Guder, hvis Dyrkelse blev sammenblandet med de græske Guders, bleve afbildede ligesom disse, saaledes som Tilfældet var med de phœniciske Guder i andre asiatiske Lande, der vare coloniserede af Grækerne. Det er da sandsynligt, at man ved at tilføie dette Symbol til de som Athene og Herakles fremstillede Guddomme har betegnet disse som lyciske (jvfr S. 83). I Cilicien synes dette Symbol med en noget varieret Form specielt at have betegnet Astarte, da man der finder det anbragt paa Astartes hellige Steen eller i Forbindelse med Tegnet N<sup>o</sup> 74-75, som var Baals Symbol (see § 11).<sup>9)</sup>

Et Tegn af samme Form som det ciliciske N<sup>o</sup> 61 træffes undertiden paa nord-europæiske Oldsager. Det forekommer saaledes paa et Spænde og en Hovedprydelse af Bronze og paa en Urne af brændt Leer fra vendiske Begravelsespladse i det Mecklenburgske<sup>10)</sup>, ligeledes paa en til et Spænde hørende Bronze-Plade, funden i Sverrig.<sup>11)</sup> Der er Grund til at ansee det for et helligt eller magisk Tegn, ikke for Runebogstavet; paa Bronze-Pladen er det sat 9 Gange omvendt foran en Række Runer; paa det vendiske Spænde er det anbragt alene i en firkantet Indfatning. Da flere af de Symboler, der ere Gienstande for nærværende Undersøgelse, udentvivelig ere forplantede fra Asien til Germanien og Skandinavien, er det ikke usandsynligt, at ogsaa dette Tegn er af asiatisk Oprindelse.

9) Vi skulle i § 11 og 12 omtale flere trearmede Symboler fra Lycien og Cilicien, der efter al Sandsynlighed betegne en Guddoms-Triade. De ovenfor omhandlede Figurer bibringe Forestillingen om en Trehed, idet de frembyde 3 forbundne Linier med en horizontal Linie til Basis, eller 3 Grene med een Stamme. Der kunde da spørges, om de ikke ligeledes betegne en Trehed i Guddommen. Tegnet er paa de lyciske Mynter anbragt som Symbol for Zeus, Athene og Herakles, hvilke man kunde parallelisere med Baal-Samim, Astarte og Baal-Melkart, der dannede en Triade i den phœniciske Religion; det vilde da antyde, at enhver af disse Guddomme henhørte til Triaden. Der forekommer os dog ikke at være tilstrækkelig Grund til at opfatte Symbolet paa denne Maade.

10) Mecklenburgische Jahrbücher 37ter Jahrg. S. 180.

11) Bruzelius Svenska Fornlemningar S. 116 pl. IX, 1 b.

## § 9.

## Hiullignende Tegn.

Symboler, der have Formen af et Hiul, forekomme hyppigt; men den samme Figur, der kan forestille et Hiul, lader sig som oftest ogsaa betragte som en Stjerne eller et Kors i en Cirkel. Med Hensyn til saadanne Symboler frembyder der sig da først det Spørgsmaal, om de bestaae af de samme Elementer som de andre, med hvilke vi her beskæftige os, eller om de forestille et Hiul, hvilket med Hensyn til dets Form, Omdreining og hurtige Bevægelse var meget anvendt i Oldtidens Symbolik; det er kun i det første Tilfælde at de vedkomme nærværende Afhandling, der har de Symboler til Gienstand, som fremstille geometriske Figurer og hvis Betydning beroer paa Linierne.

Vi ville først undersøge Betydningen af disse Symboler hos de asiatiske Folk, dernæst hos Grækerne og Romerne.

I Asien var allerede i den ældste Tid, om hvilken vi have nogen Kundskab, Hiulet et Sindbillede paa Solen, baade hos de ariske<sup>12)</sup> og hos de semitiske<sup>13)</sup> Folk. I den buddhistiske Cultus og Theologi brugtes det, og bruges det tildeels endnu, i forskellige andre Betydninger, nemlig som et Symbol paa Døden, det afsluttede Livsløb, især paa Buddhas Død, paa Sielevandringen, der er som et Rundløb uden Begyndelse og Ende, paa den kongelige Magt, idet en Konge kaldes med et Navn, der betegner ham som Hiulets Dreier eller Herre, og paa flere Maader.<sup>14)</sup> Det er i alle disse Betydninger ikke Cirkelformen alene, men meer eller mindre et Hiuls Bevægelse, hvorpaa Sammenligningen beroer. Der er imidlertid Grund til at antage, at ogsaa et af et Kors og en Cirkel sammensat Tegn, altsaa en Figur, der vel lignede et Hiul, men hvis Form og Betydning dog ikke var laant fra dette, i Asien har været benyttet som et helligt Symbol. Vi skulle søge at vise dette.

Ifølge et Udsagn af Neoplatonikeren Porphyrios, meddeelt af Proklos, var et Kors i en Cirkel hos Ægypterne et Symbol paa Verdens Siel, idet Korset betegnede Verdens 4 Hjørner eller Egne, Kredsen den Verden omgivende Slange Kneph.<sup>15)</sup> Dette Udsagn har

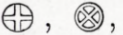
12) Ifølge Vederne var et Flammehiul, Tschakra, Solgudens Symbol. Creuzer Symbolik 3te Ausg. I S. 541. Rougemont Le peuple primitif I p. 432. Streber Die Regenbogen-Schüsselchen II S. 57.

13) Man finder Hiulet brugt saaledes paa en af de assyriske Skulpturer fra Paladset i Nimrud (fra det 10de Aarh.); see Layard Monum. of Niniveh II Series (1853) pl. 4. At det her betegner Solen, sees deraf, at det er anbragt sammen med Maanens Tegn. Muligt er ogsaa den midterste Deel af de to Gude-Emblemer paa flere assyriske Monumenter at opfatte som et Hiul; see ovenfor S. 86 og Tavlen Figg. 2 og 10-12.

14) See Holmboe Om Krodo S. 8-9 og Om Helleristninger S. 10 og 14 Anm. 2, i Særskilte Aftryk af Christiania Vidsk. Selsk. Forhandl. f. 1860.

15) Proklos til Platos Timæus III p. 216 C: *ὡς ὁ γε Πορφύριος ἱστορεῖ, παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις τοιοῦτος χαρακτῆρ σύμβολον φέρει τῆς κοσμικῆς ψυχῆς τῷ Χ κύκλον περιβαλῶν.*

man forstaaet paa forskiellig Maade. Kopp<sup>16)</sup> meente, at der snarest maatte tænkes paa et Hiul, og at det var paa Grund af den bestandige Bevægelse, at Verden eller, hvad der var det samme, Verdens Siel var betegnet ved det. Leemans<sup>17)</sup> anseer dette Tegn for det samme som den ægyptiske Hieroglyph, der betyder et beboet Land eller en Stad, idet han tænker, at Grækerne ikke saa nøie havde skielnet mellem Begreberne: Land, Jorden, Verden. Movers holder sig til den af Porphyrios givne Betydning og søger at vise, at Kneph er den samme som Slangeguden Agathodæmon og Verdens Siel.<sup>18)</sup> Gladisch<sup>19)</sup> derimod er af den Anskuelse, at ved Korsets 4 Arme eller Hiulets 4 Eger, idet de forene sig indadtil og skille sig udadtil, de 4 Elementer ere betegnede, og ved Cirkelen Evigheden eller det uophørlige Kredsløb i Naturen. Röth<sup>20)</sup>, i Overeensstemmelse med Porphyrios og med Movers, seer i Kredsen Kneph, Uraanden og Verdensherskeren, ogsaa kaldet Agathodæmon, hvis Dyreskikkelse Slangen var, og mener, at det hos Proklos beskrevne Tegn i Virkelighed er det samme som den ægyptiske Hieroglyph, der egentlig har betegnet Jordkredsen. Endelig foreligger der en Udtalelse af Wieseler<sup>21)</sup>; denne Lærde anseer det af Porphyrios omtalte Tegn for et andet end det i Hieroglyphskriften og opfatter det som et Hiul, der har betegnet Verdens Siel, men forkaster Gladisch's Forklaring og tvivler om, at det har været ægyptisk.

Paa de ægyptiske Monumenter findes der ikke noget andet Tegn, der passer til Porphyrios's Beskrivelse, end Hieroglyphen: , der efter Ægyptologernes Udtydning, som her maa antages for sikker, har betegnet en Stad eller et beboet Land<sup>22)</sup>; at denne Hieroglyph tillige skulde have været et Symbol paa Verdens Siel, er lidet sandsynligt paa Grund af Forskiellen mellem dette og det andet Begreb. I den ægyptiske Symbolik har hverken Korset eller Kredsen en saadan Betydning som Porphyrios tillægger dem; Verden er betegnet paa en ganske anden Maade end ved et Kors<sup>23)</sup>, og Kredsen er Solens Tegn. Der er saaledes Grund til at antage, at enten Porphyrios har givet en urigtig Forklaring af den ægyptiske Hieroglyph, eller at det har været et asiatisk, ikke et ægyptisk Symbol, der har havt denne Betydning. Med Porphyrios's Udsagn maa et af en anden Forfatter sammenholdes, nemlig af Philo, som beretter, at Ægypterne fremstillede Verden ved en Kreds

16) Palæogr. crit. III p.621-622.

17) Horapollinis Hierogl. p.124.

18) Phœnizier I S. 504.

19) Empedokles und die Ägypter (1858) S.74 og Zeitschr. f. d. morgenl. Gesellsch. XV B. (1861) S.406.

20) Die ägypt. u. Zoroastr. Glaubenslehre 2te Aufl. (1862) Noten 104 u. 106, S. 61 og 62.

21) I et Program, De scala symbolo apud Græcos aliosque populos vet. (Gött. 1863) p.15-16.

22) Champollion Gramm. égypt. p.151 Tab. gén. n° 240. Brugsch Geogr. des alten Ägypt. S.16. Hvad Figurens oprindelige Betydning angaaer, mener Champollion, at den forestiller et helligt Brød, medens Brugsch i den seer Planen til en Stad. Den sidste Lærde er iøvrigt af den Anskuelse, at det er til denne Hieroglyph de to Steder hos Proclus og Eusebius sigte.

23) Jvfr Leemans Horapollinis Hierogl. p.125.

indesluttende en Slange med Høgehoved, saaledes at Kredsen betegnede Verden, det indeni samme Guddommen, som Phœnicierne kaldte Agathodæmon, Ægypterne Kneph, og at dette Symbol lignede Bogstavet Theta.<sup>24)</sup> Heller ikke dette Symbol kan antages at have været i Brug hos Ægypterne, da det ikke træffes paa de ægyptiske Monumenter. Det synes oprindeligt at have været det samme som det af Porphyrios omtalte, saa at Korset, den symbolske Betegnelse af Guddommen, er gaaet over til den Dyre-Skikkelse, under hvilken man ogsaa fremstillede samme; Bogstavet Thet i det semitiske Alphabet havde ligesom Theta i den ældste græske Skrift Formen af en Kreds med et korsformet Mærke indvendigt; Kneph og Agathodæmon, som skulde være betegnede ved den ene eller den anden af Symbolets Bestanddele, ere een og samme Guddom, og begge falde sammen med hvad Porphyrios kalder Verdens Siel.<sup>25)</sup> Disse to til en vis Grad samstemmende Vidnesbyrd lede til den Slutning, at der har existeret et saadant Symbol, ikke ægyptisk, men asiatisk, som har betegnet den Verden opfyldende eller over Alt herskende Guddom. Hvad Udtydningen af dets to Elementer angaaer, maa Philos ansees for den rigtige; det er ikke Kredsen, men det indeni samme, som har betegnet Guddommen.<sup>26)</sup> Grundene herfor ere anførte S. 67 og 79-80, hvor vi have søgt at vise, at i den asiatiske Symbolik et Kors betegnede Guddommen, en Cirkel Evigheden og Verden; Hankekorsset indeholder begge Tegn, ikkun anderledes sammensatte, og med samme Betydning (see § 4). Der forefindes virkelig ogsaa paa de os opbevarede Monumenter, som vi her skulle vise, Symboler af denne Form, der efter al Sandsynlighed ere at forklare saaledes.



62.

Dette Tegn er taget fra et assyrisk Monument, nemlig en af Skulpturerne i Nordvest-Paladset i Nimrud, paa hvilken Kongen har det hængende paa Brystet.<sup>27)</sup> Det befinder sig her ved Siden af Solens og Maanens Tegn, hvoraf følger, at det hverken kan betragtes som et Hiul, der betegner Solen<sup>28)</sup>, eller som et sim-

24) Eusebius Præpar. evang. I, 10 (ed. Viger. p. 41-42): *Οἱ Αἰγύπτιοι . . . τὸν κόσμον γράφοντες περιγερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἰερακόμορφον· καὶ ἐστὶ τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς το παρ' ἡμῶν Θῆτα· τὸν μὲν κύκλον κόσμον μνηύοντες, τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τοῦτον, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες.* Paa et andet Sted: *Φοίνικες αὐτὸ (τὸ ζῶον, Slangen) ἀγαθὸν δαίμονα καλοῦσιν, ὁμοίως καὶ Αἰγύπτιοι Κνήφ ἐπονομάζουσι.* Jvfr Movers Phœnizier I p. 502-504.

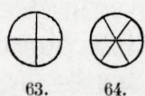
25) Jvfr Movers anf. St. foreg. S. Anm. 18.

26) Röth fremhæver anf. St. (S. 138 og Noten S. 61), at man tænkte sig Urguddommen udenfor Verden og omfattende denne, og holder sig derfor til Porphyrios's Forklaring, at Kredsen betyder Guddommen. Men den ved Symbolet betegnede Guddom kaldes Verdens Siel; Korset i Kredsen svarer til Sielen i Legemet; det er da rimeligt, at man ved Korset har sigtet til den guddommelige Kraft, der opfylder og besielser den ved Kredsen fremstillede Verden.

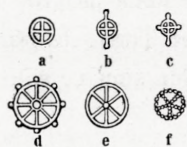
27) Layard Niniveh and its remains (1849) II p. 446. De Heste, der trække Kongens Vogn, have Prydsel af samme Form med Quaste, hængende paa Siderne, Monum. (1849) pl. 13 og 14.

28) Det er i Formen forskielligt fra det otte-egede Hiul, der paa en anden af de assyriske Skulpturer er anvendt som et Symbol paa Solen, see ovenfor S. 109 Anm. 13.

pelt Ornament. Man vil see, at det er den samme Figur, som danner Midten af det anthropornithiske Gude-Emblem (Tavlen Fig. 2) og af Mihir (Tavlen Fig. 10-12) paa Reliefplader fra det sanime assyriske Palads, og at Korset har ganske den samme Form som det, der er anbragt paa andre af disse Skulpturer som et Symbol paa Guddommen (S. 63 N<sup>r</sup> 8 og 9). Det er da sandsynligt, at Figuren N<sup>r</sup> 62 er et Symbol, dannet af dette Kors og af Ringen, der betegner Evigheden og Universet, og at den er eensbetydende med Korset og Hankekorset. Den hiullignende Figur, der findes i Midten af et andet asiatisk Gude-Emblem, det saakaldte Triskele, paa en Mynt fra Apendus i Pamphylien, er rimeligviis at opfatte paa samme Maade; see § 11.



Det er paa phœniciske Monumenter, disse Tegn forekomme. De ere indhuggede foroven paa to Steler fra Mauritanien med puniske Indskrifter, af hvilke den ene er ufuldstændig, den anden indeholder en Indvielse til Baal.<sup>29)</sup> Man kan ikke ansee dem for et Symbol paa Solen, da dette Himmellegeme er betegnet paa en anden Maade paa de puniske Monumenter.<sup>30)</sup> Dersom Stelerne have været Gravstene, kunde man antage, at disse Tegn vare Dødssymboler, som paa nogle af de buddhistiske Monumenter (S. 109), eller at de betydede det evige Liv, en Betydning, som Hankekorset undertiden synes at have havt (S. 84). Men det er rimeligere, at disse Steler have været Votivstene<sup>31)</sup>, og der er da Grund til at betragte Tegnene som sammensatte af en Stjerne (S. 63 N<sup>r</sup> 4-5) eller et Kors, som Symboler paa Guddommen, og en Cirkel, Evighedens Symbol. De ere altsaa eensbetydende med N<sup>r</sup> 62 og svare til de Symboler for Baal og Astarte, der forekomme paa andre puniske Monumenter, N<sup>r</sup> 44-47 (S. 99).<sup>32)</sup>



Paa Mynter prægede i det Indre af Asien træffer man de her afbildede Tegn. De 5 første forekomme paa Mynter med græsk eller græsk og ariansk Skrift, prægede af bactriske Konger i de 2 sidste Aarhundreder før vor Tidsregning, nemlig Agathokles (Fig. a)<sup>33)</sup>, Hermæus

29) Judas Nouv. études sur une série d'inscr. numidico-puniques (1857) p. 36 pl. IV.

30) Solen er paa disse fremstillet som en Skive, indesluttende et Ansigt og omgivet af Stjernespidsler, eller fra hvilken Linier udgaae som Straaler.

31) Jvfr ovenfor S. 101 Anm. 26.

32) Flere Lærde have antaget, at et Hiul har været et Symbol for den orientalske Venus; see Lajard Le culte de Venus p. 76-77; Walz De Nemesi gr. p. 21 tab. I, 5; Wieseler De scala symbolo (1863) p. 16-17. Det følger af Udviklingen i det Foregaaende, at vi ikkun, forsaavidt man betragter Hiulet som en Cirkel med 4 eller flere Radier, kunne indrømme, at det har været et Symbol for den øverste asiatiske Gudinde, der kan sammenlignes med Venus, ligesom for den øverste mandlige Guddom, Baal.

33) Wilson Ariana antiqua p. 299 n<sup>o</sup> 2, pl. VI, 4.



(Fig. **b**)<sup>34</sup>), Palirisus (Fig. **c**)<sup>35</sup>), Palyris (Fig. **d**)<sup>36</sup>) og Menander (Fig. **e**)<sup>37</sup>); Fig. **e** er anbragt som Hovedtyp, de andre ikkun som Bityper ved Siden af forskellige Forestillinger. Figg. **c**, **d** og **e** forefindes endnu paa indo-sassanidiske Mynter fra 3die-6te Aarh. efter Chr., baade som Hovedtyp og som Bityp<sup>38</sup>); paa een af disse træffes ogsaa Fig. **f**.<sup>39</sup>) Det er vel muligt, at disse Tegn have deres Oprindelse fra de kors- og stjerne-formede Symboler, der ere omhandlede i det Foregaaende, og at de ere af en tilsvarende Betydning; Fig. **e** er den samme som N<sup>o</sup> 3 (S. 63) uden Ring, Fig. **c** er anbragt ved Siden af en thronende Gud med Straaler om Hovedet, og Fig. **f** ovenover det persiske Ildaltar. Men de lade sig ogsaa forklare anderledes. Figg. **a** og **b**, der findes paa Mynter med græsk Skrift, kunne være græske Monogrammer, og de øvrige ere muligt at betragte som et Hiul, ved hvilket Solen er symboliseret<sup>40</sup>), eller som et Emblem paa Kongedømmet<sup>41</sup>).

Forinden vi gaae over til at betragte de hiulformede Symboler i Occidenten, maa det bemærkes, at man undertiden paa græske Mynter finder Tegn, som, uden at kunne forestille et Hiul, bestaae af de samme Elementer som dette og altsaa henhøre til nærværende §. Saadanne ere de to her afbildede. Det første forefindes paa



65.



66.

en archaisk Sølvmynt fra Macedonien ovenover en Tyr<sup>42</sup>); det andet udgjør Hovedtypen paa en lille Sølvmynt uden Indskrift fra et ubestemt Prægested<sup>43</sup>). Stjernen i Fig. 65 er den samme som N<sup>o</sup> 4 (S. 63); Korset i Fig. 66 slutter sig til N<sup>o</sup> 18 (S. 68) og N<sup>o</sup> 70 (S. 118); det er ikke usandsynligt, at disse Tegn have været Gudesymboler, som S sammensætningen tyder paa. I Macedonien, hvorfra den første Mynt hidrører, havde den phœniciske Cultus tidlig fundet Indgang, og man træffer paa de ældste Mynter derfra andre asiatiske Symboler af tilsvarende Betydning.<sup>44</sup>)

Paa Antiquiteter af forskiellig Slags fra Grækenland og Italien findes ofte Figurer lignende et Hiul med 4 eller flere Eger, der ere anvendte som Symboler. Grammatikeren Dionysios Thrax havde forfattet et Skrift om Hiulets symbolske Betydning<sup>45</sup>); dette

34) Wilson anf. St. p. 294 N<sup>o</sup> 7, pl. V, 7 og XXI, 15.

35) Wilson anf. St. p. 316 pl. VIII, 12.

36) Prinsep Indian antiquities ed. by Thomas Vol. I p. 355 pl. XXVIII, 6.

37) Prinsep anf. St. p. 399 pl. XXXII, 7.

38) Prinsep anf. St. pl. XXXIII, 15 og 16; pl. XXXIV, 6-8, 17-18 og 29-30.

39) Prinsep anf. St. pl. XXXIII, 3. Longpérier Méd. de la dyn. Sassanide pl. IX, 1.

40) Thomas (anf. St. ovenf. Anm. 36, p. 416-417 N<sup>o</sup> 15-16) antager, at det er et Hiul som Solens Symbol, der findes paa de indo-sassanidiske Mynter.

41) Jvfr ovenfor S. 109 Hiulets Anvendelse i den buddhistiske Symbolik.

42) I Prokeschs Samling. Revue num. fr. 1860 p. 269 pl. XII, 5.

43) Mus. Hunter Tab. 67, s.

44) See nedenfor N<sup>o</sup> 67 i § 10 og Triskele i § 11.

45) Clemens Alex. Stromata V, 8 (ed. Potter p. 672).

er tabt, men af endeel Steder hos de gamle Forfattere og af mangfoldige Fremstillinger paa de os opbevarede Antiquiteter kiender man Anvendelsen af Hiulet i den græske og romerske Symbolik. Med Hensyn til dets lette Omdreining var det et Symbol paa den hurtige Omvexling i Menneskets Skiebne og som saadant et Attribut for Fortuna og Nemesis<sup>46)</sup>; det betegnede ligeledes det Omskiftelige i de Elskendes Forhold, hvorfor man ogsaa finder det i Hænderne paa Venus, Amor og Amorer.<sup>47)</sup> Man brugte det fremdeles som et Symbol paa Solen, ligesom i Asien.<sup>48)</sup> At et Hiul ogsaa anvendtes til at betegne Kiørsel, i Særdelshed Veddekiørsel, er en Selvfølge.<sup>49)</sup> Det er endelig muligt, at det har været et apollinsk Symbol; thi der er Grund til at antage, at den runde Metalplade, der udgjorde Dækselen paa Apollos Orakel-Trefod (*κύκλος μαντικός*), var dannet som et Hiul.<sup>50)</sup> Men der kunde spørges, om ikke ogsaa et eller andet af de hiulformede Tegn paa græske og italiske Antiquiteter har hørt til de asiatiske Gudesymboler af Stjerne-, Kors- og Cirkel-Form, med hvilke vi her beskæftige os, da flere af disse vare udbredte til Occidenten. Vi ville undersøge, hvorvidt dette kan antages at have været Tilfældet.<sup>51)</sup>

Hvad først den hiullignende Figur angaaer, der udgjør Hovedtypen paa Mynter fra græske og italiske Stæder eller Folk, allerede i Myntprägningens ældste Periode, kan man opfatte den enten som Apollos Symbol eller som sigtende til Veddekiørsel; begge Forklaringer synes ofte lige berettigede; thi i mange af de paagiældende Stæder vare saavel Apollos Dyrkelse som de hellige Lege af fremragende Betydning, og paa deres Mynter finder man baade apollinske Fremstillinger og Veddekiørselsvogne.<sup>52)</sup> Paa Mynter fra Chalcedon

46) Kopp Palæogr. crit. III p. 620-622. Zoëgas Abhandl. v. Welcker, Tyche und Nemesis S. 46-47. Raoul Rochette Monum. inéd. I p. 214 note 1. Creuzer Zur Archäologie Th. I S. 107 f. Wieseler De scala symbolo p. 11.

47) I Forbindelse hermed staaer det Tryllehiul, der brugtes til Kiærlighedsbesværgelser, og som Venus skulde have bragt fra Olympen. Lajard Le culte de Venus p. 76-77. Fischer Bellerophon S. 79 Anm. 1. Jahn Sachs. Vidensk. Selsk. Skr. (1854) S. 257. Wieseler De scala symbolo p. 10-11 og 16-17 not. — En af Rougemont fremsat Mening (i Le peuple primitif I p. 432), at Hiulet i Forbindelse med Fortuna og Venus er eensbetydende med en Kugle, som et Symbol paa Verden, er vistnok ikke rigtig.

48) Lauer Griech. Mythologie S. 248-249. Bull. archeol. Napol. N. S. An. II p. 72. Streber Die Regenbogen-Schüsselchen II S. 57. Ifølge Anaximander (see Luynes Le culte d'Hécate p. 56 note 1) skulde ogsaa Maanen have været symboliseret ved et Hiul; men vi kiende ingen antik Fremstilling, hvor Hiulet har denne Betydning.

49) Denne Betydning har Hiulet paa Cyrenaïcas Mynter; see L. Müller Num. de l'anc. Afrique I p. 74-75. De Figurer, ved hvilke Landeveie og Circus ere personificerede paa romerske Reliefer og Mynter fra Trajan og Hadrian, ere fremstillede med Hiul. Jvfr nedenfor Anm. 52.

50) Denne først af Brøndsted fremsatte Mening (Voy. en Grèce I p. 116-119) er siden optagen af Raoul Rochette (Monum. inéd. I p. 210 note 3; Mém. de num. et d'antiqu., Num. Tarentine p. 173-174), Creuzer (Zur Archäologie I S. 206) og andre Archæologer (jvfr nedenfor Anm. 52).

51) Det er vistnok rimeligt, at et Hiul er fremstillet, hvor Radierne i Kredsen ere kunstigt udformede eller ligne Eger; men det er dog ikke sikkert, da de af et Kors og en Cirkel sammensatte Gudesymboler oftere ere udsmykkede paa forskiellig Maade; see N<sup>o</sup> 8-9, 26-28 og 62.

52) Brøndsted og Raoul Rochette (anf. St. Anm. 50) ere tilbøielige til overhovedet at ansee det som Hoved-

og Mesembria er Hiulet omgivet af Straaler og maa da her ansees for Solens Symbol<sup>53</sup>); om det ogsaa, hvor Straalerne fattes, undertiden har havt samme Betydning, henstille vi.<sup>54</sup> Dersom man nogetsteds skulde antage denne Typ for et Gudesymbol af asiatisk Oprindelse, skulde det være, hvor Radierne enten ere simple Linier eller flade og tredeelte i Enden, paa Mynter tilhørende en ældre Periode og fra Stæder, der i Myntpræget anvendte andre fra Orienten stammende Symboler<sup>55</sup>); men vi ere ikke istand til at anføre Grunde, hvorfor denne Forklaringsmaade skulde foretrækkes. Hvor Figuren er brugt som Bityp, er Forklaringen i Almindelighed ligesaa tvivlsom; det er sieldent, at den har Hensyn til Hovedforestillingen og at dens Betydning lader sig bestemme af Forholdet til denne. Man finder undertiden et Hiul anbragt paa Hovedbedækningen og paa Vaaben, saaledes: paa Hermes's Petasus, paa et græsk Vasemaleri<sup>56</sup>); paa den runde Hat, som et mandligt Hoved bærer paa Massilias Mynter<sup>57</sup>) og en Vognstyrer i en Cirkuskørsel paa et Gravrelief<sup>58</sup>); paa en italisk Bronzehelm<sup>59</sup>); som Skioldmærke, i mange Fremstillinger paa de græske malede Vaser. Det træffes ogsaa paa andre Dele af Dragten; Atalanta, som brydes med Peleus, i Fremstillingen paa Bagsiden af et etrusk Speil<sup>60</sup>), og Ynglinge, udklædte og maskerede

typ paa Mynter anbragte Hiul for det apollinske Symbol, ligeledes Duchalais (Descr. des méd. gauloises de la bibl. roy. p. 28), De la Saussaye (Num. Narbonnaise p. 56) og Andre. Cousinery mener, at Hiulet paa Athens ældste Mynter sigter til Vognens Opfindelse ved Erichthonius (Voy. en Macédoine II p. 129); ligesaa Hertugen af Luynes (Culte d'Hécate p. 55-56), som tillige anseer det for et Symbol paa Maanen.

- 53) Panofka Zufluchtsgottheit in Berl. Vidensk. Selsk. Skr. 1853 p. 286 Taf. IV, 8-9. Brøndsted (a. St. Anm. 50 p. 118) seer i de korte Straaler, der omgive Hiulet paa Chalcedons Mynter, Takker til at gribe ind i det Indre af  $\delta\lambda\mu\sigma\varsigma$  paa Trefoden. Paa andre af Mesembrias Mynter er et virkeligt Vognhiul afbildet.
- 54) Avellino (Opuscoli II p. 64) antager, at Hiulet paa Lucerias Mynter er Solens Symbol med Allusion til Stadens Navn, og Fiorelli (Mon. di città gr. p. 8-9) udstrækker denne Forklaring til Hiulet paa de øvrige støbte Kobbermynter fra Italien, hvilke han henfører til Luceria. Beulé er ogsaa tilbøielig til at betragte Hiulet paa Athens Mynter som et astronomisk Symbol, dog uden at udelukke andre Forklaringer (Monn. d'Athènes p. 23-24).
- 55) Saaledes paa Mynter fra Macedonien, Athen, Syrakus og Tarent. — Pons har givet en Forklaring af Hiulet paa Massilias Mynter, der nærmer sig den, her handles om; han anseer det nemlig for en Cirkel med 4 Linier, der betegner Guddommens Evighed og Eenhed og staaer i Forbindelse med Pythagoræernes hellige Tetrade, hvorhos han dog bemærker, at det ogsaa kan være et Hiul som en Forkortning af Apollos Vogn, og at de 4 Eger kunne sigte til de 4 Aarstider; see De la Saussaye Num. Narbonnaise p. 55.
- 56) Compte-rendu de la commission imp. archéol. de St. Pétersbourg 1859 pl. I; Stephani anseer dette Hiul for Solens Symbol, p. 53 og 62.
- 57) Dette Hoved er anseet for Apollos af De la Saussaye (Num. Narbonn. p. 54), for Hephæstos's af Duchalais (Descr. de méd. gauloises p. 28-29); men det forestiller snarere Hermes, hvis Hovedbedækning ofte har en saadan Form, og som paa det i foreg. Anm. citerede Vasebillede har det samme Symbol paa sin Hat. Tager man Hensyn til det følgende Relief (Anm. 58), kommer man paa den Tanke, at det er en Seirherre i Veddekørsel, hvis Hoved er fremstillet paa Massilias Mynter.
- 58) Gerhard Antike Bildwerke Taf. CCXX. Jvfr Revue num. fr. 1862 p. 161.
- 59) Funden i Canosa. Lindenschmit Alterth. unserer heidn. Vorzeit H. III Taf. II, 1.
- 60) Gerhard Etrusk. Spiegel Taf. CCXXIV.

som Silener paa et græsk Vasebillede<sup>61</sup>), have et saadant Mærke paa Beklædningen om Lænderne. I alle de anførte Tilfælde er den hiulformede Figur vistnok mere end et blot Ornament; i nogle Tilfælde maa man snarest tænke paa et virkeligt Hiul, som Symbol paa Veddekiørsel eller paa Hurtighed, i andre kan man gjøre flere af de anførte Forklaringer gjældende. Som Mærke paa Heste forekommer Figuren oftere paa Vasemalerier.<sup>62</sup>) Ogsaa her kan i Almindelighed meer end een af de foregaaende Betydninger komme i Betragtning. Ligesom flere af de ovenfor omhandlede Symboler (N<sup>o</sup> 16, 29 og 56) ere anbragte paa Heste, som et Mærke for den Guddom, til hvis Tieneste de vare viede, kan det ogsaa have været Tilfældet med dette; ogsaa naar det sees paa de Heste, der føre Vognen med den forgudede Herakles op til Olympen<sup>63</sup>), lader det sig opfatte paa denne Maade. Smaa Hiul af Metal, især Bronze, synes at have tient til Amuletter<sup>64</sup>); men om de have havt Hensyn til Fortuna, Apollo eller Solen, eller om de ere at betragte paa samme Maade som de orientalske, af et Kors og en Ring sammensatte Symboler, lader sig ikke bestemme.<sup>65</sup>)

Resultatet, hvortil vi komme, er det, at der ikke lader sig anføre Grunde af Betydning for, at noget af de hiullignende Symboler, man forefinder i Grækenland og Italien, har havt sin Oprindelse fra og Betydning tilfælles med de asiatiske Symboler, vi i det Foregaaende have omhandlet, men at det dog er muligt, at dette nu og da har været Tilfældet.

Blandt de ældste christelige Symboler findes ogsaa disse:  $\oplus$ ,  $\otimes$  og  $\otimes$ .<sup>66</sup>) De fremstille det christelige Kors og Christi af I X sammensatte Monogram, omgivne af en Cirkel.<sup>67</sup>) Denne Cirkel er efter al Sandsynlighed meer end en Indfatning; den er formodentlig et Symbol paa Evigheden og betyder det samme, som de ofte til Christi Monogram tilføiede Bogstaver AΩ.<sup>68</sup>) Herved slutter dette christelige Symbol sig til Rækken af

61) Tischbein Anc. vases of Hamiltons collection Vol. I pl. XXXIX.

62) Exempler ere anførte af Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 320 og af Wieseler i Gött. gel. Anzeigen 1863 Stük 49 S. 1946.

63) Inghirami Vasi fitt. Tav. CCXXV.

64) Et saadant Bronzehiul er fundet i en Gravvase i Alba Longa, udgivet af Visconti Lett. sopra alc. vasi sepolc. di Alba Longa Tav. I. De vare især i Brug i Gallien; see følg. Side Anm. 69.

65) Vi tilføie endnu et Par Exempler paa hiulformede Symboler, hvis Betydning er ubestemt. Et saadant findes afbildet paa en Skive af brændt Leer tilligemed endeel hellige Symboler og Gude-Attributer; see Bull. archeol. Napolit. N. S. An. V p. 171, hvor Minervini anseer det for Solens Symbol. Paa en etrusk Gravurne findes to Hiul paa Siderne af en Indskrift; see Connestabile Iscrizioni etrusche p. 114 N<sup>o</sup> 131 Tav. XXXV.

66) See: Perret Catacombes de Rome Vol. V pl. VI, 7; pl. XXXVIII, 125; pl. XLVII, 16, 18; Wetzstein Reisebericht über Hauran (1860) S. 74 (i græske christelige Indskrifter); fl. St.

67) Det almindelige med P sammensatte Monogram findes hyppigt indesluttet i en Cirkel. Perret (anf. St. Vol. VI p. 168) anseer det sidste af de 3 ovenfor afbildede Tegn for et Brød; men det er vistnok det samme som det 2det, der ved Uagsomhed eller af Ukyndighed er vendt urigtigt.

68) Menzel, Chr. Symbolik (1855) I S. 513, antager, at Cirkelen betegner Gud Fader og hele Symbolet Faderens og Sønnens Forening med den Helligaand.

de Oldtids-Symboler, med hvis Undersøgelse vi beskæftige os. I Middelalderen finder man ofte Cirkelen omkring Midten af Korset eller udenom dette, paa Gravstene, Kirkebygninger og ellers paa forskellige Gjenstande.

Hos Folkene i Mellem- og Nord-Europa vare ligeledes hiulformede Tegn i Brug fra den ældste Tid, vi kiende. Man finder dem ofte paa Kar, Smykker og Redskaber af forskellig Slags, saavel som i Myntpræget, især paa de galliske Mynter. Smaa Metalhiul udgraves i stort Antal i Frankrig. I Britannien, paa Irland og i de skandinaviske Lande bleve Hiultegn ikke sielden indhuggede paa Stene hørende til Gravkamre; i Sverrig og Norge forekomme de desuden hyppigt i de saakaldte Helleristninger; man kan i Skandinavien forfølge dette Tegn igiennem de 3 Perioder, der betegnes ved Navnene Steen-, Bronze- og Jern-Alderen. Et Kors eller en Stjerne i en Cirkel danner et naturligt Ornament; men Anvendelsen af denne Figur paa Gravstene saavel som dens hyppige Forekomst i Myntpræget lade slutte, at den ogsaa har været et Symbol eller et helligt Tegn, og det kan da antages, at den ogsaa paa Redskaber og Smykker er bleven anbragt ikke alene til Udziring, men tillige fordi man tillagde den en prophylaktisk Kraft; de smaa Hiul af Bronze og ædle Metaller have formodentlig især tient til Amuletter.<sup>69)</sup> Hvad Symbolets egentlige Betydning angaaer, er det ikke hos Sydens Kulturfolk, vi maae søge Oplysning om samme, men snarere, ifølge Oldsagernes eiendommelige Beskaffenhed, i de vedkommende Folks oprindelige Moderland, Asien, og det maa da beroe paa en nærmere Undersøgelse, hvorvidt de forskellige Betydninger, i hvilke Symbolet blev anvendt i de asiatiske Lande, passe til den Maade, hvorpaa det sees at være benyttet hos de europæiske Folkeslag, og til hvad der iøvrigt er os bekiendt om disses religiøse Begreber og Cultus. Vi finde da først, at Hiulet har været et meget almindeligt Sindbillede paa Solen<sup>70)</sup>, og at Solens Guddom har været dyrket hos de fleste Folk; Figuren er da vistnok ofte at ansee for Solens Tegn og Solgudens Symbol; navnlig er der Grund til at forklare den saaledes paa Mynterne<sup>71)</sup>, da Fremstillingerne paa disse, hos de barbariske Folk ligesom hos Grækerne og Romerne, fortrinsviis synes at have været laante fra den religiøse Cultus. Men dette kan ikke have været den eneste oprindelige Betydning; da Figuren ogsaa i saadanne Tilfælde, hvor den ikke er anvendt som et Ornament, men maa betragtes som et Symbol, findes flere Gange gientagen, endog anbragt i større Antal, som i Helleristningerne, maa den endnu have betegnet noget andet end Solen.<sup>72)</sup>

69) Den Mening, der oftere har været fremsat, senest af Vidranges (*Des anneaux et des rouelles* 1861), med Hensyn til de smaa galliske Hiul, at de have været Mynter, lader sig ikke fastholde; see Hucher i *Révue num. fr.* 1862 p. 160 og fl. St.

70) Ifølge sproglige og andre Grunde. See Grimms *Deutsche Mythologie* 2te Ausg. S. 578 f. og S. 664.

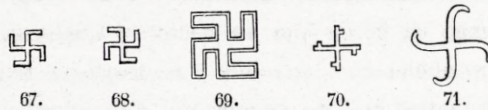
71) Det maa dog bemærkes, at paa de talrige Mynter, der meer eller mindre ere Efterligninger af Philip af Macedoniens, det bag en Hest anbragte Hiul ikkun er at ansee for en Forkortelse af en Vogn.

72) Jvfr Holmboe *Om Helleristninger* S. 9 (særsk. Aftryk af Christiania Vidsk. Selsk. Forhandl. f. 1860).

Med Hensyn til Gravstenene fremstiller den Tanke sig naturligt, at den her er et Symbol paa det afsluttede Jordeliv (jvfr S. 109) eller det tilkommende evige Liv (jvfr S. 112), og det er ikke usandsynligt, at endeel af de hiullignende Figurer, der forekomme i Helleristningerne, have denne Betydning og ere indhuggede til Minde om Afdøde.<sup>73)</sup> At den omhandlede Figur ikke stedse er at betragte som et Hiul, men undertiden er et af en Cirkel omsluttet Kors, der, ligesom paa adskillige assyriske og phœniciske Monumenter, har været et Symbol paa en Guddom, er vel muligt; der er flere korsformede Tegn, som efter al Sandsynlighed have været anvendte som Gudesymboler hos de her omhandlede Folkeslag (see §§ 2, 5, 10 og 11); men vi kunne ikke paavise bestemte Tilfælde, hvor der er overveiede Grunde for at forklare Tegnet saaledes.<sup>74)</sup> Det er iøvrigt rimeligt, at den oprindelige Betydning, hvilken den saa har været, paa mange Steder, især i en senere Tid, er gaaet tabt, og at man har anvendt Figuren som et helligt Tegn af magisk Indvirkning, uden at forbinde noget bestemt Begreb med den.

## § 10.

### Kors af fire vinkeldannede eller buede Linier.



Disse Figurer ere Variationer af eet og samme Tegn: et regelmæssigt Kors med 4 lige lange Arme, der danne Vinkler eller Buer. Vi skulle eftervise dette Tegns Forekomst hos phœniciske, græske og italiske Folk, idet vi gennemgaae Landene fra Øst mod Vest. I Asien træffes Fig. 67, som er den almindeligste Form, paa græske Drachmer, prægede af Byen Kromna paa Paphlagoniens Kyst, over Hovedet af en Gudinde (see

I Grotten ved Douth i Irland findes ved Siden af en hiullignende Figur en af Straaler omgiven Skive, som formodentlig betegner Solen; see Wakeman Irish antiquities p. 34.

73) Dette har Holmboe søgt at vise (anf. St. foreg. Anm. S. 10-14 og 17-18), navnlig med Hensyn til de Hiul, der findes i Forbindelse med et Skib, hvilket kan betegne Hedenfarten som en Overfart til Valhalla. At iøvrigt i Helleristningerne endeel af de Figurer, der ligne Hiul, ere Skiolde, andre virkelige Voguhiul, kan ikke betvivles.

74) Paa en norsk Gravsteen, hvor Tegnet er anbragt efter en Runcindskrift, der indeholder en Paakaldelse af Thor, kan det vistnok være denne Guds Symbol; men det lader sig ogsaa her opfatte som et Grav-Emblem i den ovenfor angivne Betydning. Man har paa denne og andre Stene anseet det for et Hiul, der betegnede den agende Thor. Tidsskr. f. nord. Oldkynd. I S. 407. D. Vidensk. Selsk. Skr. VI D. S. 532.

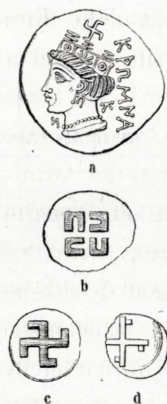



Fig. a).<sup>1)</sup> Figg. 67 og 68 findes ofte malede i Grunden paa meget gamle Leer-vaser, udgravede paa Øerne Thera og Melos, der vare befolkede baade af Phœniciere og Grækere.<sup>2)</sup> I Grækenland have endeel af Korinths Mynter dette Kors som Hovedtyp paa Reversen. Paa Stadens ældste Mynter er det anbragt i den fordybede Quadrat paa de Linier, der dele denne i 4 ligestore Dele, hvorved en Figur lignende N<sup>o</sup> 70 fremkommer (Fig. b); paa senere korinthiske Mynter giensfinder man det paa den glatte Revers, nemlig Fig. 68 fordybet paa Trioboler (Fig. c)<sup>3)</sup> og Fig. 70 ophøiet paa Dioboler (Fig. d)<sup>4)</sup>. I Macedonien træffer man Fig. 67 paa een af dette Lands ældste autonome Mynter ovenover en Tyr og paa een af Philip II's Dioboler under Rytteren.<sup>5)</sup> Vi gaae over til Italien. Her har man oftere fundet Fig. 67 eller 68 paa Vaser, nemlig malet i Grunden paa Brudstykker af Vaser, udgravede ved Cumæ i en Dybde, som viser, at de have hørt til Grave fra den ældste for-helleniske Periode<sup>6)</sup>, fremdeles paa Figurers Klædedragt paa malede græske Vaser<sup>7)</sup>, endelig fordybet i Grunden paa sorte umalede Leervaser<sup>8)</sup>. Man træffer ogsaa dette Tegn paa etruske Guldsmykker<sup>9)</sup>. Det er flere Gange anbragt paa en Bronzehjelm fra Herkulanum af skønt Arbeide med ophøiede Figurer.<sup>10)</sup> Fig. 71 udgjør Hovedtypen paa een af de støbte Bronzemynter (*pondera*) fra Mellemitalien.<sup>11)</sup> Paa Sicilien finder man Fig. 67-68 som Bityp paa forskellige Sølvmynter med en phœnicisk Indskrift<sup>12)</sup> og paa græske Sølvmynter fra Staden Eryx<sup>13)</sup>; Fig. 69 er anbragt

- 1) Exemplarer findes i det danske, franske og britiske Myntkabinet. Jvfr Mionnet II p. 396 N<sup>o</sup> 54. Paa en archaisk Sølvmynt uden Indskrift, formodentlig fra Panticapæum, indeholder Reversen en lignende fordybet Figur; see Musée Kotschubey I pl. III, 6, p. 332 n<sup>o</sup> 3.
- 2) Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 379 note 3, pl. IX, 8 a og b. Gerhard Archæol. Zeit. 1854 S. 181-182 Taf. I. Conze Melische Thongefässe Taf. III og IV.
- 3) I det danske Myntkabinet. Mionnet Rec. pl. XXXVIII, 8.
- 4) I det britiske Museum. Jvfr Mus. Fontana I p. 52 tab. I, 13.
- 5) L. Müller Num. d'Alexandre le Grand p. 108 note 6 og p. 383 N<sup>o</sup> 262. Mionnet Rec. pl. XLVI, 1.
- 6) Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVII P. II p. 379 note 4 pl. IX, 9.
- 7) Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 320 note 6 og p. 321 note 1.
- 8) En sort Skaal fra Nola, i Antikkabinettet i Kiøbenhavn, har dette Kors 5 Gange indslaaet i Bunden (Smith Catalog N<sup>o</sup> 441). Paa en lignende Skaal udgiven af Caylus (Antiquités II pl. XXII, 5) er det anbragt sammen med græske Bogstaver. Det findes indesluttet i en Quadrat paa en Gravurne fra Latium; see Archæologia brit. Vol. XXXVIII (1860) pl. VII p. 189.
- 9) Griffi Monum. ant. di Cere Tav. VI, 1. Abeken Mittelitalien Taf. VII, 6 a. Paa et vaseformet Guldsmykke i Louvre, formodentlig etrusk, er Korset anbragt i ophøiet Arbeide under Bunden.
- 10) I det franske Myntkabinet, fra Hertugen af Luynes Samling, udg. i Caylus Antiquités III p. 128 pl. XXXIII.
- 11) Mus. Kircher. Incerte Tav. V, 10.
- 12)  Tegnet findes her foran det af Delphiner omgivne qvindelige Hoved paa en Tetradrachme med en Quadriga paa Rev. (i det franske Kabinet), bag et andet qvindeligt Hoved paa en Obol med Fordelen af Menneske-Tyren paa Rev. (i det britiske Museum) og bag et mandligt Hoved paa en Obol med Menneske-Tyren paa Rev. (i flere Samlinger, jvfr Ugdulena Mon. punico-sic. Tav. II, 21).
- 13) Torremuzza Vet. Num. Sicil. Tab. XXX, 1. Mus. Hunter Tab. 67, 5. Mus. P. Knight p. 232 N<sup>o</sup> 5.

som Hovedtyp paa Reversen af en Kobbermynt fra Syrakus.<sup>14)</sup> Endelig er dette Kors (Fig. 67) ogsaa fundet i Afrika, nemlig paa en Kobbermynt med punisk Indskrift, præget af Byen Thæna under Augustus, bag Brystbilledet af en Gudinde.<sup>15)</sup>

Dette Tegn har efter al Sandsynlighed sin Oprindelse fra Asien, hvor Korset fra gammel Tid var et helligt Symbol hos de semitiske Folk (§ 2), og er bragt til Occidenten ved Phœnicierne. De ældste Antiquiteter, paa hvilke vi møde det, ere Vaserne fra Thera og Melos. Disse Øer havde, forinden de besattes af Lacedæmonierne, været befolkede af Phœnicierne, som formodentlig endnu længe boede sammen der med de græske Nybyggere<sup>16)</sup>; Ornamenterne og Figurerne paa Vaserne føre os tilbage til den babyloniske og assyriske Kunst<sup>17)</sup>; det maa altsaa antages, at disse Vaser, om de ogsaa ere forfærdigede, efter at Grækerne havde taget Øerne i Besiddelse, stamme fra en af Phœnicierne fra Asien medbragt Fabrikation. Paa de forskellige Steder, hvor vi derefter træffe dette Symbol, var enten Culturen udgaet fra Phœnicierne, eller Befolkningen havde i en senere Tid været i nær Berøring med disse. Staden Kromna, skjøndt græsk i den Periode, til hvilken dens Mynter henhøre, var grundet af Phœnicierne<sup>18)</sup>, og disse vedbleve at drive en levende Handel paa den pontiske Kyst. Over Øerne Lemnos, Samothrace og Thasos havde phœnicisk Gudsdyrkelse banet sig Vei til Macedonien<sup>19)</sup>; endnu under de romerske Keisere lod Staden Thesalonika en Kabir afbilde paa sine Mynter og helligholdt kabiriske Lege. Korinth, Grækenlands første Handelsstad, havde stedse havt meget Samquem med Phœnicierne, og man finder Billeder og Skikke optagne i dens Cultus, som aabenbart ere af asiatisk Udspring.<sup>20)</sup> Sicilien havde tidligt, forinden Grækerne fik Overmagten paa Øen, været stærkt befolket af Phœnicierne, som længe holdt sig i endeel Stæder og under det carthagiske Herredømme fik fornyet Indflydelse; hvad navnlig Eryx og Syrakus angaaer, var i den første By den fremherskende religiøse Cultus af phœnicisk Charakteer<sup>21)</sup>, og i Syrakus var der endnu paa den ældre Dionysius's Tid en phœnicisk Coloni, ligesom her ogsaa flere Sagn og religiøse Skikke bare Præget af orientalsk Oprindelse.<sup>22)</sup> Om Phœniciernes Forbindelse med Italien er der ovenfor talt (S. 70). Naar man antager, at dette Symbol ved Phœnicierne er bragt til

14) Mus. Hunter Tab. 54, 7. Mionnet Rec. pl. XXXVIII, 10.

15) L. Müller Num. de l'ancienne Afrique II p. 40 n<sup>o</sup> 4. — Nedenfor S. 125 Anm. 48 vil man finde en romersk Gravurne med dette Tegn omtalt.

16) Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 266-269.

17) Jvfr Raoul Rochettes og Gerhards Bemærkninger anf. St. ovenfor Anm. 2.

18) Den var ifølge Sagnet anlagt af Kromenos, Søn af den i Argonautertoget indflettede Phineus, der gjordes til en Søn af Phœnix eller Agenor, Phœniciernes Stamfædre. Movers Phœnizier II B. II Th. S. 297 og 299 Anm. 123.

19) Movers Phœnizier I B. S. 21-22; II B. 2 Th. S. 273-285.

20) Saaledes i Athenes, Zeus's og Aphrodites Dyrkelse, see S. 95 Anm. 17, S. 96 Anm. 27 og S. 122 Anm. 29.

21) Nedenfor S. 123 Anm. 31.

22) Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 325-328.



Grækenland og Italien, er dette i Overeensstemmelse med hvad vi i det Foregaaende have viist at være skeet med flere asiatiske Symboler af beslægtet Form (S. 68, 78 og 94).

Det er altsaa til det vestlige Asien vi henføres for at søge dette Symbols oprindelige Betydning. Vi have ovenfor seet, at et Kors af regelmæssig Form her var et Symbol paa Guddommen (S. 64 f.). Det foreliggende Kors fører Tanken hen til det asiatiske Emblem, der bestaaer af 3 efter hverandre løbende Menneskebeen forbundne ved et Centrum, det saakaldte Triskele (see Tavlen N<sup>o</sup> 21 f.); de vinkeldannede Linier svare i Formen til de løbende Been. N<sup>o</sup> 71 grændser nær til Tegnet N<sup>o</sup> 73-74, der er dannet af 3 fra et Midtpunkt udgaaende Buer, og dette er, som man vil see i den følg. §, eensbetydende med Triskele. De rundtløbende Been betegne efter al Sandsynlighed det bestandige Kredsløb i Verden, specielt de to store Himmeligemers Kredsbevægelse, og det saaledes sammensatte Emblem er et Symbol paa Guddommen, hvis Kraft gennemfarer og bevæger Verden, eller i snævrere Betydning paa de Guddomme, der repræsenterer Solen og Maanen (see § 11). Det tør vel saaledes antages, at det er uophørlig eller kredsende Bevægelse, der er betegnet ved de til den samme Side ombøiede Linier, og at dette Kors, i Overeensstemmelse med de af 3 løbende Been og de af 3 Buer sammensatte Tegn, er et Symbol paa Guddommen, fra hvem Verdens Bevægelse udgaaer, eller paa de to Guddomme, der ere nærmest knyttede til de to store Himmeligemer, altsaa Baal og Astarte eller de under andre Navne til disse svarende Guddomme. Dette bestyrkes ved en nærmere Undersøgelse af de Antiquiteter, der indeholde dette Kors.

Vi betragte først de Vaser og Mynter, der nærmest maae ansees for phœniciske. Paa Vaserne fra Melos og Thera er Tegnet vel anbragt paa en ornamental Maade; men det maa dog bemærkes, at det paa een af disse findes 3 Gange omkring en Gudinde, som holder en Løve ved Hovedet og ved Halen og ikke kan være nogen anden end den, der under Navnene Mylitta, Tanais, Astarte, Aschera, Baaltis o. fl. blev dyrket over hele Vestasien (S. 82 Anm. 29). De phœniciske Mynter fra Sicilien give ingen Oplysning<sup>23)</sup>; men paa den puniske Mynt har Tegnet Plads bag Brystbilledet af en Gudinde, der upaatvivlelig er Astarte.<sup>24)</sup> Mynterne fra Kromna have vel græske Typer og Indskrift; men da denne Stad var af phœnicisk Oprindelse og der i Paphlagonien før den græske Indvandring havde hersket en assyrisk-phœnicisk Cultus (S. 120 Anm. 18), kunne Mynterne ogsaa indeholde Elementer hidrørende fra denne. De have paa Adv. Hovedet af Zeus med en Laurbærkrands, paa Rev. Hovedet af Here med en høi Krone (*Stephanos*) og over denne Korstegnet (see S. 119 Fig. a); da

23) See S. 119 Anm. 12. De Hoveder, ved hvilke Tegnet paa disse Mynter er anbragt, forestille formodentlig Siciliens Genius, Localnymphen og den locale Heros, og ere at betragte som Personificationer af Øen og to Byer; det antyder altsaa her en Cultus, som har fundet Sted paa Sicilien og i disse Byer, men oplyser intet om, hvilken Guddom der har været Gienstand for samme.

24) See ovenfor S. 120 Anm. 15 anf. St. p. 41.

dette stedse har sin Plads lige over Kronen og ikke paa andre Mynter af samme Sort afløses af noget andet Mærke, maa det, ligesom paa den puniske Mynt, nødvendigviis være et Attribut for Gudinden. Astarte-Tanais var fortrinsviis Gienstand for Dyrkelse i denne Deel af Asien<sup>25</sup>); det er da ikke usandsynligt, at denne Gudinde i Kromna er fremstillet i Skikkelse af eller er smeltet sammen med Here, der i den græske Cultus indtog den tilsvarende øverste Plads, og at Anbringelsen af Korset har sin Grund i denne Sammensmeltning. Den omtalte asiatiske Gudinde var af en universel Charakter, uagtet hun paa flere Steder blev dyrket i en enkelt Retning; man betragtede hende baade som en tellurisk og en siderisk Guddom; snart fremtræder hun som en pantheistisk Naturgudinde, som Moder til Alt, svarende til Rhea og den phrygiske Cybele, snart som Maanens Gudinde, identificeret med Selene og Luna.<sup>26</sup>) I begge Henseender passer Symbolet til denne Gudinde.<sup>27</sup>)

Vi vende os til Grækenland og Italien. Vaserne og Smykkerne kunne her ikke tiene til at bestemme Tegnets Betydning; det er paa disse mulig anvendt som Ornament. Men det forholder sig anderledes med Mynterne. Paa Korinths archaiske Mynter kan det ikke være anbragt i den fordybede Quadrat alene for at udfylde denne paa en symmetrisk Maade; thi paa de senere korinthiske Mynter fremtræder det som en sædvanlig Typ (S.119 Fig. d). Det er med Rette antaget, at det, der udgjør Hovedpræget paa en Mynt, maa betragtes som noget meer end et blot Ornament, og dette Kors forekommer som Hovedtyp paa Mynter fra forskellige Lande. Saavel paa de ældste macedoniske som paa Philip IIs Mynter er det Mærket for den Stad, hvor Mynten er slaaet.<sup>28</sup>) Det kan da neppe drages i Tvivl, at det ogsaa i Grækenland og Italien har været brugt som et Symbol. Den korinthiske Triobol, som har dette Kors paa Rev., har paa Adv. et qvindeligt Hoved, der formodentlig forestiller Aphrodite, den i Korinth fortrinsviis dyrkede Gudinde; hendes Cultus var af en lasciv Charakter og havde sin Oprindelse fra eller var paavirket af den, der knyttede sig til Astartes Tempel i Tyrus, Byblus og andre Stæder i Phœnicien<sup>29</sup>); Symbolet kan saaledes her føres tilbage til Astarte. Det samme er Tilfældet med Korset paa Eryx's Mynter<sup>30</sup>); disse indeholde Billedet af en Gudinde med en Due paa Haanden, der forestiller den berømte eryciniske med Aphrodite sammenblandede Gudinde, som ganske stemmede overeens

25) Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 101-109 og 286-294.

26) Movers Phœnizier I S. 583, 586, 597 f., 640 og fl. St.

27) Ifølge den Betydning, som synes at ligge i Symbolets Figur, har det formodentlig ogsaa været anvendt paa den øverste mandlige Guddom, Baal, skøndt der ikke kan paavises bestemte Tilfælde, i hvilke Symbolet er anbragt som denne Guds Attribut; denne Formodning bestyrkes derved, at det paa en syracusansk Mynt findes sammen med Zeus's Hoved (jvfr følg. Side).

28) L. Müller Num. d'Alexandre le Grand p. 107-108 note 6.

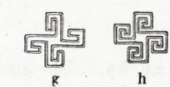
29) Citater herfor findes anførte i Hermanns Lehrb. d. Griech. Antiquitäten II S. 13 Anm. 6.

30) Tegnet er her anbragt paa Rev. over en Hund, der enten hentyder til de til Stadens Anlæggelse knyttede Sagn, eller er et Offer, der bragtes Gudinden; see Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 321 Anm. 34-35.

med Astarte i Henseende til Cultus-Formerne og upaatvivlelig af Phœnicierne var bragt til Sicilien.<sup>31)</sup> Den syracusanske Mynt, hvis Rev. har dette Tegn til Typ, har paa Adv. Hovedet af Zeus med Lynilden; det ligger nær her at henføre Tegnet til denne Gud og at udlede det fra den phœniciske Cultus i Syrakus (S. 120 Anm. 22). Man bringes saaledes til at antage, at dette Symbol i Grækenland og Italien har været anvendt som et Attribut for Aphrodite og for Zeus paa Steder, hvor disse Guddommers Dyrkelse var af asiatisk Oprindelse eller blandet med orientalske Elementer.

Raoul Rochette, der overhovedet i Forklaringen af de asiatiske Kors-Symboler gaaer ud fra det ægyptiske Hankekors, antager det her omhandlede Kors for en Variation af det phœniciske Tau og eensbetydende med Hankekorset, og tillægger det Betydningen af Liv og Frelse.<sup>32)</sup> Det er vistnok muligt, at det i de anførte Guddommers Dyrkelse har været brugt i denne eller en anden religiøs Betydning; men den Sammenhæng, som finder Sted mellem dette og de øvrige beslægtede Tegn, synes os paa en naturlig Maade at føre til den Forklaring, der i det Foregaaende er fremsat.

Her maae endnu nogle Figurer omtales, som frembyde et Kors svarende til det omhandlede, men have Linierne flere Gange omdreiede. Saadanne Figurer findes paa Vaser fra forskiellig Tid og fra forskiellige Steder; de vedføjede Afbildninger vise, hvorledes de ere varierede. Figg. **a** og **b** forekomme paa malede græske Leervaser baade fra den ældste og den senere Periode<sup>33)</sup>; Figg. **b-f** ere indridsede paa italiske Vaser af sort Leer.<sup>34)</sup> Der træffes lignende paa etrusiske Guldsmykker.<sup>35)</sup> Disse paa Vaser og Smykker forekommende Figurer ere ikke anbragte paa en saadan Maade, at der er Grund til at tillægge dem nogen symbolsk Betydning; de ere rimeligviis ikkun Zirater og maae ikke udledes fra det symbolske Kors, men betragtes som fire ved et Midtpunkt forbundne Mæander-Slyngninger; Mæanderen er ofte anvendt i Ornamenteringen af de antike Vaser.<sup>36)</sup> Man finder fremdeles Figurer, der have Lighed med disse, paa Mynterne fra Staden Knossus paa



Kreta, see Figg. **g** og **h**; undertiden er her en Stjerne eller en Cirkel i Midten, en enkelt Gang ogsaa en Stjerne i Enderne af de ombøiede Linier.<sup>37)</sup> Heller ikke disse Figurer staae i nogen Sammenhæng med det Kors, om hvilket

31) Movers Phœnizier II B. 2 Th. S. 319-324.

32) Acad. d. inser. T. XVI P. II p. 362; T. XVII P. II p. 379.

33) See f. Ex. Conze Melische Thongefässe Taf. I, II og IV; Gerhard Griech. Vasenbilder Taf. CCLIX.

34) I Antikkabinetet i Kiøbenhavn og i de fleste større Samlinger. Visconti Lett. sopra alc. vasi sepolcrali dell' ant. Alba Longa Tab. III. Mecklenb. Jahrbücher XXVI S. 177. Lindenschmit Alterthümer H. X Taf. III, 5.

35) See f. Ex. Grifi Monum. ant. di Cere tav. IX.

36) Den saakaldte Mæanderbord er snarere af ægyptisk end af asiatisk Oprindelse, da den allerede forefindes paa meget gamle ægyptiske Monumenter; jvfr Abeken Mittelitalien S. 275.

37) Mus. Hunter Tab. XVIII, 16-18 og 23. Mionnet Recueil pl. XLVII, 6 og LXII, 5. Fl. St.

der i det Foregaaende er handlet; de skulle vistnok paa en symbolsk Maade betegne den berømte Labyrinth i Nærheden af Knossos<sup>38</sup>), hvis Grundplan forefindes paa andre af Stadens Mynter, og Stierne sigter formodentlig til Minotaurus, der ogsaa havde Navnet Asterion<sup>39</sup>).

I det Foregaaende have vi seet, at det symbolske Kors med de vinkeldannede Linier ved Phœnicierne er forplantet fra Forasien til de vestlige Lande. Man finder endnu det samme Tegn længere mod Øst, nemlig i det nordlige Indien. Det forekommer paa Guldmynter prægede af indoskythiske Fyrster i Kabul i de første Aarhundreder efter Chr.<sup>40</sup>), og meget ofte paa buddhistiske Mynter, af hvilke de ældste formodentlig ere fra samme Periode eller muligt endnu noget ældre end vor Tidsregning<sup>41</sup>); paa de førstnævnte Mynter er det anbragt under den staaende Fyrste, paa de sidste sammen med Chaitya og andre buddhistiske Symboler, undertiden ogsaa som eneste Typ. De gamle Indskrifter, der ere indgraverede i de buddhistiske Huler i det vestlige Indien, have undertiden dette Tegn foran og bagefter. Ogsaa hos Brahmanerne var det i Brug. Det har vedligeholdt sig til vore Dage og er meget udbredt hos Hinduerne saavel som hos Mongolerne og i Thibet; det kaldes Svastika, anvendes til at betegne Velsignelse eller et godt Forvarsel, og er et af de vigtigste buddhistiske Symboler.<sup>42</sup>) Man har antaget, at Indien var dets oprindelige Hiem og at det derfra var udbredt til Occidenten; med Hensyn til dets Oprindelse har Cunningham fremsat den Mening, at det bestaaer af de to Bogstaver 卩 *Su* og 卂 *Ti* og har udtrykt Ordet *suti*, som er Pali-Formen af Sanskrit: *swasti*, der betyder: *det er vel*.<sup>43</sup>) Herimod maa følgende bemærkes. Sanskritskriften findes ikke paa ældre Monumenter end fra det 3die Aarh. f. Chr., og de to Bogstaver, af hvilke Symbolet skulde være dannet, have i den ældste Skrift et andet Udseende. De indiske Mynter med dette Tegn ere betydeligt yngre end de

38) En af disse Mynter har den tyrehovedede Minotaurus paa Adv. Paa en anden af Knossos's Mynter sees Minotaurus's Hoved omgivet af 3 sædvanlige Mæanderlinier (Mionnet II p. 266 n<sup>o</sup> 62 og fl. St.), og paa et Vasebillede har Minotaurus en bred Mæanderbræmme paa sin Dragt (Mon. dell' inst. arch. di Roma Vol. VI Tav. XIV); heraf kan slutes, at man fremstillede Labyrinthens Gange paa samme ornamentale og symbolske Maade som Mæanderflodens Løb.

39) Jvfr Revue num. fr. 1840 p. 401.

40) Wilson Ariana ant. p. 377-378 pl. XIV, 12, 13, 17. Prinsep Essays of Indian antiquities ed. by E. Thomas (1858) Vol. I pl. XXII, 6.

41) Wilson anf. St. p. 414-415 pl. XV, 23, 26-28. Cunningham The Bilsa Topes pl. XXXI, 3, 10, 11. Prinsep anf. St. Vol. I pl. IV, 1, 2, 6; pl. XIX, 16-18 (jvfr p. 208); pl. XX, 26, 27, 32, 51; Vol. II pl. XLIV, 2-10. Paa disse Mynter have Korsets Linier undertiden en lille Tverstreg paa Enderne.

42) Burnouf Le Lotus de la bonne loi App. n<sup>o</sup> VIII. Holmboe: Traces de Bouddhisme en Norvege (1857) p. 34-36; Om Præget paa nordiske Guldbracteater S. 21-33 (i særskilte Aftryk af Vid. Selsk. Skr. Christiania 1858). See, foruden de af Holmboe citerede Skrifter, endnu: Schlagintweit Buddhism in Thibet (1863) Taf. XX.

43) Münzer Sinnbilder der alten Christen I S. 72 N<sup>o</sup> 7. Cunningham The Bilsa Topes p. 356 note. Smith De malede Vaser i Antik-Kabinetet i Kiøbenhavn S. 115. Westropp On the prechristian cross, i Gentleman's Magazine July 1863 p. 78. Nylygt har dog Wieseler yttret sig imod dets indiske Oprindelse i Gött. Gel. Anzeigen 1863, Stück 49, S. 1947.

ældste af de phœniciske og græske Antiquiteter, paa hvilke det findes; thi de ovenfor omtalte Vaser fra Thera og Melos henhøre formodentlig til det 6te Aarh., og de archaiske Mynter fra Korinth og Macedonien ere fra Begyndelsen af det 5te Aarh. f. Chr. Der lader sig ikke eftervise nogen fra Indien udgaaende Paavirkning paa det vestlige Asiens Religion og Kunst, medens det paa den anden Side vides, at Vestens Kultur, fornemmelig ved Alexander den Stores Erobring, trængte dybt ind i Asien, hvorom især de talrige Mynter vidne, som ere opbevarede fra Kongerne i de Riger, der grundedes i det Indre af Asien som en Følge af det græske Herredømmes Udbredelse. Det er saaledes sandsynligt, at dette Symbol under de seleucidiske og bactriske Konger er forplantet fra de asiatiske Lande ved Middelhavet og det sorte Hav til Induslandene.

I de christelige Katakomber i Rom har man fundet det samme Tegn anbragt i Væggemalerier, paa en Engels og en Gravers Dragt, som Ornament paa en Sarkophag, og i Steenindskrifter sammen med Christi Monogram eller uden dette.<sup>44)</sup> Da det er af en saa eiendommelig Form og ikke kan repræsentere det Kors, paa hvilket Christus led Døden, kan det neppe ansees for en Variation af det christelige Kors. Det er da formodentlig det gamle hedenske Symbol, der, ligesom det ægyptiske og det asiatiske Hankekors (S. 77 og 90), af de Christne er bibeholdt og anvendt i en Betydning svarende til den, det havde; ligesom det forhen havde betegnet den øverste, Verden omfattende Guddom, blev det vel nu et Symbol paa Gud som Verdens Skaber og Opholder, der havde udsendt Christus.

Dette Tegn var udbredt over de europæiske Lande indtil Norden. Man finder det i Gallien paa de celtiske Folks Mynter<sup>45)</sup>, i Germanien paa Gravurner og andre Kar af brændt Leer<sup>46)</sup>, paa Spænder og Fingerringe<sup>47)</sup>, i Britannien ligeledes paa Gravurner<sup>48)</sup>. I Skandinavien forekommer det i den tidligere Jernalder; det er anbragt paa en Gravsteen

- 
- 44) Münzer Sinnbilder d. alten Chr. S. 72 Nr 7. Raoul Rochette i Acad. d. inscr. T. XVI P. II S. 302 notes 6-8. Perret Catacombes de Rome Vol. I pl. XXX; Vol. III pl. XXVI; Vol. V pl. XXXIV, 96; Vol. VI p. 33.
- 45) Lelewel Etudes numism. Vol. I Type gaulois pl. VIII, 12 og pl. X, 88. Et Symbol af lignende Form, med brede og uregelmæssige Arme og en Ring eller Skive i Midten, meget varieret, forefindes ofte som Hovedtyp paa galliske Mynter af Potin og Kobber; see Lelewel anf. St. pl. IX, 13 og 25-28; i det franske Kabinet findes 6, i De Sauley's Samling 13 af disse Mynter. Dette Symbol er formodentlig en Forvanskning af det her omhandlede; det nærmer sig det lyciske Nr 77 (§ 12).
- 46) Mecklenb. Jahrbücher XII S. 434; XIII S. 383-384. Büsching Die Alterthümer Schlesiens Taf. I, 1a. I det berlinske Museum haves Aftryk i Gips af 2 saadanne Tegn, indgraverede paa Leerurner, som ere fundne ved Königsberg i det Brandenburgske.
- 47) Det danske Vidensk. Selsk. Skr. B. VI S. 222 Tab. XIII, 4b. Mecklenb. Jahrbücher IX S. 393, jvfr XXVII S. 179. Lindenschmit Die Alterthümer uns. heidn. Vorzeit H. X Taf. VII, 3; H. XI Taf. VIII, 1.
- 48) Kemble Horæ ferales ed. by Latham and Franks pl. XXX, 19. Paa en Urne af brændt Leer fra en romersk Begravelsesplads ved Colchester findes Tegnet som Mærke paa en Gladiators Skiold (Collectanea antiqua P. II Vol. IV p. 84 pl. XXI); da det ellers ikke forekommer paa romerske Antiquiteter, er det formodentlig en af Landets Indfødte, der er fremstillet med dette Skiold.

over en Runeindskrift<sup>49)</sup>, paa en Gravurne af brændt Leer<sup>50)</sup>, paa Vaaben, Ridetøi, Kamme<sup>51)</sup>, og hyppigt paa Guldracteater<sup>52)</sup>. At det ogsaa i disse Lande har været et helligt Symbol, lader sig ikke betvivle; man kan slutte dette af dets Anvendelse i Myntpræget, hvor det ofte udgjør Hovedtypen, og især af dets Gravbrug; det er paa den anførte Gravsteen og paa flere af Gravurnerne ikke anbragt som et Ornament, men som et betydningsfuldt Tegn, alene, stort eller i en særegen Indfatning; paa Bracteater, der kunne ansees for Amuletter, træffes det undertiden sammen med andre hellige Tegn. Der er intet til Hinder for at antage, at det hos de her omhandlede Folk, ligesom hos de asiatiske og græske, har betegnet Guddommen eller været en bestemt Guds Symbol; en saadan Betydning passer ganske til Tegnets Forekomst. Man har meent, at det i Skandinavien var Thors Hammertegn, der er omtalt hos Snorro Sturlesen.<sup>53)</sup> Denne Mening er neppe rigtig; thi dette Tegn maa ifølge dets Navn antages at have lignet en Hammer, og der haves, som ovenfor anført (S. 98), et andet nordisk Symbol, der med Føie kan ansees for det omtalte Thorstegn. Men det er ikke usandsynligt, at det har været Odins Symbol. Naar det i Ynglinga-Saga fortælles, at Niord paa Sottesengen med Spydsoð mærkede sig til Odin<sup>54)</sup>, lader dette sig forstaae saaledes, at han ved et med Spydspidsen indridset Mærke viede sig til Odin, og leder paa den Tanke, at der i Norden ogsaa har været et Odins-Tegn. Da det her omhandlede Symbol i Asien betegnede den øverste Guddom (S. 121 f.), er det naturligt, at det i Norden blev overført paa Odin, og den Betydning af hurtig Bevægelse, der synes at være udtrykt ved Korsets til den samme Side bøiede Linier (anf. St.), passer vel til den for Odins Væsen tilgrundliggende Idee; thi Navnet betegner ham som den hurtigt løbende, den Verden

- 49) Fra Snoldelev i Sielland. Antiqu. Annaler I B. 2 H. Tavle IV, 3. Thorsen De danske Runemindesmærker I Afd. S. 14 Tavle. Jvfr nedenfor Anm. 53.
- 50) Funden i Sverrig. Dybeck Svenska Fornsaker pl. IV, 3.
- 51) I det kgl. Museum for nordiske Oldsager findes Tegnet paa en Pilespids af Been, paa et Sølvbeslag til en Sværdske og paa 2 Beenkamme, samtlige fra Allesø-Mosen i Fyen. Fra Thorsbjerg Mosefund i Slesvig haves Beslag henhørende til Sværd og til Hestetøi med dette Tegn; see Engelhardts Beskrivelse Tavl. IX, 6, XI, 55 og XIII, 11. I Sverrig er funden en Stigbøile med en rund Plade, paa hvilken det er indgraveret; see Bruzelius Sv. Fornlemningar II H. S. 95 pl. VIII, 1.
- 52) Atlas for nord. Oldkyndighed Nr 33, 80, 84, 85, 93, 98, 114-131, 162, 218, 222 og 230-234. Paa disse Bracteater har Tegnet ofte en Kugle eller en lille Tverstreg paa Enden af Linierne. — Paa Siden af en Klippe høit oppe i Sverrig findes en uformelig firgretet Figur indhugget, som muligt er en raa Efterligning af det samme Tegn; see Holmberg Hällristningar pl. XXXII fig. 108 (102), jvfr 107. Den nærmer sig til det Symbol paa de galliske Mynter, der er omtalt i Anm. 45.
- 53) Abrahamson Skand. Litt. Selsk. Skr. 1810 S. 221 f. Finn Magnussen Vidensk. Selsk. Skr. VI S. 161-162. Den Første anseer Figuren for sammensat af 2 Lynstraaler; den Sidste mener, at Thors Hammer har havt denne Form og været et Kastevaaben, bestemt til at ramme fra alle Sider. Tidligere havde S. Thorlacius forklaret dette Tegn paa Snoldelev-Stenen ved to krydslagte Nøgler, som et Symbol paa Huusmoderens Værdighed (Antiqu. Annaler T. I H. II S. 318).
- 54) Kap. 11 (jvfr Kap. 10). Holmboe anseer ligeledes, i Henhold til dette Sted, det omhandlede Tegn for Odins og henviser endnu til en beslægtet Brug af det i Asien; see Afh. om Guldracteater S. 23-24 (Særsk. Aftryk af Christiania Vidensk. Selsk. Forh. 1858).

giennemfarende eller Alt gennemtrængende Guddom.<sup>55)</sup> Det stemmer vel med dette Tegns Henførelse til Odin, da han var Krigens og de hedengangne Krigeres Gud, at det er anbragt paa Vaaben og paa Gravurner, der kunne hidrøre fra Krigeres Grave. Dette Korstegn gik ogsaa i Skandinavien over fra den hedenske Tid til den christelige; man finder det i Sverrig anbragt i Midten af et Kors paa Gravstene med Runer, der maae ansees for christelige.<sup>56)</sup>



72.

Dette Tegn forekommer paa de fleste Mynter fra den philistæiske Stad Gaza, prægede under det romerske Herredømme fra Slutningen af Republikens Periode til Keiser Gordian; det er undertiden anbragt som Hovedtyp, oftest som Bityp<sup>57)</sup>.

Eckhel ansaa dette Tegn for et Slags Triquetra, der betegnede Gaza's argiviske Oprindelse, idet han forkastede de Forklaringer, der havde været fremsatte af Mignot og Harduin, af hvilke den Første havde holdt det for en Form af det phœniciske Bogstav Mem, den Sidste for et Monogram, sammensat af et dobbelt Γ og I, som Begyndelsesbogstaver af Stadens Navn og dens Tilnavn Io.<sup>58)</sup> Münter antog det for et Symbol paa Gazas øverste Guddom Marnas og formodede, at det forestillede Lynilden.<sup>59)</sup> Ifølge Raoul Rochette er det en Form af det phœniciske Tau, Livets Tegn, og et Attribut for Marnas som Solens Gud og Livets Princip.<sup>60)</sup> Stark, der i den seneste Tid har gjort Staden Gaza og dens Antiquiteter til Gienstand for en udtømmende Undersøgelse, anseer det for at være endnu uforklaret.<sup>61)</sup>

Det kan ikke betvivles, at dette Tegn, ihvorvel det synes at have været brugt som et Stad-Emblem for Gaza<sup>62)</sup>, dog egentlig og oprindelig har været et religiøst Symbol, nær beslægtet med de andre korsformede Tegn; thi man finder det paa Mynterne oftere anbragt i det Indre af et Tempel mellem to Gudebilleder, og det staaer i Henseende til Formen midt imellem det regelmæssige Kors og Korset med de vinkeldannede Linier, idet de Tilsætninger, som dette sidste har paa alle Linierne, her kun ere anbragte paa de to Sidelinier. En saadan Korsform er vel enestaaende og besynderlig; men det Paafaldende ved samme taber sig, naar man erindrer, at det phœniciske Bogstav Tau, som havde sit Navn af sin Korsform<sup>63)</sup> og hvis Figur tillige var et religiøst Symbol, undertiden frembyder en

55) Petersen Nord. Mythologi S. 152. Grimm Deutsche Mythol. 2te Ausg. I S. 120. Schwenck Mythol. d. Germanen 2te Ausg. S. 83. Simrock Deutsche Mythol. II S. 205-206.

56) Dybeck Run-Urkundar I pl. I og X.

57) Mionnet V p. 535 f. n<sup>o</sup> 108 f.; Suppl. VIII p. 371 f. n<sup>o</sup> 46 f. Num. Chron. N. S. II p. 120-121.

58) Eckhel Doctr. num. vet. III p. 448-449.

59) Sinnbilder d. alt. Christen I S. 73 Anm. 85.

60) Acad. d. inser. T. XVI P. II p. 302-304; T. XVII P. II p. 379-380.

61) Gaza u. die philistäische Küste S. 521.

62) Det findes ofte anbragt i Forbindelse med Stadgudinden (Tyche).

63) See ovenfor S. 66 Anm. 20.

tilsvarende Form.<sup>64</sup>) Vi have altsaa her formodentlig en Variation af det asiatiske Kors-symbol, der har været eiendommelig for Gaza i en vis Periode.

Gaza var vel en græsk Stad; thi den gamle philistæiske By af dette Navn var bleven ødelagt af Alexander Jannæus, og i den, som Pompeius havde ladet opbygge paa dens Ruiner og fra hvilken Mynterne hidrøre, vare græsk Kultur og Religion fremherskende; men Landets gamle Guddomme havde tillige deres Dyrkere der, og det Tempel, som var det pragtfuldeste i Staden og overhovedet i denne Periode et af de betydeligste i Syrien, var helliget til en asiatisk Gud, Marna, der sammenlignes med Zeus og upaatvivlelig var den samme som Baal.<sup>65</sup>) Symbolet kan imidlertid ikke, som Münter og Raoul Rochette mene, have været et Attribut for denne Gud alene; thi det er paa Mynterne ikke blot anbragt ved Siden af Guder, der i Udseende ligne Zeus og Apollo og saaledes kunde antages at fremstille Marna som den øverste og Solens Gud, men ogsaa ved Siden af andre Guddomme, navnlig Herakles.<sup>66</sup>) Det maa derfor opfattes i den Betydning, som de korsformede Tegn oprindelig synes at have havt, nemlig som et Symbol paa den asiatiske Guddom i sin Heelhed eller som et for alle de asiatiske Guddomme fælles Symbol. Hvor det er føiet til græske Gudebilleder, har det formodentlig skullet betegne, at disse tillige repræsenterede asiatiske Guddomme eller at det var en asiatisk Cultus de tilhørte, og er altsaa anvendt af samme Grund som Hankekorset, der ligeledes findes ved Siden af forskellige Guddomme af græsk Udseende paa Mynter prægede af Stæder, hvor der herskede en græsk-asiatisk Gudsdyrkelse (S. 83).

## § 11.

### Kors af tre buede Linier.

Forinden vi omhandle disse Tegn, maae vi undersøge en symbolsk Figur, der i Henseende til Form og Betydning staaer dem nær, og som har været Gienstand for meget forskellige Forklaringer, nemlig det saakaldte *Triskele*<sup>1)</sup>, dannet af 3 Menneskebeen. De Former, under hvilke dette Symbol forekommer, ere afbildede paa Tavlen under Figg. 21-32.

De 5 første Figurer findes paa Mynter fra det sydlige Lilleasien; Fig. 21 er anbragt enten som Hovedtyp eller som Bityp paa Mynter fra Stæderne Aspendus<sup>2)</sup>, Selge<sup>3)</sup> og

64) See Gesenius Monum. phœn. p. 47 § 33 Fig. 1.

65) *Marna*, græciseret *Marnas*, betyder *Vor Herre* og svarer i Betydning til *Baal*, som ogsaa Baal kaldtes. See nærmere: Movers Phœnizier I S. 171-172 og 662-663; Stark Gaza S. 576 følg.

66) See Mionnet V p. 539 f. n<sup>o</sup> 130, 131, 133, 139 o. s. v.

1) Det kaldes ogsaa ofte *Triquetra*, en Benævnelser, som med Rette er forkastet af Hertugen af Luynes; see Types relatifs au culte d'Hécate p. 84. Det maa iøvrigt bemærkes, at saavel denne som andre Archæologer ogsaa undertiden kalde de tilsvarende ciliciske og lyciske Symboler *Triskele*.

2) Mionnet III p. 518 n<sup>o</sup> 142, 172; Suppl. VII p. 132 n<sup>o</sup> 196-198. Mus. Hunter Tab. VII, 15-19. Cat. de la coll. de Behr. n<sup>o</sup> 662, pl. I, 10.

3) Mionnet III p. 523 n<sup>o</sup> 175 f. Pinder Beitr. z. ält. Münzk. I, 1 H. S. 82 N<sup>o</sup> 45. Cat. de Behr. n<sup>o</sup> 668 pl. I, 11.



Lalassis<sup>4)</sup>, Figg. 22-25 alene som Hovedtyp og paa Aspendus's Mynter, der ere de ældste og høre til det 6te og 5te Aarh. f. Chr. I Grækenland træffer man Fig. 26 som Hovedtyp paa archaiske Mynter fra Athen<sup>5)</sup> og fra Thracien eller Macedonien<sup>6)</sup>. Paa Siciliens Mynter er, som bekendt, dette Emblem hyppigt forekommende; Figg. 21 og 26 er anbragt som Bityp paa Guld- og Sølv-Mynter<sup>7)</sup>, Figg. 27 og 28 som Hovedtyp paa Kobbermynter fra Syrakus<sup>8)</sup>, alle fra det 4de-3die Aarh., Fig. 29 paa noget senere Mynter fra Panormus<sup>9)</sup> og Jaeta<sup>10)</sup> som Hovedtyp. I Italien finder man Fig. 27 paa en støbt italisk Mynt som Hovedtyp<sup>11)</sup>, og Fig. 21 som Mærke paa græske Mynter fra Metapont, Velia og Terina.<sup>12)</sup> Emblemet gik ogsaa over paa romerske Mynter; Figg. 21 og 29 findes paa Denarer fra Slutningen af Republikens Periode<sup>13)</sup>, og Fig. 30 paa en Denar præget af Clodius Macer i Africa.<sup>14)</sup> Paa maledede Vaser fra forskellige Perioder, især fra Nedreitalien og Sicilien, er dette Emblem, varieret, ofte anvendt som Skioldmærke, saaledes for Athene, Hektor, Giganten Enceladus og den sicilianske Heros Eryx.<sup>15)</sup> Paa Gemmer og Paster af græsk-romersk Kunst findes af og til Figurer svarende til Figg. 29 og 30.<sup>16)</sup> Fig. 31 er udhugget paa en punisk Grav- eller Motiv-Steen, funden i Numidien.<sup>17)</sup> Fig. 32, med og uden Kredsen om Hovedet, er anbragt som Hovedtyp paa Mynter fra Spaniens Østkyst eller de baleariske Øer.<sup>18)</sup>

Man antog tidligere, at dette Symbol paa Siciliens Mynter sigtede til dens tre Forbjerg eller til Formen af denne Ø, der ogsaa havde Navnet Trinacria.<sup>19)</sup> Med Hensyn til Mynterne fra det sydlige Lilleasien fremsatte Belley den Conjectur, at det betegnede tre Landstrækninger eller Distrikter.<sup>20)</sup> Brøndsted meente, at de 3 forbundne Been, der fore-

4) Pellerin Recueil II pl. LXIX, 9.

5) Cousinéry-Voy. en Macédoine II pl. IV, 3. Beulé Monnaies d'Athènes p. 19. Det findes ogsaa som Bityp paa en senere atheniensisk Mynt, Mionnet Suppl. III p. 579 n<sup>o</sup> 313.

6) Mus. Hunter Tab. VII, 20. Revue Num. fr. 1860 p. 267-268. Num. Chronicle N. S. I p. 104 pl. VI, 1.

7) Torremuzza Vet. Num. Sicil. Tab. LXVIII, 6-8; LXIX, 1; LXXI, 9, 11, 12, 15, 16; LXXIII, 14-16, 18; CI, 3, 5-11.

8) Torremuzza anf. St. Tab. LXXXI, 8; LXXXII, 7. Luyens Types rel. au culte d'Hécate p. 82 fig. 1.

9) Torremuzza anf. St. Tab. LVI, 9; LVIII, 1-3; LIX, 1-2; LX, 1-4.

10) Torremuzza anf. St. Tab. XXXVIII, 2.

11) Mus. Kircher Cl. I Tav. XI, 4. Carelli Numi Ital. vet. Tab. LVIII, 2.

12) Mus. Hunter Tab. XXXVII, 20. Carelli Numi Ital. vet. Tab. CXXXIX, 42. Mionnet I p. 206 n<sup>o</sup> 1005-8.

13) Fra Familierne Alliena, Aquillia, Cornelia og Claudia. Cohen Monn. de la république rom. pl. II; VI, 10; XII, 4; XIV, 13.

14) L. Müller Num. de l'anc. Afrique Vol. II p. 171 n<sup>o</sup> 381.

15) Gerhard Griech. Vasenb. Taf. VI, CXXI, CCXII og CCXLVI. Millingen Anc. uned. mon. Ser. I pl. IV; Peint. de vases gr. pl. XXXI. Brøndsted Vases panathen. pl. IV. De Witte Cat. Durand n<sup>o</sup> 323; Cat. du prince de Canino n<sup>o</sup> 87. Lenormant et de Witte Elite des mon. céramogr. T. I pl. VIII.

16) See f. Ex. Toelken Verzeichniss der Gemmensammlung in Berlin S. 89 N<sup>o</sup> 24 (Stosch II N<sup>o</sup> 1243) og S. 237 N<sup>o</sup> 1384 (Stosch II N<sup>o</sup> 23).

17) Gesenius Monum. phœn. Tab. 23, LIX.

18) Lorichs Recherches num. tab. LXVII, 1-2; LXXVI, 12. Boudard Num. Iberienne p. 202-208 pl. XXII, 9.

19) Rasche Lexicon rei numm. T. V P. II p. 3 og 109. Eckhel Doctrina num. vet. I p. 184.

20) Acad. d. inser. T. XXI p. 420 f.

komme som Skioldmærke paa de græske Vasemalerier, vare et Symbol paa Veddeløb og eensbetydende med det enkelte Been, der ligeledes er anbragt paa Skiolde.<sup>21)</sup> Hertugen af Luyne gjorde først den religiøse Betydning af denne Fremstilling gjældende; han søgte at vise, at den betegnede een af de hellige Triader i den græske Mythologi, navnlig de tre Maanegudinder Persephone, Artemis og Athene, eller den trefoldige Hekate, som udviklede sig af disse, idet han henviste til, at Gorgonehovedet, som undertiden er anbragt i Midten af Benene, sigtede til Fuldmaanen og Hekate; da disse Gudinder især vare Gienstand for Dyrkelse paa Sicilien, var Symbolet tillige blevet denne Øes Emblem.<sup>22)</sup> Denne Mening er senere optagen af Beulé<sup>23)</sup>, Streber<sup>24)</sup> og Cavedoni<sup>25)</sup>, men er forkastet af Movers<sup>26)</sup>, der anseer denne Figur for et Symbol paa den trefoldige Baal, som Tidens og Aarets Gud, og senest af Göttling<sup>27)</sup>, efter hvis Anskuelse den er et Sindbillede paa Manddom og Hurtighed.

Det forekommer os ikke at kunne være tvivlsomt, at denne Figur er et religiøst Symbol af asiatisk Oprindelse; herpaa tyder allerede dens phantastiske Dannelse og dens Overeensstemmelse med andre asiatiske til Guddommen henhørende Fremstillinger; ogsaa ere Mynterne fra Aspendus i Cilicien iblandt de ældste Antiquiteter, paa hvilke den træffes. Det er altsaa ikke til den græske, men til den orientalske Religion og Symbolik, vi maae vende os for at finde dette Emblems oprindelige Betydning. De efter hverandre om eet Punkt løbende Been betegne aabenbart en Bevægelse uden Ophør eller en Kredsbevægelse; man kan her tænke paa det bestandige Kredslob i Verden, paa Himlen som paa Jorden, eller paa eet af de to store Himmellegemers Bevægelse; i første Tilfælde betegner Symbolet den over Universet herskende Guddom, fra hvem al Bevægelse udgaaer, i sidste Tilfælde den Guddom, der repræsenterer Solen eller Maanen. At Benenes Antal stæde er tre, har muligt ogsaa sin Betydning, da man baade i Guddommen som det altomfattende

- 21) Vases panathenaiques (1833) p. 4 note 7. I denne Note, som jeg ikke før efter Trykningen af de foregaaende §§ er bleven opmærksom paa, er der givet en tilsvarende og særegen Forklaring af 3 af de ovenfor omhandlede Symboler, forsaavidt de forekomme som Skioldmærker paa græske Vasebilleder, nemlig N<sup>o</sup> 19, 39 og 67. Brøndsted mener, at de 2 første betegne det bevægelige Maal paa Palæstra eller Stadium, det 3die Veddeløbet selv, ligesom efter hans Anskuelse den pythagoræiske Pentagon er en Betegnelse af Pentathlon. Jeg troer, at man ved en nærmere Undersøgelse vil finde, at i flere Tilfælde, navnlig paa Mynter, disse Tegn ikke lade sig opfatte saaledes, og at der er overveieende Grunde for at antage, at de hos Grækerne have været brugte som religiøse Symboler ligesom i Asien.
- 22) Types rel. au culte d'Hécate (1835) p. 84-98.
- 23) Revue num. fr. 1856 p. 356 og 358 f. Monnaies d'Athènes p. 22-23.
- 24) Ueber die sogenannten Regenbogen-Schüsselchen II (Abh. der Bayer. Acad. 1861) S. 119 f.
- 25) Bull. archeol. ital. 1862 n<sup>o</sup> 23 p. 177; der yttes her, at det tillige er Siciliens Symbol med Hensyn til Øens tre Forbjerg.
- 26) Die Phœnizier I (1841) S. 189.
- 27) De crure albo (Jenæ 1855) p. 8-9. Göttling antager, at det paa sicilianske Antiquiteter tillige kan indeholde en Allusion til Øens Form; Gorgonehovedet er ifølge hans Mening tilføjet som det Billede, der indjager Fienden Skræk.

Væsen og i Solens Gud tænkte sig en Trehed. Den nærmere Bestemmelse maa afhænge af Tilsætningerne til Symbolet og de Forbindelser, i hvilke det forekommer, saavel som af Beskaffenheden af den Cultus, der var den fremherskende i den Deel af Asien, hvor det har hiemme.

Ved en nøiere Undersøgelse vil man finde, at Triskele i Asien har været et Symbol for Baal-Zeus, især som Solgud, ikke for Maanens Guddom. Dette lader sig først udlede af Fremstillingerne paa Apendus's Mynter, som ere de ældste. Symbolet findes her forbundet med en Ørn, saaledes at det enten er anbragt paa Midten af en flyvende Ørn (see Tavlen N<sup>r</sup> 23)<sup>28</sup>), eller saa at Fordelen af denne sees ved Siden af<sup>29</sup>), eller med en Løve, som tildeels er bedækket af det (see Tavlen N<sup>r</sup> 24)<sup>30</sup>), eller med en Hane, som har sin Plads nedenunder det.<sup>31</sup>) Disse tre Dyr have Hensyn til den nævnte Guddom. Ørnen blev fra Zeus overført paa Baal, som den tilsvarende øverste Gud i den semitiske Religion; den sidder paa den tarsiske Baals Haand paa de ciliciske Mynter<sup>32</sup>). Løven forekommer hyppigt som Baal-Zeus's Symbol paa Cyperns og Ciliciens Mynter<sup>33</sup>); Fremstillingen af Triskele paa Løven sigter formodentlig til Solen paa dens Høidepunkt i Zodiakalttegnet Løven, dens Opholdssted i den brændende Sommertid.<sup>34</sup>) Hanen var helliget til Solens Gud hos Perserne, hos Grækerne og rimelig ogsaa hos Nabofolket Lycierne; see den følgende §. Paa andre af Apendus's Mynter udgaae tre Ax fra Midten af Symbolet (Tavlen N<sup>r</sup> 25<sup>35</sup>)); disse Ax, en Betegnelse af Jordens Frugtbarhed, indeholde en naturlig Hentydning til den Gud, der repræsenterede den frembringende Naturkraft saavel som Solen, af hvilken den er betinget; paa Ciliciens Mynter seer man derfor hyppigt Baal-Zeus fremstillet med Ax i Haanden eller ved Siden.<sup>36</sup>) Paa Apendus's Mynter finder man fremdeles Tegnet ⊕ i Midten af Benene (see N<sup>r</sup> 22 paa Tavlen); dette kan opfattes paa den samme Maade som den midterste Deel af de assyriske Gude-Emblemer (see S. 86 og 88, Tavlen N<sup>r</sup> 2 og 10-12), nemlig som et Kors i en Cirkel, Symbolet paa det evige Guddomsvæsen (see S. 111-112), eller det kan være et Hiul som Solens Symbol (see S. 109). Der er ingen af

28) Mus. Hunter Tab. VII, 15. Luynes Types rel. au culte d'Hécate p. 103 fig.; angaaende denne Fremstilling yttre Forf. p. 97, at den betegner Maanegudindernes Forbindelse med deres Fader Zeus, Ætherens Konge.

29) Mionnet III p. 519 n<sup>o</sup> 148; Rec. pl. LIII, 6.

30) Paa en Mynt i det britiske Museum.

31) Mus. Hunter Tab. VII, 16. Mionnet n<sup>o</sup> 149. Ogsaa i det britiske Museum.

32) Luynes Num. des Satrapies pl. I, IV, V, VIII og IX.

33) See ovenfor S. 82 Anm. 30.

34) Solen og Løven i denne Betydning udgjøre en almindelig Forestilling paa persiske og andre asiatiske Mynter fra den nyere Tid.

35) Efter et Exemplar i det britiske Museum.

36) Luynes Num. des Satrapies pl. II, IV, V, VII-IX, XI og XII.

alle disse Tilsætninger, der har Hensyn til Maanens Guddom<sup>37</sup>); Gorgonehovedet findes ikke i Midten af Benene paa asiatiske Antiquiteter. Undersøger man Gudsdyrkelsen i det sydlige Lilleasien i den Periode, til hvilken Mynterne henhøre, vil man finde som den vigtigste Guddom den med Zeus sammenblandede Baal, der tillige var Solgud<sup>38</sup>), men kun ringe Spor af en Maanecultus. Dersom man lægger en særegen Betydning i Antallet af Benene, hvortil der vel kan være Grund, passer ogsaa i denne Henseende Symbolet til Baal, hvis Guddom tænktes som en Trehed<sup>39</sup>), medens intet tyder paa, at man i Asien har dyrket en tredobbelt Gudinde eller 3 Gudinder for Maanen. Det Symbol, som forefindes paa det puniske Monument og paa de spanske Mynter (Fig. 31 og 32), har upaatvivlelig været af samme Betydning. Den puniske Votivsteen er nemlig ifølge Indskriften viet til Solguden Baal-Chamman. Paa een af de spanske Mynter er Hovedet, hvorfra de 3 Been gaae ud, omgivet af en Kreds, der synes at forestille Solskiven, og den Lighed, som Symbolet paa disse Mynter har med det puniske, lader formode, at det ved Phœnicierne eller Carthaginienserne er forplantet til den spanske Kyst. Menneske-Ansigtet, der i disse to Fremstillinger er anbragt i Midten, er formodentlig et Sindbillede paa Intelligents og tilsat for at betegne Guddommens Personlighed; det findes ogsaa paa et punisk Steenmonument i den af Straaler omgivne Solskive.<sup>40</sup>)

Paa Mynterne fra Grækenland, som ere meget gamle (fra det 6te-5te Aarh.), har Emblemets i Midten en Kugle, som kan betegne begge de store Himmelleger. Da asiatiske Religionsbegreber og Symboler tidlig havde banet sig Vei til Thracien (S. 120), lader det sig paa de thraciske Mynter opfatte som Solgudens Symbol; paa de attiske Mynter er det muligt at henføre til Athene som Maanegudinde (S. 97 Anm. 30). Hvad Italien og Sicilien angaaer, have paa de ældre Mynter de tre Been en Skive eller Kugle i Midten, eller de ere uden Tilsætning; hvilken af de tvende Forklaringer her skal anvendes, er tvivlsomt; men hvor Gorgonehovedet er anbragt i Midten, som paa de senere Mynter fra Sicilien, har Emblemets formodentlig Hensyn til Maanens Guddom; den af Hertugen af Luynes fremsatte og af andre Archæologer optagne Forklaring er her støttet paa antagelige Grunde. Paa Sicilien blev Triskele, efter at have været et religiøst Symbol for de tre der fortrinsviis dyrkede Gudinder, et geographisk Emblem for Øen selv<sup>41</sup>); det er som saadant, at det er anbragt paa Eryx's og Enceladus's Skiolde paa Vasemalerier<sup>42</sup>) og er gaaet over paa romerske Mynter.

37) Løven var vel ogsaa et Attribut for Astarte, men ikke i hendes Egenskab af Maanegudinde.

38) Angaaende Dykelsen af Zeus som Solgud i det sydlige Lilleasien, jvfr nedenf. S. 141 Anm. 31 og 32.

39) Movers Phœnizier I S. 189.

40) Gesenius Monum. phœn. Tab. 21.

41) Hert. af Luynes mener (anf. St. p. 97), at de tre Ax, der ere fœiede til det med Gorgonehovedet sammensatte Emblem paa Siciliens Mynter, have Hensyn til den trefoldige Hekate; det er sandsynligere, at de nærmere skulle betegne den kornrige Ø, hvor Demeter fortrinsviis blev dyrket.

42) Det er iøvrigt ikke usandsynligt, at det som Skioldemærke undertiden er at opfatte som en tredobbelt

Vi vende os til de Tegn, der ere Gienstand for Undersøgelsen i denne §. De forefindes under følgende Former.

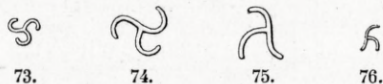


Fig. 73 forekommer paa Sølvdariker i et Contramærke, som formodentlig tilhører en cilicisk By.<sup>43)</sup> Figg. 73 og 74 ere anbragte baade som Hovedtyp og som Bityp paa Mynter, prægede af Polemo og Ajax, Dynaster i Olba i Cilicien i Slutningen af det sidste Aarh. f. Chr.<sup>44)</sup> Fig. 75 er indhugget paa en Klippe i Nærheden af Flekken Lamas i Cilicien mellem Ruinerne af en Oldtidsby, som formodentlig har været Olba<sup>45)</sup>; Fig. 76 findes som Bityp paa Mynter prægede af Byen Argos i Cilicien under Keiser Gallien.<sup>46)</sup> I Grækenland træffer man dette Tegn, af Form omtrent som Fig. 73, paa en Sølvmynt fra Argos, som Mærke under det argiviske Emblem A.<sup>47)</sup>

Man har forklaret disse Tegn paa samme Maade som Triskele. Belley meente saaledes, at Tegnet paa de olbiske Fyrsters Mynter betegnede deres tredobbelte Land-Besiddelse.<sup>48)</sup> Eckhel antog, at det oprindeligt var argivisk, fordi det ogsaa træffes paa en Mynt fra Argos paa Peloponnes, og at det paa de ciliciske Stæders Mynter antydede, at disse vare anlagte af Nybyggere derfra.<sup>49)</sup> Millingen har fremsat den Formodning, at det er opstaaet af det af 3 Halvmaaner sammensatte Symbol, som findes paa Mynter fra Byer i Troas, og som Cilicierne skulde have medbragt fra dette deres Moderland, hvor det havde betegnet 3 af dem beboede Distrikter.<sup>50)</sup> Endelig mener Streber, at det er identisk med Triskele og ligesom dette har været et Symbol paa de tre over Maanen herskende Gudinder og paa Hekate.<sup>51)</sup>

Naar man tager Hensyn til den Lighed, som dette Tegn har med Triskele, de tilsvarende lyciske Symboler (følg. §) og forskellige af Korsene paa asiatiske Antiquiteter, vil man ikke kunne drage i Tvivl, at Asien er dets oprindelige Hiem, og at det er fra de

Gientagelse af det enkelte Menneskebeen (jvfr S. 96 Anm. 23) og et Symbol paa Veddeløb, som Brøndsted har meent (see S. 130 Anm. 21).

43) Fellow Anc. coins of Lycia pl. VIII, 1-2; Mynterne ere her uden Grund henførte til Lycien. Et lignende Contramærke findes paa en Darik i det franske Kabinet, forhen i Hert. af Luynes's Samling.

44) Mionnet III p. 597 n<sup>o</sup> 273 og p. 598 n<sup>o</sup> 276. Langlois i Revue num. fr. 1854 p. 20 n<sup>o</sup> 24 og 25.

45) Langlois Voyage dans la Cilicie (1861) p. 237; jvfr anf. St. foreg. Anm.

46) I Museum Hedervarianum, Cat. Wiczay I tab. XXIV, 512; Sestini II p. 282 n<sup>o</sup> 2-3. Eckhel Numi vet. anecd. p. 226; Doctrina num. vet. III p. 50.

47) Eckhel Numi vet. anecd. p. 77-79.

48) Anf. St. ovenfor S. 129 Anm. 20.

49) Anf. St. Anm. 47.

50) Sylloge of anc. uned. gr. coins p. 69-70.

51) See det ovenfor S. 130 Anm. 24 anf. St. S. 130.

græske Colonier i Cilicien, at det er forplantet til deres Moderstad Argos, og ikke omvendt, som Eckhel antog. Af Overeensstemmelsen med de beslægtede asiatiske Symboler følger det ligeledes, at der maa tillægges det en religiøs, og ikke en politisk Betydning. I Henseende til Formen forholder dette af 3 Buer sammensatte Tegn, navnlig N<sup>r</sup> 74, sig til Korset med de 4 buede Linier (N<sup>r</sup> 71), som T til det regelmæssige Kors. Den Formodning ligger da nær, at det firbuede Kors, efter Triskele som Forbillede, er blevet omdannet til et trebuet Kors, og at dette ligesom Triskele har betegnet den trefoldige Baal-Zeus. Det Sandsynlige heri bestyrkes ved en nærmere Undersøgelse. Zeus var Olbas Hovedgud og havde i denne Stad et ældgammelt og berømt Tempel, hvis Ypperstepræst tillige var Hersker over Distriktet.<sup>52)</sup> Flere af Olbas Mynter have Lynilden til Typ, og hvor Symbolet ikke udgjør Hovedforestillingen, er det anbragt bag ved en tom Stol, som rimelig er Zeus's Throne; muligt har Guden selv ikke været afbildet i Templet, men er ikkun bleven betegnet ved dette Emblem. At denne Gud har været Baal-Zeus, hvis Væsen indeholdt en Triade (S. 132 Anm. 39), lader sig fremdeles slutte af Tegnets Forekomst paa Mynten fra det peloponnesiske Argos; thi her dyrkedes ifølge Pausanias<sup>53)</sup> et gammelt asiatisk Billede af Zeus med tre Øine, der betegnede hans tredobbelte Verdens-Herredømme. Paa den ovenanførte Mynt fra det ciliciske Argos er Symbolet anbragt ved Siden af en thronende Gud, foran hvem en Slange sees; det er ikke usandsynligt, at det er den samme Gud, som her er fremstillet, og at Slangen er at forklare af den asiatiske Symbolik (see under N<sup>r</sup> 83). Den trefoldige Baal-Zeus blev altsaa i Cilicien betegnet ved dette Symbol, ligesom i Nabolandene Isaurien, Pisidien og Pamphylien ved Triskele og i det til disse grændsende Lycien ved et tredie beslægtet Symbol, som skal omhandles i den følgende §.

Brugen af dette Symbol i Asien indskrænkede sig dog ikke til Cilicien. Man finder det saaledes anbragt som Hovedtyp paa en Sølvmynt, præget af en Arsacide eller af en anden samtidig Konge i et af de til det parthiske Rige grændsende Lande<sup>54)</sup>, og indgraveret i en asiatisk Conus af Agat med et Kors, en Stjerne og en Halvmaane i de 3 Krumninger<sup>55)</sup>; i begge Tilfælde kan det opfattes som Symbol paa en Guddoms-Triade.<sup>56)</sup>

Dette Tegn blev ogsaa fra Asien forplantet til Melleam- og Nord-Europa. Man træffer det ofte paa Mynter prægede af Folkene i Pannonien, det sydlige Germanien

52) See Eckhel Doctrina num. vet. III p. 62 f.

53) Pausanias II, 24, 5; jvfr oventor S. 96.

54) I det danske Myntkabinet. Mynten har paa Adv. Hovedet af en Konge med en Tiara, der ligner den arsaclidiske, paa Rev. en ulæselig Indskrift.

55) I det franske Myntkabinet; see Chabouillet Cat. des pierres gravées n<sup>o</sup> 1313.

56) Paa Klipperelieferne ved Nakschi-Redjed i Persien har een af Personerne i den sassanidiske Konges Følge sin Tiara prydet med et lignende Tegn (Flandin et Coste Voy. en Perse pl. CXCI); men dette er snarere sammensat af tre Halvmaaner og har Hensyn til Maanens Guddom, fra hvilken de sassanidiske Fyrster foregave at nedstamme.

og Gallien<sup>57</sup>), især paa Guldmynter<sup>58</sup>), ogsaa som Hovedtyp<sup>59</sup>). Det maa altsaa hos disse Folk have været et Symbol af Vigtighed, og der er intet til Hinder for at antage, at det ligeledes hos dem har betegnet den øverste Guddom tænkt som en Tre-Eenhed eller en Forening af 3 Guder.<sup>60</sup>) I Skandinavien har man fundet det paa Oldsager fra Bronzæalderen og den tidligere Jernalder, nemlig paa en Kniv<sup>61</sup>), under Bunden af et Hængekar<sup>62</sup>), paa de kugledannede Ender af to Hovedringe<sup>63</sup>), paa et Beslag til en Sværdrem<sup>64</sup>), alt af Bronze, og paa Guldbracteater.<sup>65</sup>) Medens det paa nogle af disse Gjenstande kan ansees for et Ornament, er der Grund til at antage, at det paa andre er anbragt som et Symbol, saaledes paa Kniven, hvor det har Plads ved Siden af et Skib<sup>66</sup>), paa Beslaget til Sværdremmen, hvor det danner Modstykket til Gudesymbolet N<sup>o</sup> 67 (see S. 126), og paa een af Bracteaterne, hvor det ligeledes findes sammen med dette Symbol. Da man ogsaa i den nordiske Mythologi finder Forestillingen om en Tre-Eenhed i Guddommen eller om tre høieste samvirkende Guder<sup>67</sup>), er det vel muligt, at Symbolet har været en Betegnelse af disse; Odin var een af Guderne i denne Triade, og det passer saaledes vel, at Symbolet flere Gange forekommer sammen med det Tegn, der kan ansees for Odins Mærke (S. 126).

57) Leleweil Etudes num. I Type gaulois pl. I, 16; II, 3; III, 3; IX, 3, 23; X, 49-50.

58) Paa de Guldmynter, der ere Efterligninger af Philip af Macedoniens Mynter, har Ch. Lenormant anseet Symbolet for opstaaet af et græsk Monogram sammensat af AP, som Begyndelsesbogstaverne af Arvernernes Navn (Revue num. fr. 1856 p. 328 og 1858 p. 115); men der er ikke tilstrækkelig Grund til at tillægge det anden Betydning paa disse end paa de øvrige barbariske Folks Mynter. Paa en Mynt af denne Slags i det franske Kabinet har Tegnet en lille Ring i Midten, hvorved det nærmer sig de lyciske Symboler, som skulle omhandles i den følg. §. Undertiden danne de 3 Buer en trekantet Aabning i Midten, saaledes paa galliske Guldmynter med en Hest til Typ, af hvilke der findes 6 Exemplarer i det franske Kabinet; et Tegn af samme Form er anbragt som et rundtløbende Ornament paa en guldbeklædt Bronzehjelm, funden ved Amfreville, i Muscet i Louvre.

59) Af Formen N<sup>o</sup> 73-74 paa en Guldmynt i F. de Sauleys Samling i Paris. — Man har ogsaa fundet Tegnet paa andre Oldsager fra disse Lande end paa Mynter, f. Ex. paa en i Schlesien opgravet Leerskaal; see Büsching Die Alterth. Schlessiens Taf. X, 4.

60) Ogsaa i Gudesystemerne hos de mellemeuropæiske Folk findes der Trilogier, som stamme fra Asien; see Gerhards Griech. Mythologie II Parallelen S. 342 og de nedenfor Anm. 67 anf. St.

61) Worsaae Afbildn. fra det kongl. Museum for nord. Oldsager (1859) Fig. 175.

62) I det kongl. Museum. Jvfr Nilsson Nordens Ur-Invånere, Bronzæalderen II pl. II, 22.

63) I det kongl. Museum; den éne er udgivet af Worsaae anf. St. (Anm. 61) Fig. 222.

64) Engelhardts Beskr. af Thorsbjerg-Fundet Tab. XI, 54.

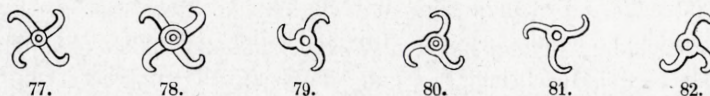
65) Atlas f. nord. Oldkyndighed N<sup>o</sup> 6 og 129. Tegnet paa de skandinaviske Oldsager slutter sig i Formen til Figg. 73-74; paa Hovedringene og Bracteaterne ende Armene i en lille Kreds eller Kugle, eller en saadan er tillige anbragt i Midten. Der findes desuden paa endeel Guldbracteater et Tegn sammensat af 3 lige Linier med en lille Ring eller Kugle paa Enderne, som muligt er en Variation af det foregaaende, anf. St. N<sup>o</sup> 116, 140, 173, 218, 224, 231 og fl.; jvfr det beslægtede Tegn paa indo-skythiske Mynter i Slutn. af følg. §. — Man træffer ogsaa i en Helleristning en Figur, der har Lighed med det her omhandlede Tegn; see Holmberg Hällristningar pl. VIII, 24.

66) See Holmboe Om Helleristninger S. 15 (særsk. Aftryk af Christiania Vidensk. Selsk. Forh. 1860).

67) Petersen Nordisk Mythologi S. 87. Schwencck Mythol. der Germanen 2te Ausg. S. 113-115. Simrock Deutsche Mythol. II S. 190.

## § 12.

## Kors af 4 og 3 buede Linier med en Cirkel i Midten.



Disse Tegn forefindes paa Mynter prægede i Lycien og med lycisk Skrift.<sup>1)</sup> De firarmede, Figg. 77 og 78, der ere de ældste og ikkun forekomme paa Mynter fra det persiske Herredømmes Periode, ere alene anbragte som Hovedtyp; de trearmede, der følge efter dem i Tiden og endnu træffes paa een af Alexander den Stores Tetradrachmer, ere anvendte baade som Hovedtyp og som Bityp, undertiden ogsaa som et Mærke paa Dyrefigurer. De sidste kaldes med det lidet passende<sup>2)</sup> Navn *Triquetra*.

Man har forklaret disse Tegn meget forskielligt. Hertugen af Luynes har antaget Armene for Halvmaaner og anseet det trearmede Tegn for eensbetydende med Trikele (S. 130), altsaa for et Symbol paa Maanens tre Gudinder, Proserpina, Diana og Minerva, eller paa Hekate, som udviklede sig af denne Triade.<sup>3)</sup> Flere engelske Lærde have havt en ganske anden og særegen Anskuelse. I Spratts og Forbes's Reise i Lycien<sup>4)</sup> findes den Mening fremsat, at disse Figurer forestille en Entrehage (*ἀρπάγη*), som Cyrus's Feltherre Harpagus, da han efter Lyciens Underkastelse som Statholder styrede denne Provinds, skulde have ladet sætte paa Mynterne som et Symbol, der kunde erindre de i det græske Sprog kyndige Indbyggere om hans Navn. Stewart seer ligeledes i de foreliggende Figurer en Entrehage med Allusion til Harpagus's Navn, men mener desforuden, at de efter Hagernes Antal have betegnet et Forbund mellem flere Stæder, en Mening, som Fellow har bifaldet.<sup>5)</sup> De tyske Archæologer Paucker og Curtius ere slaaede ind paa en modsat Vei, idet de have antaget dem for Symboler paa Guddommen efter orientalske Religions-Ideer. Ifølge den Første betegner den trearmede Figur den semitiske Bel, opfattet som Trimurti<sup>6)</sup>; den Sidste, idet han fremhæver den Adskillelse, der i de ældste asiatiske Gude-

1) De ere fuldstændigst udgivne af Fellow i *Coins of ancient Lycia* 1855. Figg. 77 og 78 findes paa pl. I, 3-9 og II, 1-3; Figg. 79-82 paa pl. III-VI, VIII-XVI og XIX. Figg. 81 og 82, der have Armene i ulige Afstand fra hverandre, forekomme paa pl. III, 4 og 8, X, 5-6, XIV, 3 og fl. St.

2) Hert. af Luynes har allerede gjort opmærksom paa det Urigtige i denne Benævnelse; see *Types rel. au culte d'Hécate* p. 84.

3) Anf. St. p. 102 note 3, hvor de herhenhørende Mynter urigtigt antages at være fra Aspendus.

4) *Travels in Lycia* 1847 Vol. II p. 56.

5) *Coins of anc. Lycia* p. 14-15.

6) See Gerhards *Archäol. Zeitung* 1851 S. 380; af den her i Anm. 26 af Gerhard tilføiede Bemærkning sees, at denne Lærde sætter det lyciske *Triquetrum* i Forbindelse med den lyciske Stavgud Sarpedon og *ἄρπη*.



begreber findes mellem en i sig afsluttet og en sig til Verden hengivende Gud, holder for, at Ringen betegner den fra Verden tilbagetrukne Guddom, de tre fremspringende Arme de tre Former, under hvilke Guddommen gaaer ind paa en egen Væren, og at Armenes vexlende Antal maa forklares af den Forskiel, der fandtes i de religiøse Forestillinger paa de forskellige Steder.<sup>7)</sup> I den seneste Tid have Fr. Lenormant<sup>8)</sup> og Streber<sup>9)</sup> igjen optaget Hertugen af Luynes's Forklaring. Den sidste af disse Lærde giendriver udførligt de engelske Forfatteres Mening, men omtaler ikke den, der er fremsat af hans Landsmænd. Han antager, at det lyciske *Triquetrum* forestiller Maanens Segle dreierende sig om en Ring, og kommer til det Resultat, at det er et Symbol paa den qvindelige Triade, som, tilbødt under Navnet af den treformede Hekate, efter forskiellig Opfattelse snart bringer til at tænke paa Diana, Minerva og Proserpina, snart paa de tre Gorgoner, i ethvert Fald paa Maanen og dens Phaser, en Forklaring, som han finder bestyrket ved Symbolets Lighed med Triskele, som efter hans Mening har denne Betydning, og med de tre ved et Centrum forbundne Maaner paa de troiske Stæders Mynter.

At disse Figurer ere religiøse Symboler, kan ikke betvivles; den modsatte Anskuelse, som er fremsat af de engelske Archæologer, er allerede paa en fyldestgiørende Maade imødegaaet af Streber, saa at det tør ansees for overflødig nærmere at gaae ind paa samme. Men der er ikke Grund til at henføre dem til Maanens Guddom. De fra Ringen udgaaende Arme ere ikke Halvmaaner; de ere rundt ophøiede, inderst og yderst af eens Tykkelse samt afrundede i Enden, og afvige derved kiendeligt fra de Halvmaaner, der danne det paa Troas's Mynter forekommende Symbol, til hvilket Streber henviser.<sup>10)</sup> Maanedyrkelsen kan ikke have været af nogen Betydning i Lycien; iblandt de mange forskiellige Fremstillinger, som Mynterne med dette Symbol indeholde, findes der kun enkelte, der lade sig henføre til samme (S. 91 N<sup>o</sup> 38). Med Hensyn til de 3 græske Maanegudinder, som skulde være betegnede ved det trearmede Symbol, maa bemærkes, at disse Mynter, i det mindste for en stor Deel, ere prægede under det persiske Herredømme, forinden Slaget ved Eurymedon, altsaa i en Periode, da de græske Religions-Ideer formodentlig endnu kun i ringe Grad havde faaet Indgang i Landet. Heller ikke kan Triskele benyttes til Støtte for den her omhandlede Forklaring; thi dette Emblem har ikke i Asien havt Hensyn til Maanens Gudinder, som vi ovenfor (S. 131) have søgt at vise. Dersom det trearmede Symbol har be-

7) See Gerhards Archäol. Zeitung 1855 S. 11-12.

8) Cat. de la coll. de Behr (1857) p. 105-106 n<sup>o</sup> 643.

9) Ueber die sogenannten Regenbogenschüsselchen II (1861) S. 121-132.

10) Dette Symbol forekommer paa Mynter fra Berytis, Thebe og Rhœteum i Troas (Millingen Sylloge of anc. gr. coins p. 67 og 69, pl. II, 42 og IV, 43; Revue num. fr. 1852 pl. IV, 3) og endnu paa Mynter fra andre Steder; see Mionnet II p. 250 n<sup>o</sup> 43, Suppl. III p. 586 n<sup>o</sup> 366, Mus. P. Knight p. 43 B 2. Det Tegn paa en Mynt fra Argos, som Streber citerer (anf. St. S. 131), er ikke sammensat af 3 Maaner; see ovenfor S. 133 N<sup>o</sup> 73.

tegnet 3 Maanegudinder, maatte det fiirarmede forklares paa en tilsvarende Maade<sup>11)</sup>; men der kan ikke paavises en 4de Maanegudinde. Den af Paucker og Curtius anvendte Forklaringsmaade er upaatvivlelig den rigtige.

Det fiirarmede Symbol maa opfattes som et Kors med buede Ender og en Ring i Midten; N<sup>o</sup> 77 frembyder den samme Figur som N<sup>o</sup> 71, naar man seer bort fra Ringen. Vi have ovenfor seet, at dette buede Kors, ligesom det regelmæssige Kors, var et Symbol paa Guddommen, og at der kan tillægges Armenes Ombøining en Betydning, der passer til Gudebegrebet (S. 121). Dette Begrebs Indhold blev ikke forandret, men kun fuldstændiggjort ved Kredsen eller den en Kugle indesluttende Kreds, hvorved Evigheden og Universet betegnedes (S. 80); det ligearmede Kors findes baade med og uden en Cirkel i Midten paa de italiske Kobbermynter (S. 68); det asiatiske Hankekors bestaaer af de samme to Elementer, der kun ere sammensatte paa en anden Maade, og har ogsaa undertiden en Kugle i Midten af Ringen (S. 77). Dette Symbol har altsaa formodentlig samme Oprindelse som de andre asiatiske Symboler af Kors- og Cirkel-Form, og betegner Guddommen, eller specielt den høieste lyciske Gud, hvis Navn ikke kiendes. Typerne paa Rev. af Mynterne kunne ikke lede til nærmere at bestemme denne Guddom; thi de ere af meget forskjellig Betydning<sup>12)</sup> og synes ikke at staae i Forbindelse med Symbolet paa Adv. At de 4 Arme betegne en fiirdobbelt Manifestation af den skjulte Guddom, som Curtius mener, er ikke rimeligt, da der i de asiatiske Religioner findes intet eller kun svage Spor af en Tetrade i Gudebegrebet; der vil i § 14 blive handlet om den oprindelige Sammenhæng mellem Korsformen og Guddomsideen. De Mynter, der indeholde dette Symbol, ere ifølge Indskrifterne prægede i forskellige Byer eller af forskellige Dynaster, og gaae i Tiden forud for dem med det trearmede Symbol<sup>13)</sup>; heraf kan sluttes, at det er et Symbol, som har været almindelig brugt i Lycien før det andet, som har fortrængt det.

Det trearmede Symbol har muligviis ikke haft nogen anden Betydning. Ifølge den Idee, der kan antages at have ligget til Grund for Dannelsen af alle disse Figurer, kommer ikke Armenes Antal i Betragtning (see S. 149). Tegnet T synes at have været eensbetydende med det fiirarmede Kors (S. 93), og i det asiatiske Hankekors er snart T, snart + forbundet med Cirkelen, uden at dette medfører nogen Forskiel i Betydningen. Der er

11) Hert. af Luynes og Streber (anf. St.) mene, at dette betegner Maanens 4 Phaser, tre synlige og een usynlig; men dette er i og for sig lidet rimeligt, og da maatte i Analogi hermed det trearmede Symbol ogsaa betegne 3 Phaser, ikke 3 Gudinder.

12) Disse Typer ere, foruden et ubestemt Gudehoved: et halvt Vildsviin, en vinget Løve, en Gryph og en Delphin.

13) Dette kan sluttes baade af Kunststilen og af den Typ, som endeel af dem have paa Rev., Fordelen af et Vildsviin; thi denne samme Typ findes ligeledes paa de allerældste lyciske Mynter, der paa Rev. ikkun have en Fordybning, ikke noget Præg. Mynterne med det fiirarmede Symbol ere derfor ogsaa med Rette af Fellow anførte foran dem med det trearmede; jvfr anf. St. p. 7-8.

dog flere Grunde, som lede til at antage, at der har ligget en Betydning i Tallet af Armene, saaledes som de ovennævnte Lærde have meent. Man bliver let var, at i Figg. 81 og 82 Armenes Stilling til hverandre ganske er den samme som i de to Former af det ciliciske Symbol Nr 74 og 76 (S. 133); naar man seer bort fra Ringen i Midten, ere hine i Virkelighed identiske med disse. Det trearmede ciliciske Symbol er, som vi i foregaaende § have søgt at vise, opstaaet af Korset med de 4 buede Arme og betegner den øverste Guddom som en Treenighed; i Analogi hermed kan det antages, at man har udeladt een af de fire Arme i det ældre Symbol for at udtrykke en Triade i Guddommen. En saadan Triade indeholdtes i de asiatiske Religioner og var fra disse gaaet over i den græske Gudelære; i de til Lycien grændsende Lande havde man i Triskele et Symbol paa samme. Her spørges da, hvilken Guddoms-Triade man skal tænke sig. Det er vistnok i Overeensstemmelse med de asiatiske Ideer og Figurens Sammensætning, at antage, med Curtius, at der ved dette Symbol er betegnet 3 aabenbarede Guder udgaaende fra det evige Urvæsen. Den nærmere Bestemmelse af disse 3 Guder afhænger af Spørgsmaalet, om det er den græske eller den asiatiske Gudelære, der i den foreliggende Periode har havt meest Indflydelse i Lycien. Ifølge de græske Ideer var der 3 Guder, som herskede hver over sin Deel af Jorden eller Verden og smeltede sammen i een høieste og himmelsk Zeus. En saadan trefoldig Zeus, hvis Dyrkelse paa flere Steder i Grækenland er beviist ved Pausanias's Beretninger og opbevarede Fremstillinger (S. 96), forefandtes ogsaa hos Grækerne i Lilleasien; det gamle Billede af Zeus Triophthalmos paa Borgen i Argos sagdes at være kommet fra Troas; i Karien tyder den triopiske Apollos Navn og Triopas-Sagnene paa en beslægtet Cultus, og i Staden Mylasa var der ifølge Strabo tre Templer helligede til tre Zeus'er.<sup>14)</sup> Paa det bekiendte lyciske Monument fra Xanthus ere tre siddende Guder afbildede, der ligne Zeus, medens den ene ved sin prægtigere Thronstol og Fodskammel synes at indtage en høiere Rang end de to andre.<sup>15)</sup> Paa den anden Side maa det bemærkes, at de 3 Guder paa dette Monument ikke ere karakteriserede ved saadanne Attributer, at man kan parallelisere dem med de 3 Brødre, der i den græske Gudestat deelte Verdensherredømmet. Ogsaa vise Fremstillingerne paa de lyciske Mynter, skjøndt Kunstformerne ere græske, vel saa meget hen til den asiatiske Religion som til den græske; man finder saaledes et Hoved med Vædder- og Tyre-Horn, der ikke kan forestille nogen græsk Gud, Tyren med Menneskehoved og Vinger<sup>16)</sup>, der er bekiendt fra de assyriske Paladser, og hyppigt phantastiske Dyreskikkelser. Dersom man efter dette antager, at de tre ved Symbolets Arme betegnede Guddomme ere asiatiske, ligger det nærmest at søge denne Triade i den phœniciske Reli-

14) See de anf. St. i Gerhards Archäol. Zeitung 1851 S. 380.

15) Jvfr Gerhards Archäol. Zeitung 1843 S. 54-55.

16) See Fellow anf. St. pl. XI, 9 og pl. X, 9-10.

gion, da Phœnicierne synes at have haft betydelig Indflydelse i Lycien<sup>17</sup>); disse 3 Guddomme kunne da være Baal (-Samim), Astarte og (Baal-) Melkart, som især i Tyrus og Sidon dyrkedes i Forening<sup>18</sup>), eller rettere 3 tilsvarende lyciske Guddomme. Endeel af Forestillingerne paa Mynterne lade sig henføre til disse, saaledes Hesten og Vildsvinet til Baal som Solgud<sup>19</sup>), Tyren og den vingede Løve til Astarte<sup>20</sup>), og den kæmpende Herakles til Melkart<sup>21</sup>). Det er imidlertid vel saa rimeligt, at det omhandlede Symbol, saaledes som Paucker har meent, henhører til Baal alene<sup>22</sup>), der tænktes som en trefoldig Guddom<sup>23</sup>), saa at det har betegnet den øverste lyciske, med Baal og Zeus identificerede Gud. For denne Opfattelse taler Ligheden med Triskele og det ciliciske Tegn N<sup>o</sup> 73, der vare Symboler for den tredobbelte Zeus-Baal (S. 131-134). Det foreliggende Symbol har saaledes i Lycien svaret til de to anførte i de tilgrændsende Provindser, og de blive alle tre at betragte som eet og samme Symbol, der har antaget forskellige Former i forskellige Egne.<sup>24</sup>)

Det er iøvrigt ikke usandsynligt, at disse fir- og tre-armede Figurer, som findes paa den største Deel af de Mynter, der prægedes paa forskellige Steder i Lycien til ind i det 4de Aarhundrede, men som ikke forekomme i andre Lande, have været ikke alene et religiøst Symbol, men tillige et politisk eller nationalt Emblem, ligesom Gazas Symbol (S. 127) og Triskele paa Sicilien (S. 132).<sup>25</sup>)



83.



84.

Disse to Symboler forekomme paa lyciske Mynter fra den samme Periode som de foregaaende N<sup>o</sup> 79-82, det første som Hovedtyp, det andet ovenover en Hest.<sup>26</sup>) Slange- og Hane-Hovederne, i hvilke Armene ende, ere vistnok tilføiede for nærmere at betegne Guddommen. Slangen var hos Phœni-

17) Movers Phœnizier B. I S. 16; B. II Th. II S. 77-78.

18) Movers Allg. Encyclopädie Sect. III Th. 24, Phœnizien S. 384-385.

19) Med Hensyn til Hesten, see ovenfor S. 104 og 105, med Hensyn til Vildsvinet, Iliaden XIX, 197.

20) Paa en Mynt fra Kopalle (Fellow anf. St. pl. IX, 10) er Symbolet anbragt over en halv Hest forbunden med en halv Tyr; men paa en tilsvarende Mynt findes over den samme Fremstilling Tegnene N<sup>o</sup> 39 og 89, der rimeligviis ere Baals og Astartes Symboler (jvfr S. 92-93 og nedenfor S. 143 Anm. 4).

21) Melkart er sædvanligt fremstillet saaledes paa de phœniciske Mynter; see S. 81 Anm. 23.

22) Man behøver ikke, med Curtius, at ansee Ringen for en Betegnelse af den evige, fra Verden tilbagetrukne Guddom; den kan ogsaa betegne Evigheden som fælles for de 3 Guder eller som henhørende til den ene Gud, hvis tredobbelte Virksomhed Armene antyde.

23) Movers ytrer med Hensyn til denne Trefoldighed, at Baal som Naturgud repræsenterer den avlende, opholdende og ødelæggende Kraft i Naturen, som Solgud frembringer de 3 Aarstider og de 3 Dags-tider (Phœnizier I S. 188-189).

24) Vi giøre endnu opmærksom paa, at en lycisk Mynt, udgiven af Fellow anf. St. pl. XVI, 2, indeholder et besynderligt Emblem, der har det trearmede Tegn paa en Skive, fra hvilken 4 buede Arme udgaae.

25) Det er ovenfor bemærket, at man blandt de paa de galliske Folks Mynter forekommende Symboler, der have deres Oprindelse fra de asiatiske Korstegn med 4 og 3 buede Arme, træffer nogle, som have en Ring i Midten af Armene og derved nærme sig til de lyciske; see S. 125 Anm. 45 og S. 135 Anm. 58.

26) Fellow anf. St. pl. IX, 2 og pl. X, 8.

cierne et Sindbillede paa Udødelighed og den høieste Intelligents; Navnet Taut, som man gav Himlens Guddom, betyder en Slange, ligesom Ophion, der i den orphiske Kosmogoni traadte istedetfor Uranos, og en i en Kreds vunden Slange var Sammes Emblem.<sup>27)</sup> Nr 83 synes saaledes fornemmelig at maatte betragtes som et Symbol paa den evige Guddom i dens tredobbelte Manifestation. Hanen var i den persiske Religion een af de 4 hellige Himmelfugle og som Lysets Bebuder et Sindbillede paa Ormuzd, den rene Lysverdens Skaber og Herre<sup>28)</sup>; hos Grækerne var den ligeledes, som den opstaaende Sols Forkynder, helliget til Solen.<sup>29)</sup> Paa Monumentet fra Xanthus seer man en Hane frembaaren foran den af de 3 thronende Guder, der er den høieste i Rangen og i Udseende svarer til Zeus (S. 139 Anm. 15), og en lycisk Mynt, paa hvis Rev. to Haner ere afbildede, har paa Adv. en Ørn, Zeus's Symbol.<sup>30)</sup> Zeus blev i Karien paa flere Steder identificeret med Solens Gud<sup>31)</sup>, og at det samme har været Tilfældet i det tilgrændsende Lycien kan sluttes af en Fremstilling, der gientager sig paa Mynter fra flere lyciske Stæder, nemlig Solgudens Ansigt, lignende det paa Rhodos's Mynter, med en Ørn foran den ene Kind.<sup>32)</sup> Det kan saaledes neppe drages i Tvivl, at Symbolet med Hanehovederne har betegnet den tredobbelte Baal-Zeus som Solgud; Hesten, over hvilken det er anbragt, var, som ovenfor bemærket (S. 104 og 105), helliget til Solen. Paa en anden lycisk Mynt<sup>33)</sup> fra samme Tidsrum finder man et tilsvarende Symbol, sammensat af Overdelen af 3 Haner (Fig. a); det slutter sig i Form som i Betydning til Triskele (S. 131).



§  
85.

Det her afbildede Tegn findes ligeledes paa lyciske Mynter fra Perioden før Alexanders Herredømme i Asien.<sup>34)</sup> Curtius mener, idet han henviser til den ovenfor omtalte Zeus-Cultus i Korinth (S. 96), at det betegner den primitive skjulte Guddom og to til Zeus svarende Guder, en himmelsk og en jordisk<sup>35)</sup>; dersom man antager, at der ved det trearmede lyciske Symbol er betegnet en Trehed i Guddommen, svarende til Zeus-Triaden hos Grækerne, vil en saadan Opfattelse være i Samklang hermed. Man kunde ogsaa tænke paa den i de asiatiske Religioner indeholdte Dualisme, ifølge hvilken en productiv mandlig og en receptiv qvindelig Guddom indtage den høieste Plads efter Urvæsenet; de to Arme vilde da sigte til et Gudepar, svarende til Baal og Astarte. Men naar man under-

27) See Movers Phœnizier I S. 500 følg.

28) Schwenck Mythologie der Perser S. 305-306. Jvfr Rougemont Le peuple primitif I p. 453.

29) Ifølge Pausanias V, 25.

30) Fellow anf. St. pl. XIV, 9.

31) Ζεύς Ἥλιος nævnes i græske Indskrifter, fundne ved Mylasa og Stratonicea; see Bœckh Corp. Inser. Nr 2700 og 2716.


32) Revue num. fr. 1840 p. 408 og 451; 1859 p. 121.

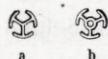
33) Fellow anf. St. pl. IX, 7. Sestini Lett. num. VI p. 58 n° 2, tav. III, 2.

34) Fellow anf. St. pl. XV, 1-3 og pl. XVIII, 4-5.

35) Gerhards Archäol. Zeitung 1855 S. 12. Jvfr ovenfor S. 137.

søger, i hvilken Forbindelse dette Tegn forekommer paa Mynterne, ledes man til en anden Anskuelse. For det første seer man det nemlig her lille ved Siden af det meget større trearmede Symbol; dette lader formode, at det betegner en Forening af to underordnede Guddomme. Dernæst er det føiet til Athenes og til Herakles's<sup>36)</sup> Hoved, hvilket synes at antyde, at det har Hensyn til to lyciske Guddomme, der have været fremstillede som disse; ligesom Athene og Herakles i den græske Mythologi staae i nøie Forbindelse med hinanden, finder man dem ogsaa afbildede sammen paa Lyciens Mynter.<sup>37)</sup>

 Ogsaa dette Tegn forekommer paa lyciske Mynter fra den samme Periode; det er anbragt baade som Hovedtyp og ved Siden af det trearmede Symbol; paa Rev. af disse Mynter sees Fordelen af et ubestemt Dyr med Vinger.<sup>38)</sup> Det er en Sættelse af N<sup>o</sup> 59 (S. 106) og det foregaaende Symbol, og har formodentlig ligesom dette betegnet en Forening af to Guddomme af anden Rang.

 Vi give disse to Tegn en Plads her, fordi de, ligesom de i denne og den foregaaende § omhandlede Symboler, frembyde 3 fra et Centrum eller en Ring udgaaende Linier og derfor muligviis ogsaa have betegnet en Guddoms-Triade; men de staae ikke i nogen umiddelbar Forbindelse med de foregaaende. De forefindes paa Mynter med græsk og ariansk Skrift, prægede af Konger i det Indre af Asien, formodentlig i det sidste Aarhundrede f. Chr.<sup>39)</sup> I Henseende til Formen slutte de sig dels til N<sup>o</sup> 17-18 (S. 68), dels til N<sup>o</sup> 40-41 (S. 96).

### § 13.

#### Cirkel-Tegn.



Den her afbildede Figur viser Overdelen af flere hellige Tegn, der forekomme i Fremstillingen paa Klippeskulpturerne ved det gamle Pterium i Phrygien.<sup>1)</sup> Ringen befinder sig paa Enden af en Stok, der snart er længere, snart kortere, og har forskellige Tilsætninger af Tverstykker eller af Blade. Adskillige af disse Tegn

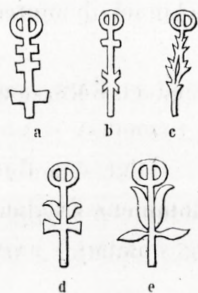
36) Jeg formoder, at det utydelige Hoved paa Adv. af den hos Fellow pl. XVIII, 5 afbildede Mynt forestiller Herakles, hvis Hoved oftere forekommer paa de lyciske Mynter fra samme Tid; paa andre Mynter med det omhandlede Tegn paa Adv. er Herakles i heelt Figur fremstillet paa Rev. (anf. St. pl. XV, 1-2).

37) Fellow anf. St. pl. VII, 1-6.

38) Fellow anf. St. pl. XV, 8 og 9.

39) Wilson Ariana ant. p. 330 Azes N<sup>o</sup> 25 og p. 357 Kadphises N<sup>o</sup> 16. Prinseps Indian antiquities by Thomas II p. 203 Kozola Kadaphes N<sup>o</sup> 1 og p. 209 Azes N<sup>o</sup> 24.

1) Texier Descr. de l'Asie Mineure Vol. I pl. LXXV-LXXVIII.



(Figg. **a**, **b** og **c**) holdes opløftede i Hænderne af Mænd og Qvinder, som bære eiendommelige Hovedbedækninger og forskellige asiatiske Dragter (formodentlig Præster og Præstinder fra Templer i forskellige Egne), og som danne en lang Procession, der bevæger sig hen imod en Gruppe af Gudebilleder. En mandlig og en qvindelig Guddom, der indtage den midterste Plads blandt disse og synes at være de høieste i Rangen, formodentlig Baal og Astarte (Mylitta)<sup>2</sup>, holde Tegnene Figg. **d** og **e** i Haanden. Medens nogle af disse Tegn, idet Stokken danner et Kors, nærme sig til Hankekorset, som ogsaa bæres i Hænderne af flere Personer i Processionen (see S. 77 N<sup>o</sup> 22 og S. 91 N<sup>o</sup> 37), og kunne ansees for Variationer af dette, er der to, hvis Stok ikke frembyder noget Kors, men er udsmykket paa anden Maade (Figg. **c** og **e**)<sup>3</sup>; det er rimeligt, at disse ere eensbetydende med de øvrige, og at deres symbolske Betydning fornemmelig ligger i Ringen eller Cirkelen, der er fælles for alle Tegnene.

Tegnet Fig. 88 træffes paa en Sølvmynt fra Staden Kopalle i Lycien<sup>4</sup>), hvor det er anbragt tilligemed **T** over Fordelen af en Hest, der er forbunden med Fordelen af en Tyr. Da det første af disse Dyr var helliget til Baal som Solgud (S. 104 og 105), det andet til Astarte (S. 82 Anm. 24), og da **T** her efter al Sandsynlighed er et Symbol for den førstnævnte Gud (S. 93), ledes man til at henføre det sideordnede Tegn, som her omhandles, til Astarte. Det samme Tegn er indgraveret i en skaaren Steen af Skarabæform<sup>5</sup>) foran et phantastisk Dyr, der har Udseende af en Løvinde med Vinger og Horn. Da Astarte paa det ovenfor omtalte Klippemonument i Phrygien, og endnu andre Guddomme paa assyriske og babyloniske Selgstene saavel som paa Tarsus's Mynter<sup>6</sup>), ere afbildede staaende paa lignende phantastiske Dyr, er formodentlig ogsaa paa denne Steen Tegnet at ansee for et Gudesymbol.<sup>7</sup>)



Dette Tegn findes nogle Gange paa Mynter fra Cypern foran en staaende Tyr<sup>8</sup>), hvor paa andre cypriske Mynter med den samme Forestilling Hankekorset har Plads.

- 2) At Gudinden er den høieste, under disse og andre Navne i de semitiske Lande dyrkede Gudinde, kan ikke betvivles, da hun staaer paa en vinget Løvinde (jvfr S. 82 Anm. 24 og S. 92 Anm. 94) og i den anden Haand holder en Stav med en Halvmaane paa Spidsen.
- 3) Formodentlig er det Blade af Lotusblomsten, et Symbol paa Udødeligheden, der ere anbragte paa Figg. **c**. **d** og **e**; jvfr Tavlen Figg. 4 og 9.
- 4) Mionnet Suppl. VII p. 301 n<sup>o</sup> 589, i Arundels Samling i London.
- 5) Lajard Le culte de Venus pl. XIV, A, 9.
- 6) Acad. d. inscr. T. XVII P. II Raoul Rochette Sur l'Hercule Assyrien pl. IV, 1-11 og 16-17.
- 7) Paa persiske og parthiske Mynter forefindes et lignende Tegn paa en Basis, hvilket efter al Rimelighed er et Emblem paa Kongemagten, som jeg ved en anden Leilighed skal søge at vise.
- 8) Acad. d. inscr. T. XVII P. I Lajard La croix ansée pl. II, 9 og 11. Luynes Numism. Cypr. pl. III, 8 og 9.

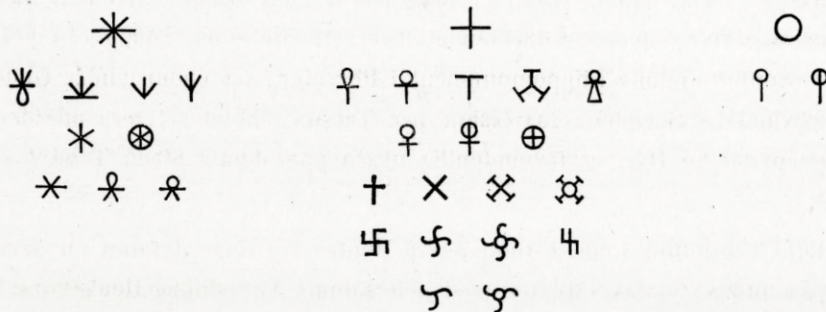
Tyren var helliget Baal og Astarte, og Tegnet maa her, ligesom ellers Hankekorset, henføres til een af disse Guddomme (S. 82 Anm. 29-30).<sup>9)</sup>

Af det anførte kan sluttes, at en Cirkel alene, uden Forbindelse med et Kors, anbragt paa Enden af en Stok, i Lilleasien har været brugt som et helligt Symbol i de to øverste Guddommers Cultus og fortrinsviis været et Attribut for Astarte.<sup>10)</sup> Ifølge den Betydning, der tillagdes Cirkelen (S. 79-80), betegner Symbolet nærmest Guddommens Evighed eller Herredømme over Verden; paa denne sidste Maade maa det navnlig opfattes, naar Cirkelen indeholder en Kugle, som i Fig. 89.

## § 14.

### Tegnenes Sammenhæng og Oprindelse.

Vi have i det Foregaaende søgt at vise, at de her omhandlede Symboler bestaae i geometriske Figurer, som danne en Stjerne, et Kors og en Cirkel, eller som ere opstaaede af disse. For at anskueliggjøre Sammenhængen mellem Figurerne og deres fælles Oprindelse, sammenstille vi her endeel af Formerne, der kunne vise, hvorledes de have udviklet sig af hverandre. Vi give dem reducerede til simple Linier, i 3 Grupper, under de 3 Hovedformer, der ere at ansee for de tilgrundliggende.



- 9) Man har anseet Tegnet paa de ovenanførte Mynter fra Lycien og Cypern for Hankekorset, der skulde være ufuldstændigt giengivet, eller hvis Tverstreg ved Myntens Slid var gaaet tabt; see: Raoul Rochette Acad. d. inscr. T. XVI P. II p. 323 note 2 og p. 328 note 1, Lajard anf. St. p. 355 note 1 og Luynes anf. St. p. 17. Men det maa bemærkes, at Tegnet har samme Form paa flere Exemplarer af den cypriske Mynt. Den lyciske Mynt har Raoul Rochette ligesaa lidt som nærværende Forf. undersøgt; men Tilværelsen af et saadant Symbol bekræftes ved den skaarne Steen.
- 10) Dette Symbol staaer muligt i Forbindelse med Harmonias Halsbaand, som ifølge Pausanias (IX, 41) opbevaredes i det til Aphrodite og Adonis helligede Tempel i Amathus paa Cypern. Denne Halsring (*ὄρμος*), der spiller en betydelig Rolle i phœniciske og græske Myther, var formodentlig af kosmogonisk Betydning og et til den øverste asiatiske Gudinde henhørende Symbol; see Movers Phœnizier I S. 509-511. Harmonia som Kadmus-Hermes's Gemalinde falder sammen med Astarte-Aphrodite som Baal-Adonis's Gemalinde.



Den første Gruppe indeholder i 1ste Række den otteliniede Stjerne halveret, med og uden Tilsætning af en Oval, og to Figurer dannede af 3 af Stjernens Linier, i 2den Række en sexliniet Stjerne og samme i en Cirkel, i 3die Række samme Stjerne vendt anderledes og det Halve af den forbundet med en Oval eller en Cirkel. I den anden Gruppe findes i 1ste Række to Figurer, opstaaede af et regelmæssigt Kors ved Hovedets Omdannelse til en Oval eller en Cirkel, det derved fremkomne treliniede Kors alene, og to igjen fra disse hidrørende Figurer; den 2den Række indbefatter forskellige Sammensætninger af det regelmæssige Kors med Cirkelen, den 3die Række Variationer af det samme Kors, af hvilke een med en Cirkel i Midten; i den 4de Række følge firliniede Kors, hvis Linier ere vinkeldannede eller buede, ogsaa med en Cirkel i Centrum, i den 5te Række to treliniede Kors af samme Slags. I den tredie Gruppe ere ikkun de Tegn opførte, der indeholde Cirkelen uden Sammensætning med Stjernen eller Korset. Vi antage saaledes, at Tegnene i de to første Grupper ere opstaaede af den i Spidsen for hver af dem stillede Figur ved en Reduction af Antallet af de fra et fælles Punkt udgaaende Linier, ved Tilsætning af en Oval eller en Cirkel, ved Bortkastelse af denne Tilsætning, endelig ved en Ombøining af Korsets Linier. I Analogi hermed er det rimeligt, at de to Hovedformer ikke have en forskellig Oprindelse, men at Korset er fremkommet ved en Simplification af Stjernen, hvilket bestyrkes ved den korslignende Form, under hvilken den sidste ofte fremtræder som et Tegn i Kileskriften. Den otteliniede Stjerne bliver altsaa at ansee for den primitive Figur. Ligesom en saadan Udvikling af Formerne i og for sig betragtet, saavidt vi skønne, er simpel og naturlig, passer den ogsaa til den Betydning, der maa tillægges de enkelte Bestanddele, idet, som vi have søgt at vise, de Figurer, der frembyde flere fra eet Punkt udspringende lige Linier, betegne Guddommen, disses Ombøining nærmere udtrykker den Guddoms kraft, der giennemstrømmer Verden og bevirker Kredsløbet i samme, Cirkelen tilføjer Begreberne af Evighed og Universum, og Ovalen ikkun er en Hank.

At de hos de asiatiske Folk brugte Tegn have udviklet sig paa den antydede Maade, er i Overensstemmelse med den forskellige Ælde af de Monumenter, paa hvilke de tidligst findes. Hvad Stjernen angaaer, er det ovenfor (S. 61) bemærket, at den som et Tegn i Kileskriften allerede forekommer forkortet i en Indskrift fra Tiglat Pileser I, der henføres til det 12te Aarh., at den efter al Sandsynlighed som et Symbol har existeret før Kileskriften, der antages at have været i Brug i det 17de Aarh., og at den saaledes kan have været af en endnu langt høiere Ælde. Korset forefindes som et af et asiatick Folk brugt Symbol paa ægyptiske Monumenter fra Sesostri's Regiering, altsaa i det 14de-13de Aarh. (S. 63), paa en Seglsteen, der synes at være fra det 11te Aarh. (S. 64 Anm. 3), paa ninivitiske Skulpturer og paa meget gamle babyloniske Cylindre. Cirkelen er som et Symbol paa Evigheden anbragt i Midten af de assyriske Guddoms-Emblemer og som Attribut for forskellige Gudfigurer paa Billedværker i det ældste af de assyriske Paladser, fra det 10de Aarh.

(S. 79-80 og 85-88).<sup>1)</sup> Det 1ste Symbol i den første og de 3 første Symboler i den anden Gruppe forekomme ligeledes paa asiatiske Antiquiteter af meget betydelig Ælde; derimod ere de Mynter og andre Gjenstande, fra hvilke de øvrige Tegn hidrøre, fra en forholdsviis yngre Tid. Naar man endelig tager Hensyn til Herkomsten, føres man til det samme Resultat. De Monumenter, som indeholde den med Kiletegn udtrykte Stiernefigur, ere fra Chaldæa, Assyrien og de mod Øst tilgrændsende Lande, og føre os altsaa hen til den Deel af Asien, der tidligst var Sæde for en betydelig Kultur, som derfra udbredtes til Vest og Syd. Fra de samme, af de semitiske Folk beboede Lande, hidrøre de ældste Monumenter, paa hvilke Korset og Cirkelen forefindes.

Der staaer tilbage at undersøge, i hvilket Forhold det i Ægypten brugte Hankekors, det saakaldte Livets Tegn, har staaet til de asiatiske Symboler.<sup>2)</sup> De ægyptiske Monumenter, paa hvilke dette Tegn forefindes, ere ældre end de asiatiske, som indeholde Stiern og Korset; de antages endog at gaae meget høiere op i Tiden. Dersom man er af den Mening, at det ægyptiske Tegn er en lineær Giengivelse af en eller anden sandselig Gjenstand (S. 73-74), vedkommer det os ikke her, da vi kun beskæftige os med Symboler, for hvilke geometriske Figurer ligge til Grund; men dersom det betragtes som et Kors med en Hank, hvilken Opfattelse vi ansee for den rette (S. 74), altsaa som eensartet med de andre Tegn, foranlediges man ved de ægyptiske Monumenters høie Ælde til at spørge, om det ikke har været det primitive Symbol, fra hvilket de asiatiske have deres Udspring, eller hvorledes ellers dets Forekomst paa de ældste ægyptiske Monumenter lader sig forene med den Antagelse, at det babyloniske Stierne tegn er det oprindelige. Naar man sammenholder Hankekorsets Figur med de øvrige, vil man vistnok finde det usandsynligt, at den har været den tilgrundliggende; man seer ikke, hvorledes Korset og Stiern med de øvrige fra disse stammende Former kunne være opstaaede af denne Figur. Det er heller ikke rimeligt, at det ægyptiske Symbol er opfundet i Ægypten uafhængigt af de beslægtede asiatiske; Tegnet **T** staaer det fiirliniede Kors saa nær, at det vilde være besynderligt, om forskellige Folk skulde hvert for sig være komne til at betegne Guddommen eller den høieste religiøse Idee ved to hinanden saa lige Figurer, som ikke paa nogen iøinefaldende Maade udtrykke den til samme knyttede Tanke; Overeensstemmelsen mellem disse to Tegn i Henseende til Formen og Ideen er altfor stor til, at den kan være tilfældig, og man kan saameget mindre antage dette, som de Folk, her omhandles, havde et fælles Udspring og stode i Forbindelse med hinanden. Man føres saaledes til det Resultat, at det ægyptiske Hankekors stammer fra

1) En Cirkel forekommer vel blandt Hieroglypherne paa meget ældre ægyptiske Monumenter, men som Solens, ikke som Evighedens Tegn.

2) Et Hankekors af denne Form har faaet Plads i den 2den Gruppe ovenfor, fordi det ogsaa forekommer paa asiatiske Seglstene; den ovale Overdeel er, som allerede bemærket, ikke af asiatisk Oprindelse, men ligesom i to af Tegnene i den 1ste Gruppe laant fra det ægyptiske Symbol.

det ældste asiatiske Symbol. Vel ansee Ægyptologerne, saavidt vides, Ægypten for at være dets oprindelige Hiem; men vi skønne ikke, at der lader sig anføre nogen væsentlig Indvending imod at tillægge det en asiatisk Oprindelse. En saadan kan ikke forkastes paa Grund deraf, at de ægyptiske Monumenter ere ældre end de asiatiske; thi Stiernesymbolet maa antages at have existeret længe før Kileskriften, i hvilken det er os opbevaret paa Monumenterne, og det har saaledes mulig været af meget høj Ælde. Det er med Grund antaget, at den lyse Race, som udgiorde Præste- og Kriger-Kasten i Ægypten, er indvandret fra Asien<sup>3)</sup>, og at det Land i det indre Asien, som tidligst hævede sig til et vist Kulturtrin, har været dens Hiem; det er dette samme Land, hvor man først har betegnet Guddommen ved det stjerne- og kors-formede Symbol. Det lader sig formode, at den udvandrende Folkestamme bragte dette sidste Tegn<sup>4)</sup> med sig til Ægypten.<sup>5)</sup> Da der her udviklede sig en selvstændig Kultur og Religion, og Guderne afbildedes i Menneskeskikkelse, var det naturligt, at det gamle Symbol paa Guddommen blev et Attribut for disse, og for at de bedre kunde holde det i Haanden, omformede man Korsets øverste Deel til en Hank.

Opkaster man endelig med Hensyn til det primitive Symbol Spørgsmaalet om, hvilken Betydning der ligger i Figuren, eller hvilken Sammenhæng der er imellem denne og Ideen, som den skal udtrykke, frembyder der sig to Forklaringsmaader. Man kan ansee Figuren for opstaaet af en eller anden Natur- eller Kunst-Gienstand, der er skizzeret saaledes, eller man kan antage den for en geometrisk Figur, saa at det alene er Linierne og deres Sammensætning, hvorpaa Betydningen beroer. Det er allerede anført, at den har været forklaret paa den første Maade, idet man har meent, at den forestillede en virkelig Stjerne, eller at den var fremgaaet af den anthropornithiske Gudefigur (S. 62). Antagelsen af enhver af disse Hypoteser er forbunden med Vanskeligheder, som vi ovenfor have gjort opmærksom paa. Paa den anden Side leder den Analogi, som de andre Tegn frembyde, til at betragte Stierne som en matematisk Figur; Cirkelen er udenfor al Tvivl bleven et Symbol paa Evigheden, fordi den dannes af en Linie uden Begyndelse og Ende, og man vil ikke kunne paavise nogen sandselig Gienstand, som man med nogen Sandsynlighed kunde

3) Det vil være tilstrækkeligt her at henvise til Artiklen om Ægypten i den 1862 udkomne 2den Udgave af 1ste Bind af Pauly's Real-Encyclopädie der class. Alterthums-Wiss. S. 267 f.

4) At i det asiatiske Moderland den oprindelige Stiernefigur tidligt er gaaet over til et Kors, kan sluttes deraf, at den til Korset svarende Form af det babyloniske Ideogram i Kileskriften allerede findes i den ældste Indskrift, der kan dateres.

5) Man kunde imod denne Gisning indvende, at ifølge Ægyptologernes Forskninger Pharaonernes Historie gaaer saa høit op i Tiden, at der kommer til at ligge meer end 2 Aartusinder mellem Udvandringen fra Asien og den Tid, til hvilken de os opbevarede Kileindskrifter henhøre. Vi bemærke hertil, deels, at den paa Manetho grundede Chronologi, som er antagen af Ægyptologerne, ingenlunde kan ansees for sikker, deels, at der intet er til Hinder for at føre Tilblivelsen af det primitive asiatiske Gudesymbol op til Kulturens tidligste Periode.

antage, at de Kors, der betegne Guddommen, oprindeligt have forestillet. Vi erindre endnu om et andet bekendt Symbol, det pythagoræiske saakaldte Pentagon eller Pentagram, der ikkun kan opfattes som en geometrisk Figur bestaaende af 3 i hverandre slyngede Triangler.<sup>6)</sup> Til det samme Resultat kommer man, naar man undersøger Beskaffenheden af den Gudsdyrkelse, der fandtes hos de ældste Kulturfolk i Asien, vi have noget Kiendskab til, nemlig de ariske Folkestammer i Persien og Indien. Der herskede hos disse en med en aandelig Gudsdyrkelse forbunden Naturreligion. Perserne havde i den ældste Tid, som bekendt, ikke Gudebilleder eller egentlige Templer; Ormuzd var et ideelt Væsen og Ilden, som det reneste Element, Guddommens Symbol. Hos Inderne var det samme Tilfældet i Vedatiden, af hvis religiøse Tilstand Rigveda giver et Billede; Guderne vare Naturens Kræfter; man bragte dem vel Offre og henvendte Bønner til dem, men tilbad dem ikke i Idoler eller i Tempelbygninger.<sup>7)</sup> Det er i Overeensstemmelse hermed at antage, at det Symbol, ved hvilket Guddommen tidligst er betegnet i Asien, har havt et reent ideelt Udspring. Der er ogsaa fremsat en Forklaring af det babyloniske Ideogram, der grunder sig paa en saadan Opfattelse, idet Lajard har anseet det for et Dobbeltkors, der skulde betegne en Forening af de 4 Elementer, ved hvilke Guddommen virker (anf. St. S. 62 Anm. 5). Grundene, hvorfor vi ikke kunne gaae ind paa denne Betragtningssaaede, ere allerede anførte ovenfor (S. 62 og 66); da Figuren er et Symbol paa Guddommen, kan man ikke blive staaende derved, at den betegner Grundbestanddelene i Verden, altsaa det Skabte eller Produktet af den guddommelige Virksomhed; den maa være et Udtryk for Guddommens eget Væsen eller Virksomhed, for selve Guddomsbegrebet.<sup>8)</sup>

Det primitive Symbol bestaaer i Linier, som udgaae til alle Sider fra et fælles Punkt. En saadan Figur udtrykker paa en simpel Maade Forestillingen om Det, hvori Alt concentrerer sig, om et Væsen, der er Midtpunktet for Alt, om Guddommen som Urvæsenet, fra hvilket Alt har sit Udspring og til hvilket Alt gaaer tilbage. Det forekommer os naturligt, at hos et Folk, der ikke dyrkede Billeder, Guddomsideen er bleven betegnet saaledes, naar den religiøse Speculation var begyndt. Figuren udtrykker nærmest den i den gamle persiske og indiske Religion indeholdte Emanations-Idee, ifølge hvilken Alt, Aand og Materie, efter en indre Nødvendighed tænktes at udstraale eller udstrømme fra Guddommen og at skulle vende tilbage

6) Jvfr Creuzers Symbolik 3te Ausg. IV S. 402 Anm. og S. 574 Anm. 4.

7) Jvfr Westergaard Om de ældste Tidsrum i den indiske Historie (Univ. Program 1860) S. 7-8 og 20.

8) Nylig har Röth søgt at gjøre en Fiirenighed gjældende i det oprindelige Gudebegreb, idet han antager, at den ældste religiøse Speculation er gaaet ud fra 4 Grundkræfter, Materie, Aand, uendelig Tid og uendeligt Rum, der ere blevne til 4 oprindelige Guddomsvæsener og smeltede sammen til eet Urvæsen; see Gesch. uns. abendl. Philosophie 2te Aufl. (1862) I S. 131 f. og S. 252 f. Dersom denne Theori er rigtig, kan man forklare Korstegnets Oprindelse i Overeensstemmelse med samme; men den lader sig ikke eftervise i de asiatiske Religioner; det er enten en Treenighed eller en Dualisme, der i disse ligger til Grund for Guddomsideen.

til denne; men den passer ogsaa til Begrebet om en frit virkende personlig Gud, Ophav til Alt. Idet saaledes Figuren ikke blot antydede Alts Udstrømmen fra, men ogsaa Alts Tilbagestrømmen til Guddommen, blev den tillige et Symbol paa alle Fornuftvæseners Tilbagevenden til Samme, paa Livet i og hos Guddommen, der var Maalet for de Fromme, paa den guddommelige Salighed, der ogsaa skulde blive disse tildeel. I denne Symbolik kom det ikke an paa Liniernes Antal; 8, 6 og 4 Linier, udgaaende fra eller løbende sammen i eet Midtpunkt, udtrykte den samme Idee; Korsformen blev saaledes eensbetydende med Stjerneformen. Ved Ombøiningen af Korsets Linier til den ene Side antydede man, at den fra Guddommen udgaaende og Verden giennemstrømmende Kraft fremkalder et Kredsløb, at det navnlig er den, der bevæger Solen, til hvilket Himmellegeme man især knyttede Guddommen. Hvor man tænkte sig en Trehed i Guddommen, blev Linierne i Korset indskrænkede til tre. Cirkelen, en Betegnelse af Evigheden og Universet, tilføiedes for at udtrykke Begrebets Indhold fuldstændigere. Da Polytheismen udviklede sig af Monotheismen, blev Symbolet overført paa de enkelte Guder og Gudinder og brugtes til at betegne den Enhver tilkommende Deelagtighed i Guddommens Væsen, Virken og Salighed; i Ægypten synes det fornemmelig at have været Ideen om Saligheden, det guddommelige Liv, der er bleven forbunden med det. Billeddyrkelsen gav Anledning til en partiel Omdannelse af Tegnet, idet man gjorde Overdelen til en Hank, for at de i Menneskeskikkelse fremtrædende Guddomme kunde holde det i Haanden. Den halve Stjerne og det treliniede Kors, som derved fremkom, udtrykte endnu den tilgrundliggende Idee, idet de frembøde flere fra eet Punkt udgaaende Linier, og de kunde saaledes ogsaa uden Hanken anvendes som Symboler paa Guddommen.

## Indhold.

	Side
Forord . . . . .	59.
§ 1. Stjerne-Tegn. N <sup>o</sup> 1-5. . . . .	61.
§ 2. Fiirliniede Kors. N <sup>o</sup> 6-19. . . . .	63.
§ 3. Det ægyptiske Hankekors. N <sup>o</sup> 20. . . . .	72.
§ 4. Det asiatiske Hankekors og beslægtede Tegn. N <sup>o</sup> 21-38. . . . .	77.
Det anthropornithiske Gude-Emblem, Tavlen Figg. 1-9, S. 85-87.	
Det ornithomorphiske Gude-Emblem, Tavlen Figg. 10-20, S. 87-89.	
§ 5. Det treliniede Kors. N <sup>o</sup> 39-41. . . . .	92.
§ 6. Figurer opstaaede af Hankekorset. N <sup>o</sup> 42-51. . . . .	99.
§ 7. Straale-Tegn med en Hank eller en Cirkel. N <sup>o</sup> 52-56. . . . .	103.
§ 8. Straale-Tegn uden disse. N <sup>o</sup> 57-61. . . . .	106.
§ 9. Hiullignende Tegn. N <sup>o</sup> 62-66. . . . .	109.
§ 10. Kors af fire omboiede eller buede Linier. N <sup>o</sup> 67-72. . . . .	118.
§ 11. Kors af tre buede Linier. N <sup>o</sup> 73-76. . . . .	128.
Triskele, Tavlen Figg. 21-32, S. 128-132.	
§ 12. Kors af fire og tre buede Linier med en Cirkel i Midten. N <sup>o</sup> 77-82. . . . .	136.
Beslægtede Tegn. N <sup>o</sup> 83-86, S. 140-142.	
§ 13. Cirkel-Tegn. N <sup>o</sup> 87-89. . . . .	142.
§ 14. Tegnenes Sammenhæng og Oprindelse. . . . .	144.

